

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

MAGISTERSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2012–2014

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jana Krejsová

Percepce smrti v lidských dějinách versus současnost

Praha 2014

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Miloš Chlad, CSc.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

MASTER COMBINED STUDIES

2012-2014

DIPLOMA THESIS

Jana Krejsová

The death perception in human history versus present

Prague 2014

The Diploma Thesis Work Supervisor: PhDr. Miloš Chlad, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Jana Krejsová

Poděkování

Chtěla bych poděkovat panu PhDr. Miloši Chladovi, CSc. za jeho podnětné připomínky, odborné rady a trpělivý přístup po celé vedení této práce.

Dále bych chtěla poděkovat paní Mgr. Olze Nešporové, Ph.D., Mgr. Tomáši Kotrlému, Th.D., Giusseppu Maiellovi, Ph.D. a Karlu Ottlovi za jejich vstřícnost a ochotu podělit se o své odborné poznatky.

Anotace

Tato diplomová práce se zabývá složitou tematikou percepce smrti v lidských dějinách. Mapuje různorodé pohřební rituály z geograficky i historicky různých míst směrem k současnosti, představuje názory odborníků na kontinuitu lidského života a zároveň se snaží v empirické části poukázat na současný změněný přístup k této problematice, ve které má světové prvenství právě Česká republika. Obsahem práce je také filozofický, antropologický, sociologický, psychologický i náboženský aspekt této oblasti, který vychází z dostupných publikovaných odborných pramenů. Cílem je vytvoření uceleného přehledu v této sféře v podobě kvalitních informací a připomenutí důležitosti neopomíjení posledního rozloučení s našimi blízkými.

Klíčová slova

Ars moriendi, ars vivendi, hlubinná terapie, hospic, knihy mrtvých, morálka, morové epidemie, mýty, pohřeb bez obřadu, pohřební rituál, rituál, sociální pohřeb, šamanismus, thanatologie, totemismus, urna, změněný stav vědomí.

Annotation

The subject matter of this diploma thesis is perception of death throughout human history. It surveys various funereal rituals from different points of view, concentrates on geographical and historical aspects, describes present insight, introduces attitude of authorities to continuity of human life, and also in its empirical part refers to recent altered stance to this question where the Czech Republic owns worldwide superiority. The work contains also philosophical, anthropological, sociological, psychological and religious standpoint of this domain which results from available published expert sources. The purpose of this thesis is to establish comprehensive review in this realm in form of first-rate information and to recall the importance of last farewell with our close relatives.

Keywords

Altered cognition status, ars moriendi, ars vivendi, book of deceased, deep therapy, ethics, funeral ritual, funeral without ritual, hospice, myths, plague epidemic, shamanism, social funeral, thanatology, totemism, urn.

Obsah

ÚVOD.....	9
1 CIVILIZAČNÍ VÝVOJ A PERCEPCE SMRTI	12
1.1 Pravěký boj o oheň	13
1.1.1 Kult totemu, šamanismus a první rituály	14
1.1.2 Pravěká smrt	16
1.2 Starověká světová mystéria	18
1.2.1 Mýty a legendy, mosty z minulosti.....	18
1.2.2 Život a smrt v civilizované kultuře Sumerů.....	21
1.2.3 Skytové, vyspělá civilizace východní Evropy	22
1.2.4 Egypt, Peret em heru.....	23
1.2.5 Tibetská kniha mrtvých Bardo thödol - poučení zemřelému	25
1.2.6 Perské pohřební rituály	27
1.2.7 Antická mytologie, tragédie a láska k moudrosti	28
1.2.8 Středoamerické kodexy umírajících	30
1.3 Asketický středověk.....	34
1.3.1 Rozmach křesťanství	34
1.3.2 Ohlášená smrt jako protiklad mors repentina	37
1.3.3 Morové epidemie, bída a utrpení vedle rozkvětu renesance.....	40
1.4 Novověk, období velkých změn	43
2 HISTORICKÝ PŘEHLED UMÍRAJÍCÍCH, V ČESKÝCH ZEMÍCH. 46	
2.1 Anežka Přemyslovna a první sociální péče u nás	46
2.2 Model domácího umírání.....	47
2.3 Tabu a institucionalizace	49
2.4 Hospic – umírající jako lidská bytost	52
3 NOVODOBÉ TEORIE O SMRTI A KONTINUITĚ	55
3.1 Změněné stavy vědomí, důkazy profesora Grofa	55
3.2 Hlubinná terapie, regrese a účinky meditace	57
3.3 Thanatologie, širokospektrální obor	59
4 MORÁLKA ŽIVÝCH PRO MRTVÉ.....	62
4.1 Stručný exkurz historickým vývojem etiky	62
4.2 Otázky morálky v oblasti pohřbívání.....	64
5 EMPIRICKÉ POZNATKY V OBLASTI POHŘBÍVÁNÍ.....	67
5.1.1 Vymezení výzkumného cíle.....	67
5.1.2 Formulování výzkumného problému a otázek.....	68
5.1.3 Jednotlivé složky výzkumného vzorku.....	69
5.1.4 Použitá výzkumná metodika a popis sběru údajů	70
5.1.5 Časová organizace výzkumu podle jednotlivých fází.....	75
5.1.6 Výsledky výzkumu	76
5.1.7 Interpretace a hodnocení výsledků	102
ZÁVĚR	107

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	109
Seznam použitých českých zdrojů.....	109
Seznam použitých zahraničních zdrojů	113
Seznam použitých internetových zdrojů	114
Seznam doporučených internetových zdrojů	115
Seznam tabulek a grafů.....	116
Bibliografické údaje.....	117

ÚVOD

Je zřejmé, že o historickém vývoji lidstva se nejvíc dovídáme díky archeologii, která odkrývá hroby po našich prapředcích. Rituální pohřbívání, milodary, obětiny a samotná příprava na smrt jsou tenkou linií, která se táhne a rozvětňuje celými známými dějinami od počátku lidství, nejspíše již od doby paleolitu. Je mnoho prací, které vyzdvihují důležitost rituálního konání, které má svoji podstatu v obřadním opakování činností, ale stále není dostatek kvalitních informací o smrti člověka, účtě a ritualizaci při posledním rozloučení v jeho smrti. V dnešní době se navíc tento zakořeněný postoj v České republice mění, velmi často se od tradičních pohřebních rituálů upouští, a co je zásadnější, nekonají se vůbec žádné. Tato skutečnost je minimálně zvláštní a je jistě třeba se jí zabývat. Otázkou je, co vlastně může znamenat pro českou populaci odklon od tolik zásadního, tradičního a z mnoha pohledů velmi důležitého rituálu.

Jedním z ukazatelů změněného postoje k tradičnímu pohřebnímu rituálu je nárůst počtu sociálních pohřbů, které nejsou pouze výsledkem toho, že člověk zemře bez svých blízkých, v těžké životní situaci, bez možnosti identifikace, následkem nějakého brutálního zločinu apod., ale co je skutečně alarmující, tato pohřbení vznikají a jsou po úřadě vyžadována i bez tohoto logického a legislativně podpořeného rámce. Tyto případy jsou stále častější i v situacích, kdy rodina o svého blízkého zemřelého neprojeví zájem, nechce se postarat, chce tuto odpovědnost delegovat jinam, pozůstali se navzájem nesnášejí nebo nechtějí, případně nemohou sehnat finanční prostředky. Další, velmi zásadní ukazatel, je nárůst počtu pohřbů bez jakéhokoliv obřadu. Tedy opět z různých důvodů neochota důstojně se rozloučit se svým blízkým po jeho smrti, velmi často maskovaná za jeho poslední přání, i když o tomto přání nic známo nebylo. Je tedy podstatné evidovat a zaznamenávat tyto změny, které probíhají, snažit se je vyhodnotit a zmapovat, což si klade tato práce za svůj cíl. Také přidávat podložené informace, které mohou pomoci všem, kteří se chtějí tímto problémem zabývat, do pomyslné truhly, která je stále zcela neprávem opomíjena.

V teoretické části práce, která vychází z dostupných publikovaných odborných pramenů, bude ad jedna přiblížena historicky doložená percepce smrti u jednotlivých národů až do současnosti, popsány rituály, které poslední rozloučení provázely, ad dvě

popsána situace umírajících v českých zemích, ad tři představeny současné zajímavé teorie o smrti a kontinuitě života a v neposlední řadě, ad čtyři, bude v této části práce předložena z filozofického pohledu morálka jako nedílná součást života a i veškerého životního konání. Praktická část přinese pohled na reálná procenta - o kolik pohřbů sociálních a kolik bezobřadných se ve skutečnosti ročně jedná, aby bylo možné udělat nějaký hodnotící závěr. Jako nejlepší a nejkomplexnější pro získání potřebných dat z této oblasti se jeví kombinace kvantitativního a kvalitativního výzkumu a jeho následná komparace, která by měla vést k očekávaným výsledkům a odpovědím na zvolené problémové otázky.

Osobní motivací pro tuto práci je (stejně jako v obhájené bakalářské práci, která potvrdila kvantitativním průzkumem, že téma smrti je skutečně tabuizováno, ale tento fakt závisí na mnoha proměnných), že je důležité se touto oblastí lidského života zabývat, protože je jeho nedílnou součástí a dává mu při jeho absolutní výlučnosti smysl. Bakalářská práce byla úvodem do dané problematiky, předkládala fakta z oblasti medicíny - co je vlastně smrt, jaké jsou její druhy, psychologický aspekt, jak je smrt vnímána při ontogenetickém vývoji psychiky člověka a její filozoficko-teologický rozměr napříč jednotlivými náboženstvími. Již v této práci bylo zmiňováno, že tato oblast je velmi široká a je potřeba dalšího rozměru, který by mohl být součástí práce diplomové. Bylo tedy logickým vyústěním pokračování v mnohaletém zkoumání tohoto problému, kdy byly porovnávány shody a rozdíly v teoretických východiscích z oborů teologie, filozofie, psychologie, medicíny a přidání dalších oborů - antropologie a sociologie. Tato mezioborová snaha by měla vést k uceleným poznatkům a obohacení oboru andragogiky, který svojí podstatou - vzděláváním dospělé populace a péče i pomoci v těžkých životních situacích - stojí v popředí předání zjištěných poznatků, nejen odborné, ale i širší laické veřejnosti, prostřednictvím přednáškových aktivit na dané téma nebo poradenskou činností. Pokud se vrátíme na úplný počátek a zúžíme osobní motivaci na prvotní zaujetí tímto tématem před zhruba deseti lety, tak tímto počátečním hybným impulsem byla ztráta několika velmi blízkých rodinných příslušníků, která otevřela touhu po poznání, snahu o nalezení odpovědi na zásadní existenční otázky, ale i po lidském pochopení. Toto úsilí v mnohém naráželo na subjektivní neschopnost správně rozumět publikované odborné literatuře bez znalostí

souvislostí, což bylo jedním z hlavních motivů k podání přihlášky na mezioborovou andragogiku.

1 CIVILIZAČNÍ VÝVOJ A PERCEPCE SMRTI

Za obrovských tlaků, bouří a neskutečných teplot někdy před 4,6 miliardy let, jak tvrdí odborníci, vznikla Země. Muselo uběhnout mnoho miliónů let, než se na původně velmi nehostinné planetě mohl objevit život. Dokonce všechny okolnosti, které se staly, než se život objevil, se musely stát přesně tak, jak se udály, protože jinak by vzniknout nemohl. Astrofyzici, podle Váchy¹, definují tzv. *antropický princip*, který zjednodušeně říká, že vesmír musí mít právě takto nastavené konstanty, abychom v něm mohli žít. Toto je opravdu tvrzení hodné k zamyšlení; znamená to tedy, že pokud by něco nebylo uspořádané tak, jak je, my bychom zde s největší pravděpodobností nebyli. Je však možné, že někde jinde jsou jiné a jinak uspořádané podmínky k životu, které vyhovují jiným formám živých organismů? Nebo je naše postavení člověka naprosto jedinečné v celém vesmíru, protože jiné uspořádání pro život není možné?

Než si člověk mohl začít pokládat tyto existenční otázky, musel projít velmi dlouhým časovým úsekem, který můžeme přirovnat k lidskému životu. Náš první prapředek se stejně jako malé batole nejprve vztyčil na obě nohy a ruce začal využívat k úchopům předmětů; jen co toto bravurně ovládl, začal se vymezovat vůči svému okolí, hájit své teritorium a dobývat další. Toto bouřlivé období jistě snese srovnání s celým dětstvím a dospíváním. My se nejspíše teď nacházíme ve velmi mladé dospělosti, která už může čerpat z jistých zkušeností, ale bohužel ještě neovládáme svoje emoce a nemáme poklidnou moudrost stáří.

Připomeneme si, jak tedy život člověka na samém počátku jeho existence vypadal a k jakým nejpodstatnějším událostem muselo dojít, aby se lidstvo ocitlo až na počátku 21. století.

¹ VÁCHA, Marek Orko. *Tančící skály: o vývoji života na Zemi, o člověku a o Bohu*. 1. české vyd. Brno: Cesta, 2003, s. 50. ISBN 80-7295-041-X.

1.1 Pravěký boj o oheň

Nejpodstatnější událostí, kterou se začal první vzpřímený člověk odlišovat od svých opičích předků, je systematická výroba prvních velmi hrubě opracovaných nástrojů z kamene. Tato první nejstarší industrie, jak uvádí Vácha², dostala název *Oldowanská* (2,5-1,5 miliónů let). Trvalo další milión let a nikdo nepřišel s žádným převratným objevem. *Archeuleanská* industrie (1,7- 200000 let) přináší mírné změny. Pěstní klíny, které snad již sloužily jako víceúčelové nástroje na kosti, maso a kůži a nejspíše je používali praváci. Opět trvalo nesmírnou dobu, než přišla drobná změna a v *Mousterianské* industrii (200000-40000 let); pračlověk vynalezá zoubkované ostří, kamenný nůž a další množství nástrojů. Je důležité pozastavit se nad nesmírnou délkou trvání jakéhokoliv posunu, protože z dnešního zrychleného pohledu, kdy Ferdinand von Zeppelin roku 1900 vynalezl vzducholod' a za pouhých 69 let nato se Neil Armstrong procházel po Měsíci, jsou tyto časové odstupy neskutečné. Převratnou událostí, kterou vědci datují k roku 790000 př. n. l., bylo ovládnutí ohně. Pravděpodobně již předtím dokázal náš předchůdce oheň využívat, pokud k němu nějakým způsobem přišel, ale neuměl ho nejspíš ještě sám rozdělat. Tato skutečnost byla velmi důležitým počinem, který pro člověka znamenal možnost migrace z afrického kontinentu dále na sever. Jistě také první pocit zajištění ochrany před různými predátory, možnost jíst tepelně upravenou potravu a v neposlední řadě světlo. Možná bylo získání moci nad ovládnutím ohně také prvním krůčkem k projevům jisté kulturnosti tohoto prapředka. Člověk této doby žil pospolitě v rozličných tlupách a zakládal různá tábořiště. Něco z těchto prvních společenských setkání u ohně jistě zůstalo i v našem *kolektivním nevědomí*³ a i v současnosti mnozí zažíváme u táborového či osadního ohně nějaký pocit důležitosti okamžiku, sounáležitosti či bezpečí.

Podle kolektivu autorů⁴ neandrtálec, jehož éra vrcholí před 80000-40000lety, již používal artikulovanou řeč, což je velký posun v komunikaci, a následně tím nejspíše

² VÁCHA, Marek Orko. *Tančící skály: o vývoji života na Zemi, o člověku a o Bohu*. 1. české vyd. Brno: Cesta, 2003, s. 44-45. ISBN 80-7295-041-X.

³ Kolektivní nevědomí popisuje Jung jako možný zdroj jisté moudrosti v životě člověka, na rozdíl od Freuda, který naopak toto nevědomí ve své teorii označuje jako zdroj ohrožení vědomého ega. Více, například: DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 6. vyd. Praha: Portál, 2011, s. 34. ISBN 978-80-262-0040-6.

⁴ *První civilizace: od počátku dějin do r. 970 př.n.l.* České vyd. 1. Praha: Svojtka a Vašut, 1997, s. 6. 168, iv s. Dějiny světa. ISBN 80-7180-131-3.

také vzrůstala možnost lepší kooperace, například při společném shánění potravy. Tohoto lidského předka vystřídal *Homo sapiens sapiens*, a ten se již v podstatě nijak zvlášť neliší od nás. Tento moderní prapředek od samého počátku projevoval zručnost, estetické cítění, v neposlední řadě používal abstraktní myšlení a dokázal postupně kolonizovat do celého světa. Zhotovoval figurky Venuší (symbol plodnosti), zvířat a pokrýval celé jeskynní bloky malbami.

1.1.1 Kult totemu, šamanismus a první rituály

Díky vykopávkám se dozvídáme mnoho, ale jedna věc zůstává stále neobjasněná: Proč si doposud utilitárně zaměřený prapředek najednou začal své nástroje zdobit, proč cítil potřebu donášet si do svých příbytků různé přírodní zajímavosti; co ho dovedlo k neuvěřitelně vyspělým kresebným projevům v jeskyních? S největší pravděpodobností se jedná o první projevy projekce jistých náboženských představ. Odborníci⁵ se domnívají, že člověk paleolitu nežil přímo v jeskyni, ačkoliv je to všeobecně rozšířený názor, ale před ní, a ta mu sloužila pouze jako obřadní místnost. Známa je například krásně vyzdobená jeskyně *Lascaux*, která skrývá fascinující výjevy z lovu a mnoho vyobrazených zvířat. Nejbližším klíčem k pochopení tohoto fenoménu jsou nejspíše **totemová náboženství**, která jsou dodnes praktikována u různých velmi prostých domorodců Austrálie či Ameriky, kteří se totožně s našimi prapředky živí sběrem a lovem. Totem znamená klanový symbol. Nejčastěji zobrazuje zvíře či rostlinu, ale také živly jako déšť, vítr či slunce. Totemový znak je posvátný a pod ochranou kmene, je malován na obydlí, tělo, případně je vyhotoven i jako maska k různým obřadům. „*Totemismus tedy není zoolatrie, uctívání zvířat, nýbrž vyjádření podstatného vztahu a závislosti mezi uspořádáním lidské společnosti a jejího prostředí, světa, z něhož žije.*“⁶ Cílem slavností a obřadů, které nejspíš naši předci praktikovali, je žádat o ochranu totemového znaku, uctívat jej a vzdát mu hold. Tím přichází na řadu i vymezení jasně daných pravidel, která musí jedinec ve svém klanu dodržovat, a zároveň možnost uložení trestu, pokud tyto pravidla dodržována nejsou. Protože člověk této doby žil

⁵ *První civilizace: od počátku dějin do r. 970 př.n.l.* České vyd. 1. Praha: Svojtka a Vašut, 1997, s. 8. 168, iv s. Dějiny světa. ISBN 80-7180-131-3.

⁶ DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2002 s. 198. Oikúmené. ISBN 80-7298-056-4.

kolektivně a kolektivně také rozhodoval, nejpřísnějším trestem v tomto věku bylo jistě vyhnání z kmene, což se v podstatě rovnalo odsouzení na smrt. „*Totemové náboženství tak patrně vyjadřuje několik důležitých věcí:*

1. *člověk patří ke svému společenství, rodí se do nějaké skupiny;*
2. *lidská společnost souvisí s okolním světem a závisí na něm;*
3. *svět se skládá z totemů, a není tedy člověku cizí, ale naopak blízký a příbuzný;*
4. *zacházení s okolním světem je různě omezené a rozhodně není libovolné;*
5. *ze svých totemů mohou lidé čerpat zvláštní sílu, pokud o ně správně pečují;*
6. *člověk umírá, ale totem a klan jsou věčné.*“⁷

Všechny tyto skutečnosti přinášejí další převratnou věc v lidských dějinách, objevuje se zde nějaký, zřejmě pravidelný a velmi důležitý obřad – **rituál**. Rituály jsou řazeny podle Sokola⁸ mezi tzv. *antropologické konstanty*, ale jsou také svou formou výrazně kulturní. K obřadům patří mnoho různých výrazových prostředků, používají se rozdílné obětiny, ale jeden rys je vždy společný - odlišení od všedního k neběžnému a svátečnímu. Jedním z nejdůležitějších rituálů, které poukazují na skutečnou lidskost našich předků, je obřadní pohřbívání. Tento rituál řadil holandský antropolog Arnold van Gennep⁹ mezi *přechodové rituály*. Jejich klíčovým významem je zásadně změnit, posvětit či přetvořit jedince nebo celé skupiny. Popsal tři ustálené fáze, které byly společné všem kulturám, které studoval: *Odloučení* - izolace iniciovaných jedinců od zbytku společnosti, přinášející poučení o nadčasovosti celého projektu, *přechod* – navození stavu měnícího se vědomí (dechové techniky, bubnování, psychedelické látky atp.), *začlenění* – znovunavrácení do skupiny. Jedinci, kteří přežili tuto často velmi náročnou rituální proměnu, jsou přetaveni v jiné bytosti, mají větší sebedůvěru, jiný pohled na život i smrt.

⁷ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 50-51. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

⁸ Tamtéž, s. 53

⁹ VAN GENNEP, Arnold. *The rites of passage*. Chicago: <<The>> University of Chicago Press, 1960, s. 42-45. xxvi, ISBN 0-226-84849-3.

¹⁰ Pojednání o současných šamanech a jejich novodobých praktikách, například: *O šamanech*. [online]. Dostupné z: <http://www.samanskajurta.cz/index.php?p=4>

Právě těmito rituály, začal kmenovou skupinu provázet **šaman**¹⁰. Tento výraz podle Grofa¹¹ s největší pravděpodobností pochází z tunguzsko-mandžuského slova *saman* a je označením pro někoho, kdo ví. Tito šamani byli a dodnes v mnoha oblastech světa, které ještě unikly západní technické revoluci, jsou svými rozsáhlými znalostmi psychiky a možnostmi léčitelství velmi obdivovanými a mocnými osobnostmi. Zároveň je tento šamanismus svojí podstatou nejen velmi prastarým, ale neuvěřitelně univerzálním projevem napříč celým světem. Dle archeologických objevů se nejspíše dají prvopočátky šamanismu vysledovat již v době člověka neandrtálského a jeho zvířecích svatyní, ale velký rozmach patří až do doby paleolitu. Mnohé zachované jeskynní malby právě s touto tematikou můžeme obdivovat dodnes. V této době se tedy začínají objevovat první nerovnosti mezi členy tlupy, a vlastně tím vzniká i rozdílná moc jednotlivců, tolik diskutovaná až do dnešních dní.

1.1.2 Pravěká smrt

Pokud se zamyslíme, co pro pravěkého lovce znamenala smrt, zůstává asi důležitou otázkou, kdo z jeho kmene zemřel. Pokud se jednalo o velmi důležitou osobu, například schopného lovce a válečníka, mohla smrt více takových jedinců ohrozit existenci celého klanu. Ten si dále nemohl zajistit odpovídající množství potravy ani se bránit v případě ohrožení. Velikou ztrátou pro kmen byla jistě také smrt doposud nenahrazeného šamana či podobného vůdce. Se smrtí se však v různé podobě setkávali tito lidé na každém kroku - při obstarávání potravy či poměrně častém skonu svých soukmenovců. Měli tedy poměrně přesnou představu o tom, co se stane po smrti s organismem z pohledu čistě biologického, ale začali si utvářet i nějakou první nábožensky podpořenou domněnku o posmrtném životě. „*Tento fakt nám dokládají dochované hroby vyhrabané jako jednoduché příkopy již člověkem neandrtálským, staré přibližně 100 000 let př. n. l. Již v těchto prvních pohřebištích nalézáme milodary v podobě opracovaných kamenných nástrojů, rohy z kozorožce, ale dokonce i květiny.*“¹² Největší posun v jeho přijímání smrti jistě znamenal skon nejbližších osob, neboť právě k nim měl jistě

¹¹ GROF, Stanislav. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009, s. 31. xxiv s. obr. příl. ISBN 978-80-257-0177-5.

¹² SÍGL, Miroslav. *Co víme o smrti*. Vyd. 1. Praha: EPOCH, 2006, s. 11. ISBN 80-87027-11-6.

vybudované pouto podobné jako my dnes, a to pouto lásky. „*Tehdy musel ve své bolesti udělat zkušenost, že zemřít může i on sám, a proti připuštění něčeho takového se jeho celá bytost bouřila; každá z těchto milovaných bytostí byla přece kusem jeho milovaného Já.*“¹³ Celkově ohromným civilizačním posunem této doby byla **neolitická revoluce**. Není možné si ji představit z dnešního pohledu, tedy jako bouřlivou událost trvající několik dní, naopak se jednalo o proces, který byl nesmírně dlouhodobý a nejspíše probíhal na mnoha místech světa zároveň. Z migrujícího lovce a sběrače se stává usedlý zemědělec, který domestikuje zvířata, staví obydlí, a tak začínají vznikat první vesnice. „*Usedlé zemědělství především znamená, že lidé musí věnovat své obživě více času a práce, zato jsou méně závislí na nahodilých okolnostech a na stejné rozloze půdy se jich může uživit až stokrát víc.*“¹⁴ Tento počín člověka vedl také k výrazné hierarchizaci společnosti, jak nám opět dokládají odkryté hroby. Člověk začínal shromažďovat majetek a rodinní příslušníci si jej, podle kolektivu autorů¹⁵, předávali z generace na generaci v rámci dědictví. Významní náčelníci byli pochováváni s velkým množstvím přepychových předmětů, šperků a později i zlatem. Rodinní příslušníci měli zřejmě již své hromadné hroby a běžně se pochovávali na boku ve fetální poloze. Stále převládalo pohřbívání do země, ale objevovalo se i zpopelnění, a dokonce zazdívání do stavby domů. Hřbitovy vyrůstající u prvních sídlišť byly jasně odlišeny od zbytku obývané vesnice a staly se uctívanými místy pro zesnulé. Další možný způsob pohřbu doby raných zemědělců souvisel s velikou úctou k předkům, díky nimž zdědili polnosti, domy a další majetek. Při jejich pohřbech patrně postupovali dvoufázově. Mrtvola je nejprve vynesena do kraje nebo na strom, kde z ní zbydou pouze kosti, a ty jsou teprve potom uloženy pod podlahu v domě, později na zápraží před domem nebo na hřbitově. „*Živí tak doslova žijí se svými zemřelými, které si neustále připomínají a o něž se musí náležitě starat.*“¹⁶

¹³ FREUD, Sigmund a STROMŠÍK, Jiří, ed. *O člověku a kultuře*. 1. vyd. v tomto uspoř. Praha: Odeon, 1990, s. 192. Eseje; sv. 1. ISBN 80-207-0109-5.

¹⁴ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 62. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

¹⁵ *První civilizace: od počátku dějin do r. 970 př.n.l.* České vyd. 1. Praha: Svojtka a Vašut, 1997, s. 18. 168, iv s Dějiny světa. ISBN 80-7180-131-3.

¹⁶ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 63. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

SHRNUTÍ

Doba tolik vzdálená, jakou je pravěk, nemá na první pohled jak ovlivňovat dnešní populaci, ale skutečnost je jiná. Právě v této době začala vznikat první kmenová společenství a lidé začali řešit vznikající hierarchizaci tohoto systému. V popředí kmenů stojí udatní válečníci, lovci a svoji velmi důležitou úlohu začíná plnit šaman, který se svými převyšujícími schopnostmi léčitele a duchovního vůdce opravdu dostává na pomyslný vrchol této preindustriální společnosti.

Zároveň v tomto období vznikají složité ceremoniální obřady - rituály, které mají předem jasně daný a neměnný řád. Nemůžeme samozřejmě předpokládat, že všemu tehdejšímu počínání, které si vykládáme pomocí naší současné kultury, úplně přesně rozumíme. Další archeologické objevy či antropologická bádání jistě přinesou mnohé nové údaje k zamyšlení. Jedním z nejdůležitějších projevů lidskosti tehdejšího člověka je jeho schopnost postarat se uctivým způsobem o své mrtvé s jistým prvotním náboženským projevem. Tento nový přístup k životu, umírání a smrti je také patrný v různých uměleckých projevech pravěkého člověka, které dodnes můžeme z dochovaných artefaktů obdivovat.

Smrt byla součástí každodenního života našich vzdálených předků, a to i v podobě vraždění, kdy v touze zajistit pro své soukmenovce více jídla či bezpečí, možná i užitku jen pro sebe samého, tento člověk neváhal jiného zahubit. Mnohé z tohoto počínání jistě lze omluvit strachem o svůj život i o životy ostatních blízkých, můžeme tedy říct, že zde je také kolébka lásky, a ta začala dávat lidské existenci smysl.

Toto období tedy dalo vzniknout mnoha skutečnostem, které v určité podobě přetrvávají dodnes; mnohé bychom naopak měli nejspíše blíže zkoumat, znovuobjevit, pochopit a následovat.

1.2 Starověká světová mystéria

1.2.1 Mýty a legendy, mosty z minulosti

Na začátku se pokusme definovat, co znamená pojem mystický. Nejprve nám toto slovo v mysli evokuje cosi tajemného, ale ve skutečnosti se dá na tuto problematiku pohlížet spíše filozoficky. Mělo by jít o pozorný úžas nad vším okolo nás, opřený o zkušenost

a jakousi sounáležitost s tímto vyšším principem. Nejblíže je s mystikou propojeno religiózní, tedy náboženské chování ve své původní a neupravené podstatě. Toto mystické prožívání našich předků nám velmi dobře přibližují různé zachované mýty.

Prostřednictvím mýtů a legend se nám otevírá mimo jiné možnost chápat starověké pojetí života i smrti. Většinou se v těchto mýtech jedná o hrdinný příběh, setkáváme se zde například s mnohými božstvy či smrtí a znovuzrozením v různé podobě. Bájní rekové mnohdy bojují s podsvětím i negativními živly, aby dokázali přinášet poselství o znovuoživených božstvech či jiných hrdinech. V mýtech jsou ale hlavně zobrazeny tradiční hodnoty a normy určené danou společností a její kulturou.

Většinu mýtů považuje vědecký svět pouze za vymyšlené příběhy bez zvláštní vypovídající hodnoty, avšak například Jung naprosto toto tvrzení odmítá a řadí jejich původ do *kolektivního nevědomí*, stejně jako principy prapůvodních organizačních struktur vesmíru a psýché, které nazývá *archetypy*. „*Existence kolektivního nevědomí znamená, že individuální nevědomí není než tabula rasa..., že je nejvyšší měrou ovlivněno zděděnými postuláty... Kolektivní nevědomí v sobě zahrnuje psychický život našich předků až kamsi k prvopočátkům.*“¹⁷ Možná právě díky tomuto pojetí i jisté jednoduchosti a srozumitelnosti nezáleží u mýtu na jeho pravdivosti a má pro mnoho lidí stále velikou atraktivitu i v moderní době. Mýtus svou podstatou leží někde na pomezí pravdy a lži, nejpřirozenější přístup k němu je zřejmě přes víru, stejně jako k mnohým jiným, vědecky nepodložitelným, ale také nevyvratitelným skutečnostem.

„1. Mýtus nabízí ucelený výklad světa, zejména jeho proměn, dynamiky sociálních změn a jejich žádoucího směru, mýtus funguje jako ucelený názor světový. Tak fungovaly velké mýty minulosti, ale tak působily i velké mýty 20. století.

2. Mýtus nabízí orientaci ve složitosti světa. Tato funkce byla důležitá vždycky, ale dnes se její závažnost zvyšuje přímo úměrně tomu, jak se dějinný a sociální pohyb zrychluje (odtud taky mýtus rychlosti jako specifický mýtus pozdní doby).

3. Mýtus posiluje víru v určité hodnoty a celé hodnotové struktury zejména tím, že odkazuje na jejich výjimečný původ, na jejich zvláštní poslání nebo dokonce posvěcení.

¹⁷ HAYMAN, Ronald. *Život C. G. Junga. II., K pramenům moudrosti (1918-1961)*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2001, s. 21. [8] s. obr. příl. ISBN 80-7252-047-4.

4. Mýty nabízejí emocionální a duchovní podporu v momentech krize, ať už společenské nebo osobní. Odtud mytologizace například psychoanalýzy nebo užívání drog.

5. Mýty vytvářejí a zesilují pocity hrdosti, někdy pýchy na příslušnost k určité skupině, ať už etnické, náboženské nebo sociální či dokonce politické. Uvedme alespoň mýty rasové nadřazenosti, třídního původu nebo výjimečnosti politického či společenského poslání (mýtus o lidech zvláštního ražení, který je nespécifický v tom smyslu, že není původním výmyslem komunistické propagandy – funguje univerzálně).

6. Mýtus posvěcuje, sankcionuje výsadní postavení určitých skupin.

7. Mýty konečně povzbuzují k jednání tím, že staví na odiv heroické vzory, příklady mimořádné obětavosti, fanatické oddanosti až do hořkého konce... Nikoliv náhodou O' Sullivan mluví o všech fašistických ideologiích jako o aktivistických mýtech.

8. Mýty konečně vyvolávají pocity tajemna, stávají se tak nezřídka srozumitelnými jen pro zasvěcené a uspokojují tak odvěkou lidskou touhu po tajemnu (někdy dokonce posilují obavy z tajemného).¹⁸

Mýty tvoří jakési pomyslné můstky od minulosti do současnosti, propojují i ovlivňují svou podstatou mnohé dnešní události. Mýty vznikají i zanikají a mnozí, kteří se aktivně podíleli na odstranění některých mýtů, se potom sami stali jejich hlavními nositeli v dalších dějinách. V jedné etapě mohli být vynášeni pro svůj přínos, a v další pro stejné ideje zatracováni.

První velké civilizace př. n. l.

Pokud se budeme snažit definovat, co je civilizace, nejspíše nás ihned bude napadat nějaké hierarchické sociálně tříděné uspořádání, řízení lidí pomocí zákonů, soužití ve velkých městských komunitách, čile fungující obchod a zajištění potravy pro velké množství lidí. Všechna tato hesla skutečně první městské státy a rostoucí říše začínají splňovat. Díky rozsáhlým úrodným záplavovým údolím u obřích řek - egyptského Nilu a Eufratu a Tigridu v Mezopotámii, vznikají první městské civilizace. Další velké zalidnění vzniká díky vhodným klimatickým podmínkám v oblasti Středomoří, potom u moře Černého až po oblast Asie, ale také na druhé straně světa v dávné

¹⁸ PETRUSEK, Miloslav a FIALA, Jiří, ed. *Společnost a kultura: sociologické úvahy a eseje*. 1. vyd. Praha [i. e. Břeclav]: Malovaný kraj, 2012, s. 81-82. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97; 14. ISBN 978-80-904956-5-4.

předkolumbovské Americe u významných indiánských kmenů. Vznik i zánik mnohých těchto civilizací stále obestírají nevyjasněná tajemství a nezbývá než doufat, že nové metody a poznatky tuto tajemnou roušku poodhrnou.

1.2.2 Život a smrt v civilizované kultuře Sumerů

Právě Sumerové, obyvatelé mezopotámských měst, jsou podle kolektivu autorů¹⁹ považováni za nositele veškeré civilizační kultury. Jsou staviteli velkých měst Uru, Uruku nebo Lagaše, ve kterých stály fascinující stupňovité věžovité stavby, tzv. *zikkuraty*. Další prvenství, které velmi ovlivnilo civilizační rozvoj, je objev písma na hliněných tabulkách, jejichž rozluštění znamenalo objevení kulturního pokladu nevyčísitelné hodnoty.

Nejvíce výpovědí o této době přinášejí vykopávky mnohých hrobů, tělesných pozůstatků a předmětů mimořádné estetické a umělecké kvality. Všeobecně by se dalo říci, že pro vstup na onen svět hrálo velkou úlohu postavení ve společnosti. Síg²⁰ uvádí, že nejchudší obyvatelé byli pohřbíváni nejprve ve skrčené poloze do prosté vyhloubené jámy, později v hliněných nádobách. Chudé obyvatelstvo nemělo v hrobech jiné milodary než pouze hrsti stěpů. Naprosto odlišně jsou vybavené hroby majetných panovnických rodin. Byly zde nalezeny nádherně vypracované šperky, misky a poháry, dýky či jiné zbraně, dokonce stříbrný člun. „*Měl nejspíš sloužit králově duši k cestě na onen svět, podobně jako bárky mrtvých v hrobech egyptských faraonů. Byl téhož typu, jakého dodnes používají obyvatelé tohoto kraje při plavbě po Eufratu.*“²¹ Z dnešního pohledu však hroby odhalily ještě další fascinující svědectví o moci těchto panovníků. Našly se jasné pozůstatky po rituálních sebevraždách osobních strážců, sluhů, dvorních dam či dalších hodnostářů při pohřbu panovníka. „*Každý muž a každá žena si nese sebou malý pohár, jedinou věc, kterou potřebuje pro strašný obřad. Hudebníci hrají. Potom si každý vezme svůj nápoj – uprostřed hrobky stojí velký kotel, z něhož si každý*

¹⁹ *První civilizace: od počátku dějin do r. 970 př. n. l.* České vyd. 1. Praha: Svojtka a Vašut, 1997, s. 27-29. 168, iv s. Dějiny světa. ISBN 80-7180-131-3.

²⁰ SÍGL, Miroslav. *Co víme o smrti*. Vyd. 1. Praha: Epocha, 2006, s. 37. ISBN 80-87027-11-6.

²¹ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Na počátku byl Sumer*. 2., přeprac. vyd. Praha: Panorama, 1983, s. 93. [32] s. obr. příl. Stopy, fakta, svědectví. Velké civilizace.

může nabrat – a lehne si na zem a čeká na smrt.“²² V naší současnosti naprosto nemyslitelné praktiky nucené či dobrovolné sebevraždy nesmíme posuzovat podle dnešních morálních měřítek. Můžeme se pouze dohadovat, jak bylo důležité následovat svého pána na jeho poslední pozemské cestě do říše věčné slávy a jiné roviny existence. Neotřesitelná víra v pokračování života po smrti byla zcela zásadním hybným mechanismem tohoto konání.

Konkrétní představy lidí této doby o smrti nacházejí badatelé v mytologických a literárních textech. Jedním z nejdůležitějších starověkých básnických textů, který se zabývá otázkou života a smrti je **Epos o Gilgamešovi**.²³ Legendární panovník 3. tisíciletí z města Uruku zde při svém putování vstoupí na prám mytického převozníka a v hlubině spatří rostlinu života. Tato rostlina plná smrtících trnů je Gilgamešovi, který se chce omýt ve studni, ukradena hadem. Převozník si uvědomuje, že někteří lidé se mohou stát nesmrtelnými jejich naplněným životem a činy. Takovým člověkem byl právě Gilgameš. Můžeme zde vysledovat jisté protínající se podobnosti z dalších příběhů. Had je lstivé zvíře stejně jako v biblickém příběhu o stromu života, a trny věčného spánku známe třeba z pohádky o Šípkové Růžence.

1.2.3 Skytové, vyspělá civilizace východní Evropy

Podobný model pohřebních rituálů spojených s lidskými obětmi zaznamenáváme díky Hérodotovi u národa Skytů. Objevili se v průběhu 8. – 7. století př. n. l. v severním Černomoří a odtud zahájili svá válečná tažení až do Malé Asie, z tohoto území pronikali opět dále až do střední Evropy. Od mnoha podmaněných národů vymáhali daně a stali se skutečně obávanými nájezdníky a pustošiteli.²⁴ Smrt díky jejich způsobu života byla naprosto běžným jevem, ale pohřební rituály byly nečekaně složité a zdlouhavé, zvláště pokud se jednalo o panovníka. Podle Hérodota²⁵ byla mrtvému králi vyčištěna břišní

²² ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Na počátku byl Sumer*. 2., přeprac. vyd. Praha: Panorama, 1983, s. 96. [32] s. obr. příl. Stopy, fakta, svědectví. Velké civilizace.

²³ *Epos o Gilgamešovi*. 1. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 410 s. Mythologie. ISBN 80-7106-517-X.

²⁴ Další podrobnosti o skytské vojenské výbavě a taktice možno nalézt:

KOLOUCH, A. *Skytské vojenství*. [online]. Dostupné z: <http://antika.avonet.cz/index.php?ID=2717>

²⁵ HÉRODOTOS. *Dějiny*. Vyd. 2., V Odeonu 1. Praha: Odeon, 1972. 548, [21] s. obr. příl. Živá díla minulosti; sv. 65. s. 245 - 247

dutina, kterou zaplnilo rozdrcené koření, vonné látky a byliny, celé tělo obalili voskem. Takto upravené tělo vozili ukazovat všem podrobeným národům. Teprve potom panovníka pohřbili do hrobu na připravené slaměné lůžko a navršili mohyly. Spolu s ním byly pohřbeny lidské oběti, i obětní dary v podobě pohárů a plodin. Po roce na jeho hrobě obětovali dalších padesát nejbližších služebníků. Ač se v této době setkává člověk se smrtí na každém kroku, jedná se svými zemřelými s obrovskou úctou a jasně danými pravidly. Zde je opravdu zajímavé zamyslet se nad podstatným rozdílem s dnešní dobou. Dnes se mnozí se smrtí na vlastní oči nesetkají nikdy, vše z těchto „ošklivých“ věcí se odehrává v nějaké instituci. Běžně se už ani nekonají žádné pohřební rituály, které nás právě v dobách minulých tolik posunuly ve vývoji kupředu. Samozřejmě není myslitelné pro naši vytvořenou kulturu přijmout lidské oběti při těchto obřadech, ale myšlenka úcty a obřadnosti k nebožtíkům by měla být aktuální stále.

1.2.4 Egypt, Peret em heru

Naprosto fascinující a vyspělou civilizací, která přinesla světu už ve starověku obdivované pyramidy, označené jako první ze sedmi divů světa, je starověký Egypt. V oblasti úrodných nilských záplav se první pravěcí lovci a sběrači objevovali již 10 000 let př. n. l. Postupem času zde vznikla neuvěřitelně vyspělá kultura s jasně vymezeným hierarchickým systémem. Vystřídalo se mnoho panovnických dynastií, ale jedno bylo pro všechny stěžejní - vládce *faraon* je roven bohu a posmrtný život je důležitější než ten pozemský.²⁶ Z mnoha spleťtých a často těžko pochopitelných uctívaných božstev je možné vyzdvihnout nejdůležitějšího boha Amona. „*Ten, jenž vznikl první, jehož podstatu nikdo nezná!*“²⁷ Ovšem i on má konkurenci, a to boha Atona, sluneční kotouč, který dává vzniknout všemu na Zemi. Dokonce byl ve své době panovníkem Achnatonem natolik vyzdvihován, že by se dalo hovořit téměř o záblesku jistého monoteismu tohoto věku.

²⁶ Přesné historicky chronologické rozdělení dynastií, např.:

ROZEHNAL, J. *Historie Egypta*. [online]. © 2010. Dostupné z: <http://www.egyptologie.cz/historie/>

²⁷ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Jejich Veličenstva pyramidy*. 2., přeprac. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 167. Spirála.

Právě pro naprosto jasné nábožensky podložené představy, co se děje s člověkem po smrti, měli Egypťané vypracovaný přesný sled úkonů, jak naložit s tělem mrtvého, jak uvádí Zamarovský.²⁸ O jejich praktikách víme mnohé díky dodnes dochovaným dokonale mumifikovaným ostatkům. Kněží – balzamovači nejprve pomocí háčků nosem vyjmuli zemřelému mozek. Poté vyndali veškeré útroby a stejně jako mozek je uchovávali ve zvláštních nádobách - *kanopách*. Tělo pomazali vonnými látkami a zašité ponořili do roztoku hydroxidu sodného. Po vyjmutí zabalili do pásů pláten namočených do vonných pryskyřic. Kněží se dotýkali faraonových úst a přednášeli magické formule, které měly zajistit vstup do podsvětí. Mumie byla potom uložena do nádherně zdobených sarkofágů a obličej byl zakryt maskou. V období Staré říše se této péče dostalo pouze panovníkovi, ale později si ji dopřávali různí hodnostáři a dokonce i rolníci a řemeslníci. Méně známý je původ těchto pohřebních rituálů, který Egypťané zdůvodňují legendou o Isidě a jejím manželovi a bratrovi Osiridovi, zabitým bohem Sethem. „*Isis na krátkou dobu tělo svého manžela oživila, ale Seth ho opět unesl, rozsekal na kousky a rozptýlil po deltě. Isis se nevzdala a nakonec našla všechny části jeho těla kromě pyje, který spolkla ryba. Díky svým kouzelnickým schopnostem spojila s pomocí šakaliho boha Anupeva (řec.Anúbis) tělo pruhy látky. Osiris vládl od té doby říši mrtvých, kde ho bylo možné poznat podle nazelenalé mrtvolné barvy.*“²⁹

Nejslavnější dochované pohřební texty, mezi nimiž je mnoho zaklínadel, chvalozpěvů, litanií, modliteb, návodů na mumifikaci, magických receptur a dalších postupů nutných při správně provedeném pohřebním obřadu nalézáme v Egyptské knize mrtvých neboli *Peret em heru*. Samotný překlad tohoto názvu vyvolává dojem, že se jedná o nějaký jednotlivý dokument, ale opak je pravdou. *Peret em heru* je rozsáhlý a nesourodý soubor textů z různých historických egyptských období, který pokrývá epochu téměř pěti tisíciletí. Situaci komplikuje praktikovaný polyteismus, ale i neustálé přibírání dalších a dalších nových božstev. „*Podle egyptské eschatologické kulturní tradice začínali uctívatelé Osirida posmrtnou cestu tímtež způsobem jako vyznavači boha Rea, a sice nástupem na sluneční loď. Posloužila jim, ale jen jako dopravní prostředek k cestě do podsvětí. Jejich konečným cílem bylo Osiridovo království. Aby tam ale získali přístup,*

²⁸ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Jejich Veličenstva pyramidy*. 2., přeprac. vyd. ,Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 179-83. Spirála.

²⁹ *První civilizace: od počátku dějin do r. 970 př. n. l.* České vyd. 1. Praha: Svojtka a Vašut, 1997, s. 47. 168, iv s. Dějiny světa. ISBN 80-7180-131-3.

museli nejprve uspět u božího soudu před bohyní spravedlnosti Maat.“³⁰ Některé texty jsou přímo jakýmsi návodem, jak hovořit o svých životních skutečích a získat tak přízeň u božího soudu.

Svět mrtvých byl zkrátka pro Egyptany důležitější než ten živých, ani svým příbytkům nevěnovali tolik pozornosti jako výstavbě a nádherné výbavě hrobek, což je naprosto mimořádné ve srovnání s jakoukoli jinou kulturou dávných věků i se současností. Poklady naprosto nevyčísitelné hodnoty, které nám díky tomu byly zachovány, se nedají vyvážit žádnou současnou měnou. Jistě bychom, ale neměli zapomínat ani na otisk nemateriální ideje, která hovoří o přípravě živého na jeho poslední cestu.

1.2.5 Tibetská kniha mrtvých Bardo thödol - poučení zemřelému a jeho vysvobození v bardu skrze naslouchání

Také tato kniha popisuje pohřební zvyky a rituály, obsahuje mnohá naprosto detailně popsaná laskavá i rozhněvaná božstva i složitě popsané scénérie; v mnohém se egyptské knize mrtvých velmi podobá, je však důsledně systematická a vychází z jasně definovaného tibetského budhistického náboženství, jeho morálky a filozofie. Tento text je mnohem mladší než egyptský protějšek a psaná verze knihy pochází až z 8. století našeho letopočtu, kdy si vládu nad celou oblastí vydobyla dynastie králů z Jarlungu a Tibet jako mocné impérium kontroloval tisíce kilometrů hedvábné stezky. „*První králové – jak říká legenda – sestoupali z nebes a díky tomu měli božský status.*“³¹

Unikátností poselství Knihy mrtvých je zprostředkováním pochopení velmi důležitého stavu *bardo*, který tvoří předěl mezi životem a smrtí. „*Ve skutečnosti se barda vyskytují neustále po celý život i smrt; jsou to významné kritické chvíle, kdy je výrazně zvýšena možnost osvobození či osvícení.*“³² Život tedy není smrtí ukončen, ale zemřelý prochází různými fázemi posmrtného mezistavu, kde je neustále poučován, a dochází k naprostému vysvobození, nebo novému znovuzrození. Budhismus tedy nepřináší myšlenky převtělování, jak je všeobecně vnímáno, ale právě znovuzrození.

³⁰ GROF, Stanislav. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009, s. 90. xxiv s. obr. příl. ISBN 978-80-257-0177-5.

³¹ KALMUS MAREK. *Tibet*. Bielsko-Biala: Pascal sp. z o. O., 2008, s. 19. ISBN 978-83-7513-441-4.

³² SOGJAL, GAFFNEY, Patrick, ed. a HARVEY, Andrew, ed. *Tibetská kniha o životě a smrti*. Vyd. 2., V Argu 1. Praha: Argo, 2005, s. 26. Tibet. ISBN 80-7203-661-0.

Čhikhä bardo: Bardo okamžiku smrti popisuje stav, kdy mizí důvěrně známý svět. Odchází tíže a vše je zaplaveno světlem a prázdnotou. „*Nezděsí-li se zemřelý tohoto světla, nýbrž pozná jeho pravý smysl, totiž pochopení prázdnoty jakožto pravé podstaty všeho bytí, bude vysvobozen, tj. ušetřen dalšího putování bardem a zakoušení jeho muk.*“³³ Čhöñi bardo: Bardo prapodstaty, kdy v této fázi získává zemřelý iluzorní tělo, které má jisté nadpřirozené schopnosti. Mrtvý je schopen vidět i slyšet, ačkoli toho za života schopen nebyl, může cestovat přes velké vzdálenosti a zjevit se, kde chce. Jedinci je však neustále, jak Kniha mrtvých předkládá, vštěpováno, že se k tomuto tělu nesmí upínat, protože zde nemůže zůstat. „*Dále je upozorňován na to, že ať se mu v následujících dnech budou zjevovat jakkoli děsivé a hrozivé vize, zvuk, světla atd., nebude to nic jiného, než jeho vlastní představy, projekce jeho vlastního, hříšnými sklony poznamenaného ducha.*“³⁴ Sipä bardo: Bardo vznikaní přichází tehdy, jestliže zemřelý nepochopil ani smysl jasného světla, ani neporozuměl dalším vizím v předchozích bardech. Nastává touha po novém těle a nové existenci. Budhisté však věří, že další život bude opět ovlivněn předchozí karmou a člověk se bude potýkat se stejnými problémy jako v předchozím životě.

Vlastní pohřeb a smuteční slavnost v Tibetu vypadal různě, podle toho, kdo zemřel. Většinou byl několik dní vystaven a bylo mu od mnichů předčítáno z Tibetské knihy mrtvých. Pohřeb samotný byl proveden podle živlu, který převládal v roce jeho narození – oheň, voda, vítr. Zvláštní, ale i dnes ještě používaný, je pohřeb vzdušný, který údajně zemřelému přidává na cestu dávku dobrých karm. Mrtvola se rozmělní a dá se sežrat supům, kteří potom odlétají s kousky v útrokách. „*Tibeťané se na ně dívají jako na bódhisattvy*, kteří mrtvým přidají poslední požehnání.*“³⁵

Krásnou a inspirující myšlenkou při pohřbu v budhistickém světě je zejména oslavit a uctít zemřelého. Pokud možno se vyhnout výčitkám, proč nás opustil apod. Naopak vyzdvihnout to nejhezčí a nejúspěšnější ze společného života. Uspořádat oslavu, vyprávět si zajímavé a pozitivní zážitky bez hořkosti a zoufalství. Samozřejmě

³³ SOGJAL, GAFFNEY, Patrick, ed. a HARVEY, Andrew, ed. *Tibetská kniha o životě a smrti*. Vyd. 2., V Argu 1. Praha: Argo, 2005, s. 37. Tibet. ISBN 80-7203-661-0

³⁴ Tamtéž, s. 47

³⁵ NYDAHL, Ole. *O smrti a znovuzrození: pohled buddhismu na poslední okamžiky života*. 1. vyd. Praha: Buddhismus Diamantové cesty linie Karma Kagjü - Bílý deštník, 2011, s. 118. ISBN 978-80-903821-8-3.

*Bódhisattva = ten co usiluje o osvícení pro dobro všech bytostí.

z lidského hlediska je smutek v těchto chvílích naprosto pochopitelný a jeho neodžití by nepřinášelo pro psychiku jedince nic dobrého. Ale podléhání čirému zoufalství, beznaději a výčitkám také nic pozitivního nepřinese a, jak věří buddhisté, ani zemřelému.

1.2.6 Perské pohřební rituály

Vlivem vhodných klimatických středomořských podmínek a prosperity tohoto území přichází na toto místo mnoho Indoevropanů. Díky zakladateli perské veleříše, kterým je Kýros II., bylo dobíto celé území od Indie až po Malou Asii, včetně mocného a zdánlivě nepřemožitelného Babylonu. Podle historických pramenů byl nejspíše přívržencem učení Zarathuštrova. „Podle něho je vševědoucí bůh stvořitel Ahura Mazda pánem nad protiklady, jakými jsou pravda a lež, dobro a zlo atd.“³⁶ Toto učení je také označováno jako nejstarší náboženství tzv. zoroastrismus.

Klíma³⁷ říká, že pokud někdo v této době zemřel, prvotně bylo nutné postarat se, aby se zemřelý nechtěl vrátit zpět a mstít se. Nebožtíkovi, aby mu nic nechybělo, byly přidávány do hrobu předměty denní potřeby a různé dary, které měly pozůstalým zajistit jistou přízeň. Těla nebožtíků byla často spalována. Později byly zvyky upraveny, vzhledem k víře v jistému druhu vzkříšení, že se panovníci po provedení přesných rituálů a zvláště po správně vedeném pohřbu mohou připojit v nebi k bohům. Bylo třeba nechat kosti zemřelých působení živlů, supům a jiným mrchožroutům, a teprve naprosto čistě vybělené uložit do hrobky. Smrt byla vnímána jako nečistá a nařízené bylo i rituální omývání při styku s ní.

Členové královských rodů měli nádherně zdobené velkolepé hrobky, stojící v krajině nebo vytesané do skalních útesů. Např. monumentální skalní hrobka krále Dáreia I. „Útes (o výšce 22 metrů) je zdoben basreliéfy, uspořádanými do řeckého kříže.“³⁸ Hrobky, podle Bounni³⁹, jsou si často velmi podobné a stavěné v těsné blízkosti, kdy

³⁶ STUBHANN, Matthias, ed. *Encyklopedie Bible*. 1. vyd. Bratislava: Gemini, 1992, s. 37. ISBN 80-85265-30-3.

³⁷ KLÍMA, Otakar. *Zarathuštra*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1964, s. 37. [3] s. Portréty; Sv. 6

³⁸ *V dobách starověkého Řecka: od r. 970 do r. 277 př.n.l.* Čes. vyd. 1. Praha: Svojtka a Vašut, 1997, s. 243. Dějiny světa - Larousse. ISBN 80-7180-132-1.

³⁹ BOUNNI, A. *History of Iran* [online]. [2013-10-10]. Dostupné z: http://www.iranchamber.com/history/articles/achaemenid_persian_syria.php

uprostřed kříže je sloupořadí, které zároveň vytváří vchod dovnitř. Mnoho obětí přinášel k hrobu představitel rodu, nejčastěji starší syn po dobu prvního roku, a posléze ještě po mnoho dalších let, vždy na konci každého roku při slavnosti na počest všech duší.

Zde by bylo tedy možné vysledovat nějaké počátky slavností dušiček v podobě, jak je dodržujeme dodnes, kdy se nejedná již o nošení obětí, ale o návštěvu hrobů blízkých zemřelých na hřbitově, kdy lidé přinášejí věnce a další květinové dary jako vzpomínku na ně. Velmi často se také při tomto rituálu sejde širší rodina, která běžně nenajde jindy čas a důvod se sejít. Tento smysluplný a pěkný obřad jistě má smysl dodržovat i nadále, nejen pro jeho jistou tisíciletou historickou návaznost, ale i jako jedno z mála pozastavení se nad vlastní smrtelností.

1.2.7 Antická mytologie, tragédie a láska k moudrosti

Krátký exkurz do období starověku na starém kontinentě, konkrétně na peloponésském poloostrově, není možné zakončit jinak než aspoň krátkým nahlédnutím do antické mytologie. Vzniká u národa Řeků, který existuje na stejném území a pod stejným názvem dodnes. Tato díla přenášejí velké množství poznatků o smýšlení antického člověka až do současnosti, protože byla bezesporu nejdůležitější sebereflexí člověka dané doby. Dalším, neméně významným efektem těchto mýtů, které se opíraly o skutečné existující osobnosti a události, je, že prostřednictvím popsanych skutečností bylo možné v současnosti uskutečnit pátrání po archeologických nálezech, z nichž některá byla skutečně úspěšná*. Většina těchto mýtických vyprávění byla představována na veřejných shromážděních prostřednictvím významných rétorů a pěvců. Naprosto běžnou praxí bylo neustálé memorování textů a následné ústní podání, přestože jejich písemný záznam, již existoval. „Slovo *mythos* znamenalo ve starořečtině slovo, řeč, příběh nebo vyprávění. Staří Řekové odlišovali tři pojmy, jimiž vyjadřovali slovo: *epos*, *logos* a *mythos*. Zatímco *epos* poukazoval k hlasu a vyjádření, k výrazu, *logos* k rozumu a tomu, čím lze přesvědčit a argumentovat, *mythos* je bezprostřední svědectví toho, co bylo, jest a bude, sebezjevení v onom starobylém

smyslu, který nerozlišuje mezi slovem a bytím.“⁴⁰ Tato prezentace také byla po dlouhou dobu hlavní vzdělávací a výchovnou produkcí. Výchovný efekt byl již skrytý v samotném obsahu těchto mýtů. Nejčastěji nějaký vyšší řád či princip vítězil nad niterným přáním jedince, a ten musel svoji vůli podřídít. Velmi podobný princip panoval v prvních tragických hrách. Protagonisté těchto mytických peripetií jsou pouze muži, zpočátku dokonce pouze jeden. Na jevišti se odehrávalo komplexní psychologicky výborně pojaté drama, které často stupňovalo velké napětí a po náznaku naděje vrcholilo v absolutním drtivém rozuzlení. Pro diváka to byl velký vnitřní prožitek stimulující celou škálu emocí.

V této době, tedy zhruba kolem roku 600 př. n. l., v období mnohých důležitých a důmyslně uspořádaných městských států, kdy většinu náročných prací vykonávají otroci a jejich páni a majitelé mají dost času na věnování se politice, kultuře a také kritickému pohledu na společnost, vzniká zlomový okamžik a odklon od mytologie směrem k prvním filozofickým myšlenkám. „*Říkáme tomu, že nastal vývoj od mýtického myšlení k myšlení, jež je postaveno na zkušenosti a rozumu.*“⁴¹

Smrt v tomto období byla chápána v podstatě pozitivně, jako přechod z životního běhu do absolutního klidu. Dle řecké mytologie bylo mrtvému nutné dát pod jazyk peníz, protože bez něj nemohl zaplatit převozníkovi, aby jej dopravil do Hádovy říše mrtvých. V pevně zbudovaných hrobech bylo nalezeno velké množství dalších potřebných věcí, které by nebožtík mohl potřebovat pro dlouhou cestu. Mnohá těla pozůstalí zatížili kameny. Nejspíš proto, aby se nemohl nebožtík vracet zpět. Řekové a později i Římané se snažili strach ze smrti zmírnit a často ji zobrazili prostřednictvím soch jen jako dvojče spánku. Oba tyto národy rozlišují mezi smrtí a umíráním. Pro umírání jednotlivce, podle Blumenthala-Barbyho⁴², mají termín *keer* popřípadě *lethum* a pro označení smrti *mors* nebo *thanatos*. Velmi těžkou zkušeností bylo pro řecké obyvatele blízké setkání s hromadným umíráním při morových ranách, které byly spíše spojovány až s obdobím středověku. „*Během nákazy ztratil každý z nás někoho blízkého. Zpočátku*

⁴⁰ PELCOVÁ, Naděžda. *Vzorce lidství: filosofické základy pedagogické antropologie*. Vyd. 2., přeprac. a rozš., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010, s. 19-20. ISBN 978-80-7367-756-5.

*Například objevení Troji, významným německým archeologem Schliemannem, díky popisu v textu v Homérově Iliadě.

⁴¹ GAARDER, Jostein. *Sofiin svět: román o dějinách filosofie*. 5. vyd., 2. v Albatrosu. Praha: Albatros, 2006, s. 37. Klub mladých čtenářů. ISBN 80-00-01748-2.

⁴² BLUMENTHAL-BARBY, Kay aj. *Kapitoly z thanatologie*. 1. čes. vyd. Praha: Avicenum, 1987, s. 13.

jsme doufali, postiženým jsme dávali veškerou péči, ale nemoc se den ode dne zhoršovala. Uznáváme, že nás posedl děs. Uprchli jsme do hor, nemocné jsme ponechali jejich osudu a ti buď zemřeli, nebo přežili.“⁴³ Tito zemřelí byli spáleni, velmi často i jejich dům a celý majetek, protože to byl jediný způsob, jak se bránit dalšímu šíření této nemoci.

Pokusíme-li se o shrnutí, lze říci, že antický člověk smrt velmi dobře znal, mnohdy i v podobě různých nucených politických sebevražd či vražd. O životě a smrti také hluboce rozjímal, jak je patrné ze stále aktuálních filosofických myšlenek nebo dramatických děl. Je zřejmé, že se však snažil její dopad zmírnit připodobňováním ke spánku a pouhému přechodu do jiné formy existence, protože smrt se svojí podstatou k tomuto dokonale oblečenému, šperky doladěnému vyznavači krásy a dokonalého těla nehodila. Právě také díky tomuto estetickému zaměření můžeme dodnes obdivovat mnohé artefakty i dochované stavby a právem v nás vzbuzují úžas.

1.2.8 Středoamerické kodexy umírajících

Když Kolumbus a později po něm další cestovatelé přirazili k břehům nově objevené Ameriky, vnímali místní obyvatelé, které mylně nazvali Indiány, jako vhodné objekty pro zotročení. „*Když však bílí obyvatelé a kolonizátoři narazili na pevninu - ať to bylo pobřeží Yucatánu nebo vlastního Mexika – vzbudili jejich zájem zprvu pověsti a později už přímé zprávy o značně vyspělé kultuře a vyspělosti indiánského společenského zřízení.*“⁴⁴ Po objevech aztéckých a mayských pyramid, na první pohled velmi podobných jaké stojí v Egyptě, vzniklo dokonce mnoho fantastických i vědeckých teorií o původu obyvatel této oblasti. S největší pravděpodobností měli však podle logických závěrů fyzické antropologie, geografie i archeologie, dávní obyvatelé Ameriky svůj prapůvod v Asii.

Nejen pyramidy připomínají podobné smýšlení těchto dvou naprosto odlišných a vzdálených kultur, jak uvádí Katz⁴⁵, ale i **Kodex Borgia**⁴⁶, což je známá nahuaská

⁴³ BAUCHAU, Henry. *Oidipova cesta*. Praha: Česká expedice, 1994, s. 140-141 245. ISBN 80-85281-12-0.

⁴⁴ ŠOLC, Václav. *Indiánské historie*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 142. [3] Spirála

⁴⁵ KATZ, Friedrich a BINKOVÁ, Simona, ed. *Staré americké civilizace*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1989, s. 207. Klub čtenářů; sv. 625. ISBN 80-207-0151-6

ilustrovaná skládaná kniha plná náboženských a rituálních symbolů, v mnohém podobná egyptskému Peret em heru. Hlavním mýtickým poselstvím této knihy je vyprávění o Quetzalcóatlovi, který je významným božským vládcem Aztéků, vypodobněném jako opeřený had. Právě jeho dramatické putování říší mrtvých a jeho proměny jsou ústředním motivem této knihy. Zajímavé je vyjádření univerzálního tématu smrti, hříchu, vykoupení, pokání a znovuzrození, které je tímto motivem velmi podobné v mnohem později vytvořených světových náboženstvích. Při jeho sestupu do říše mrtvých ho čekalo mnoho překážek. „*Bůh smrti Mictlantecuhtli nechal vykopat hlubokou jámu, do níž bůh Quetzalcóatl spadl a zemřel. Ale zeleným quetzalím peřím pokrytý had se probudil k novému životu a odnesl si kosti do božího ráje.*“⁴⁷

Zvláštností této kultury bylo, že těžký či lehký posmrtný osud byl posuzován nikoli podle morálního chování člověka za jeho života, ale podle toho, jakým způsobem zemřel. Nejvíce byla ceněna hrdinská smrt válečníka, ženy zemřelé při porodu či oběti přírodních katastrof. Tyto nebožtíky, podle Katze⁴⁸, čekala říše mrtvých v podobě rajskeho klidu; naproti tomu ostatní zemřelí museli bloudit osmi pekly, až dospěli po těžkých útrapách k devátému, kde teprve dostáli klidu. Zemřelým, kteří byli pochováni nebo spáleni a jejich popel byl uložen do uren, se do úst vkládal kousek nefritu, jenž měl být použit jako potrava pro divou zvěř osmého pekla. Rovněž spalovali papír a oděv zemřelého, aby se zahřál, při přecházení pekla, kde foukal ledový vítr. Jednou z nejvíce odpuzujících stránek aztécké kultury, která je známá z různých pramenů, byla existence lidských obětí, která se pro Španěly nakonec stala morálním oprávněním k dobytí aztécké říše. V této souvislosti je ale nezbytné mít na paměti právě pojetí smrti, kdy obětovaný, jak Aztékové věřili, putuje rovnou bok po boku se sluncem a vyhne se všem nástrahám pekla. Jistě je také jen malý rozdíl mezi španělským knězem coby zástupcem tehdejšího civilizovaného světa, který nechá upálit nevěřícího, aby spasil jeho duši, a aztéckým knězem, který z nejhlubšího přesvědčení, pro dobro obětujícího na něm vykoná rituální oběť.

⁴⁶ Další podrobnosti např.: *The Codex Borgia*. [online]. Dostupné z: <http://www.angelfire.com/dc/dresdencodex/webborgiaeng.html>

⁴⁷ KATZ, Friedrich a BINKOVÁ, Simona, ed. *Staré americké civilizace*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1989, s. 208-209. Klub čtenářů; sv. 625. ISBN 80-207-0151-6

⁴⁸ KATZ, Friedrich a BINKOVÁ, Simona, ed. *Staré americké civilizace*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1989, s. 209-210. Klub čtenářů; sv. 625. ISBN 80-207-0151-6

Další civilizací z oblasti Yucatanu, v mnohém podobnou Aztékům, je kultura **Mayů**, která dodnes ohromuje svět svými monumentálními chrámy, znalostí matematiky i astronomie. Velkým problémem této oblasti byl nedostatek vody, která se dle geologických poznatků v této zemi neudrží na porézním povrchu a rychle se vsákne do spodních vrstev. Občas tyto vrstvy vytvořily při propadu přírodní studny, které vodu udržely. Indiáni si jich velice cenili a prokazovali jim úctu jako nadpřirozeným božským jevům, včetně každoročních lidských obětí. „*Do této posvátné studny házeli každoročně mladé lidi, děvčata a mladíky, ověšené zlatem a nejvzácnějšími tkaninami.*“⁴⁹ Tato oběť byla nabídnuta bohům, aby se nerozhněvali a stále kmen zásobovali vodou, která byla nezbytná pro jeho život.

V této oblasti dodnes roste mnoho léčivých rostlin a bylin. Z archeologických poznatků jednoznačně vyplývá, že byly známé šamanům, léčitelům a kněžím už v dávné době a jejich léčivé účinky využívali při nemocech i různých rituálech, kromě modliteb a zaříkávání. „*Zemřel-li někdo, zahalili jeho tělo do rubáše a ústa mu naplnili kukuřicí. Obyčejní lidé byli pohřbíváni pod podlahu domů nebo těsně za domem. Domky zemřelých bývaly po pohřbu obvykle opuštěny. Do hrobů dávali nebožtíkům figurky božstev z hlíny, dřeva nebo kamene a předměty, jež charakterizovali zesnulého; tak například rybář dostal do hrobu síť, udice a podobně. Vznešení byli obvykle spalováni.*“⁵⁰

Mayské znaky dlouho odolávaly vědcům a jejich rozluštění trvalo poměrně dlouho, zčásti také proto, že díky drancování španělských nájezdníků bylo mnoho původních textů napsaných na papíru z kůry zničeno. Velkým objevem byly nádoby z keramiky, které později vědci identifikovali jako kodexovou keramiku, a díky ní se odhalilo mnoho skutečností z bohatých představ o posmrtném životě. Mayové jednoznačně věřili ve znovuzrození a na rozdíl od buddhistů bylo právě toto znovuzrození cílem zemřelého. Tedy nikoli stav blaženosti, ale návrat zpět. Rozeznávali tři fáze. V první se zemřelý vrací do stavu vyššího vědomí. „*Tato fáze, která končí před získáním očištěného stavu, se celá odehrává v podměsíčním světě a časový plán je ovlivňován nebeskými*

⁴⁹ ŠOLC, Václav. *Indiánské historie*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 181. [3] s.

Spirála

⁵⁰ Tamtéž, s. 184

a zemskými mocnostmi.“⁵¹ Ve druhé fázi očištěný vstupuje do limbu, kde prochází proměnou. „*Ztrácí lidskou podobu, která duchovně, nesla jeho oko.*“⁵² Ve třetí fázi působí další mnohé síly a přichází znovuzrození. „*Důsledkem nových nebeských a zemských působení je tato duše, odhmotněná a zbavená své bývalé schránky a tudíž i paměti zesnulého, vložena do lůna oplodněné ženy.*“⁵³ Opět je zde vidět velmi bohatý svět představ o posmrtném životě a přemýšlení o smrti, která byla běžnou součástí mayského života.

SHRNUTÍ

Období starověku je obdobím velkých změn. Člověk této doby začíná postupně budovat města s mnohdy velmi dokonalou a technicky vyspělou architekturou, z nichž mnohá dodnes vyvolávají právem ohromení. Celý společenský systém se stává naprosto jasně hierarchicky členěným a vznikají propastné rozdíly mezi chudými a bohatými. Existuje zde dokonce zotročení člověka člověkem v podobě absolutní nadvlády nad jeho životem i smrtí a nakládání s ním jako s majetkem. Pro fungování těchto společností byly také velmi podstatné zákony a morální principy. Mnohá z těchto pravidel byla dodržována ze strachu před božím hněvem, protože právě v této době si člověk na mnohé otázky odpovídal prostřednictvím různých náboženství. Mnohé skutečnosti, které rozkrývají pohledy, kulturu, hodnoty i normy dané doby, jsou tradovány v mýtech. Tyto mýty, ač jsou mnohými vědci zatracovány pro malou vědeckou důvěryhodnost, lze však jistě právem řadit do velkých pokladů civilizace a spojení s minulostí. Protože ani působení bohů nepřinášelo člověku úplné odpovědi na všechny otázky, přichází v antice postupně do popředí nové filosofické myšlení, se záměrem skutečně věci pochopit a rozkrýt jejich podstatu.

Se smrtí se člověk v této epoše vypořádává na různých místech světa různě, ovlivněn místní kulturou a tradičními rituály. Přesto platí jisté podobné schéma. Velmi záleží zvláště na tom, jaká osoba a v jakém postavení umírá. Pokud se jedná o panovníka, jsou

⁵¹ ARNOLD, Paul. *Mayská kniha mrtvých: rozluštění mayského písma: překlad a výklad Pařížského kodexu ve srovnání s Drážďanským a Madridským kodexem*. Praha: Eminent, ©2003, s. 58. ISBN 80-7281-128-2.

⁵² Tamtéž, s. 58

⁵³ Tamtéž, s. 58

mu prokazovány při pohřbu neskutečné pocty, do hrobu jsou vkládány spolu s tělem materiální poklady nesmírné hodnoty a mnohdy s ním musí zemřít i další lidé. Jestliže umírá chudý člověk, i zde je jednoznačná snaha o dodržení rituálů, které by napomohly k přechodu zemřelého do říše mrtvých, ale jsou právě závislé na možných prostředcích. Velkým fenoménem této doby jsou dochované knihy mrtvých, které skutečně velmi podrobně popisují jak naložit se zemřelým, ale také, co se po jeho smrti děje přímo jemu, protože je propagována jednoznačná víra, že smrt je pouhým přechodem k další existenci.

Tato doba je jistě v mnohém pro chápání kulturního moderního člověka barbarská a nepřijatelná, přesto zvláště některé filosofické myšlenky jsou stále aktuální a obohacující, také vynaložené nezměrné úsilí, jak nakládat co nejlépe se svými zemřelými i zabývání se vlastní smrtelností, je přinejmenším vhodné k zamyšlení i v současnosti.

1.3 Asketický středověk

Obdobím středověku je všeobecně označováno přibližně tisícileté dějinné období, na jehož počátku byl svržen římský císař Romulus Augustus v roce 476 a na jeho konci bývá uváděno dobytí Cařihradu v roce 1453, případně objevení Ameriky Kolumbem v roce 1492. Toto historické období je často chápáno jako autoritářské, temné, nesvobodné, fungující pod naprostou nadvládou církve. Měli bychom však mít na paměti, že také právě do tohoto období spadají počátky školství, jsou zakládány klášterní a katedrální školy a později i univerzity. Také díky založeným církevním řádům vzniká v této době první systematická péče o nemocné, chudé a sirotky.

1.3.1 Rozmach křesťanství

Křesťanství jako ostatně každé náboženství existuje v nějakém kulturně historickém rámci a je vždy spojeno s nějakou představou o Bohu či Bozích. Křesťanství je spojováno s Božím Synem Ježíšem, který byl Bohem Otcem seslán na zem, aby svou smrtí spasil všechny hříšníky. Tato víra je považována za důsledně monoteistickou

ačkoliv právě chápání Ježíše jako syna Božího vnáší mnoho zmatků a nepochopení mezi dalšími vyznavači jediného Boha, jako jsou Židé a muslimové. „*Spolu s Židy a muslimy vyznáváme Boha, který je sám v sobě skrytý a zjevuje se ve svém Slově, které se děje a přetváří dějiny.*“⁵⁴ Právě slovo, které přináší Bible ve Starém a Novém zákoně, vznikající jako spisy po mnoha staletí je nejdůležitějším přenašečem Božích myšlenek jak křesťané věří dodnes. „*Bible a tradice nejsou dvě různé věci nebo prameny, ale dvě vzájemně propojené cesty k jedné pravdě.*“⁵⁵

Křesťanství ve svých počátcích je spjato s Ježíšovou smrtí a hlavně vírou v jeho vzkříšení. Dodnes si toto tajemství připomínáme o velikonočních svátcích. Tyto počátky však nelze chápat jako jednotný kontinuální vývoj jedinečné vize, kterou přinášejí a zvěstují jeho učedníci. „*Dějiny raného křesťanství se skládají z množství jevů a směrů, jež nelze vždy bez potíží k sobě navzájem přiřazovat. Nejrůznějším fenoménům raného křesťanství je však společné dvojí: Na jedné straně jsou určité aspekty Ježíšova života a jeho zvěsti předpokladem křesťanského sebepochopení raně křesťanských proudů, na druhé straně pohlíží tyto směry na Ježíšův příběh vždy také z pohledu daného jejich kulturním, intelektuálním, náboženským, zeměpisným a sociálním zázemím.*“⁵⁶ Dalších mnoho let po Ježíšově smrti zůstávalo mnoho učených i naprosto nevzdělaných věrných následovníků, kteří čekali na naplnění jeho slov, avšak stále se nejednalo o systematickou nauku, jednoznačně oddělenou od židovství. Podle historiků je zřejmě nejvýznamější postavou raného křesťanství Pavel z Tarsu, který položil skutečné základy nové víry a snažil se hledat odpovědi na nejasné otázky ohledně Ježíšova odkazu. Sám se za svého života s Ježíšem v jeho lidské podobě nesetkal, ale údajně zažil jakési extatické setkání s ním, a to změnilo jeho život. „*Stal se horlivým misionářem, hlasatelem víry v Krista, nejprve v Tarsu a Antiochii a pak v letech 47 – 55 na několika cestách po středomoří.*“⁵⁷ Byl vlastně prvním teologem, který spojil nejzákladnější myšlenky křesťanské víry v pevné základy k budování nejmocnějšího a stále přetrvávajícího společenství – církve. Ač byl často pranýřován a i mnohem

⁵⁴ HALÍK, Tomáš. *Dotkni se ran: spiritualita nelhostejnosti*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 27. [14] l. barev. obr. příl. ISBN 978-80-7106-979-9.

⁵⁵ STUBHANN, Matthias, ed. *Encyklopedie Bible*. 1. vyd. Bratislava: Gemini, 1992, s. 75. ISBN 80-85265-30-3.

⁵⁶ VOUGA, François. *Dějiny raného křesťanství*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1997, s. 33. ISBN 80-85959-22-4.

⁵⁷ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 62. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

později podroben kritice, spojil v logický celek tyto pojmy: „*Teologie (Bůh stojí jako ten, kdo jedná s láskou, za vším), christologie (spása se udá v kristovské události Syna Božího), soterologie (spásy se dostane věřícím přijetím Boží nabídky), ekklesiologie (církve vyrůstá v životě z Krista a v jednotě v Kristu) a eschatologie (naděje na konečnou záchranu ve vytrvání předběžnosti křesťanské existence)*“.⁵⁸

Za vzrůstající oblibou tohoto náboženství, jehož stoupenci byli pronásledováni, nestojí však jen práce misionářů, ale všeobecná situace. Do tehdejších měst přichází mnoho přistěhovalců, mísí se jazyky a vznikají bariéry, které vedou lidi k izolaci a osamění. Staré místní kulty nepřinášejí těmto vykořeněným lidem žádné skutečné a přesvědčivé důkazy o své smysluplnosti. Vedle nich se najednou zjevuje učení, které je nesmírně přitažlivé svou opravdovostí a skutky následovníků, přináší úplně jiný pohled na jejich utrpení, nemoc, bolest, chudobu a další těžké životní útrapy. Hlásá, vysvětluje a přináší skutečnou naději v myšlence, že právě ti, co trpěli na zemi, budou později vyzdviženi v Království nebeském. Dává naději všem hříšníkům při obrácení k Bohu a také hovoří o naprosté rovnosti všech lidí; důležité jsou jejich skutky a pokání, nikoli majetek. Uplynula ještě dlouhá doba pronásledování těchto křesťanů, než císař Konstantin naprosto otočil strategii a začal se o toto učení opírat a podporovat je. „*Přednostní postavení římského biskupa jako papeže, hlavy celé církve, velmi posílilo, když Konstantin přenesl roku 324 svou rezidenci do nově budované Konstantinopole*“.⁵⁹ Církve se tedy jasně dostává do popředí, propojuje se politika s náboženstvím a opět přichází na řadu rovnající se pojmy jako moc, vliv, vládnutí prostředky a ovládání. Jistým druhem opozičního hnutí proti narůstajícímu vlivu církve, která se odklonila od myšlenek evangelií, bylo **mnišství**. Přinášelo asketický život v ústraní a chudobě naplněný modlitbou. Později se okolo těchto lidí začali utvářet skupiny následovníků, kteří se často vzdali veškerého majetku a oddaně žili v chudobě a zakládali takto jisté kolonie. „*Západnímu mnišství dal klasickou podobu Benedikt z Nursie (480? – 547), vzdělaný Říman ze zámožné rodiny, který si našel v lesnatém údolí u Subiaka*

⁵⁸ STUBHANN, Matthias, ed. *Encyklopedie Bible*. 1. vyd. Bratislava: Gemini, 1992, s. 472.

⁵⁹ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 195. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

nepřístupnou jeskyni na srázu jako ideální místo k poustevnickému životu.“⁶⁰ Důkazem, že získal nesmírné množství následovníků, je dodnes fungující benediktínský řád.

Ačkoliv na svém počátku přicházelo křesťanství hlavně ze spodních vrstev, v nově vznikajících středověkých městech bylo výsadou převážně šlechticů. Pro rolníky a zemědělce nebylo vůbec srozumitelné, bohoslužby nabývaly v uzavřených kostelech magického rázu, také množství soch a zobrazených výjevů, přinášelo zřejmě ve vrcholném středověku chudým lidem absolutní pocit malosti a nedostupnosti. Teprve rozvoj měst, řemeslné výroby a čilého obchodu opět přinesl náboženskou proměnu samostatnějších obyvatel. „*Jako si městský život vyžaduje osobní úsilí a přičinlivost, chtěli se věřící sami přičiňovat i o svou spásu a věnovali se soukromé modlitbě a pobožnosti.*“⁶¹ Tento nový model se opět rychle šířil v rozvinutých částech Evropy, ale jelikož často poukazoval na rozkol církve a jejími papežskými představiteli s podstatou učení, stal se velikou hrozbou a musel být potlačen, aby církev o svou moc nepřišla. Ve vrcholném středověku nastává jedna z největších a dosud pro mnoho věřících i nevěřících neodpuštělných chyb v církevním boji o moc, a to kruté pronásledování označených osob svatou **inkvizicí**. Výčet mnoha nepochopitelně ukrutných nástrojů používaných pro vynucená doznání, která většinou stejně vedla k odsouzení k ještě krutější smrti, patří do jiné práce, přesto však souvisí s naším tématem lidské smrtelnosti v dějinách a ke středověku neodvratně patří.⁶²

1.3.2 Ohlášená smrt jako protiklad *mors repentina* a *Ars moriendi* versus *Ars vivendi*

Středověký člověk se opět se smrtí v jakékoli podobě setkával naprosto běžně. Byla to doba, kdy nadpřirozeno bylo přijímáno s jistou samozřejmostí, vždyť i nejmocnější z mocných podporovali víru v ďábelské schopnosti a čarodějnickou moc. Není tedy divu, že lidé skutečně dokázali nebo si mysleli, že dokáží, svou smrt vycítit, když se

⁶⁰ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 197. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

⁶¹ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 207. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

⁶² Podrobněji např. zde: *Mučicí nástroje inkvizice*. [online]. © 2011. Dostupné z: svata-inkvizice.cz/category/stredoveke-tresty-a-zarizeni-pro-jejich-vykonavani/

ohlašuje, a vše dle toho zařídit. „*Víra, že smrt varuje, se předávala z pokolení na pokolení a v lidové mentalitě přetrvávala velmi dlouho.*“⁶³ Dodnes známe z literatury inspirované těmito skutečnostmi situace, kdy si starý král k sobě povolal své syny, protože cítil, že umírá, a musel jim ještě dát nějaké poslední rady; případně královnu, která před svou smrtí nechala celé království rovnou potáhnout černým sukem a zařídila vše potřebné. Z mnoha dochovaných záznamů víme, že lidé v této době byli opravdu často na smrt připraveni; později nechávali poslat pro faráře, který udělil poslední pomazání, a oni byli připraveni odejít, což se také mnohdy skutečně dělo. V naprosté většině případů byl člověk se svým skolem smířený a nijak se mu neprotivil, což jistě velikou měrou u mnohých ovlivňovala víra, že konec není definitivní. Lidé však neumírali pouze, když to jasně ohlašovalo stáří, ale i smrtí náhlou (repentina). Jakýmsi předělem mezi těmito druhy smrti byl například rytířský turnaj, souboj či hra, kde velmi často docházelo ke smrtelným zraněním a mnohdy již dopředu poražený tušil, že se mu nepovede dobře. V jedné zprávě z královských her ve Waldenském opatství Crouch⁶⁴ popisuje situaci, kdy rytíř Roger z Leyburne svým příliš ostrým kopím sjel po helmě Ernauta de Montigny a zapíchl ho. Z této situace byl zdrcen a vydal se na křížovou výpravu kvůli spáse své duše; tělo soupeře bylo pohřbeno se všemi rytířskými poctami a výsadami. Všeobecně byla však smrt nečekaná, náhlá a neohlášená považována za veskrze špatnou a seslanou jako Boží trest či prokletí. „*Lidem s tak důvěrným vztahem ke smrti naháněl její nenadálý příchod strach, soudili, že taková smrt je ohavná a bídná a považovali ji za podivnou a zruďnou věc, o níž není radno mluvit.*“⁶⁵ Podoba mors repentina, kdy našli utopeného, zabitého pádem stromu, či jen neznámého mrtvého poutníka, vyvolávala hrůzu z kletby a vině zemřelého, ač jinak mohl žít naprosto příkladným životem. V této době dokonce bylo jasně vymezeno, komu náleží obřadní pohřeb a za jakých případných omezení, jestliže skončil jinou než smrtí přirozenou. Dokonce byl vzhledem k nepřirozenosti této smrti zavedený příplatek pro oběti vraždy. „*Oběť nelze považovat za nevinnou a bídnost její*

⁶³ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. [I., Doba ležících]*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000, s. 22. Každodenní život; sv. 7. ISBN 80-7203-286-0.

⁶⁴ CROUCH, David. *Tournament*. London: Hambledon and London, 2006, s. 194-195. [8] s. obr. příl. ISBN 1-85285-531-2.

⁶⁵ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. [I., Doba ležících]*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000, s. 23. Každodenní život; sv. 7. ISBN 80-7203-286-0.

smrti jí nutně poskvrní.“⁶⁶ Z dnešního pohledu skutečně nepochopitelná myšlenka, ale pro tehdejší smýšlení podporované mohutně církví zcela oprávněná a logická.

Právě toto období, tolik těžké a zatížené smrtí na každém kroku, ať již v podobě bitev, infekčních chorob, epidemií, vyhlazování celých rodin svatou inkvizicí či popravování, tvořilo ideální kulisu pro rozsáhlou součást umění této doby zabývajícího se smrtí – Ars moriendi. Zvláštností je, že ačkoliv se jedná o mnohem bližší soubor umění, ať již geograficky nebo historicky, než je egyptská či tibetská Kniha mrtvých, není tato součást naší evropské středověké kultury příliš známá.

*„Rozsáhlý soubor literatury nazývané Ars moriendi lze rozdělit do dvou velkých skupin. První z nich pojednává především o významu smrti v životě a měla by se spíše nazývat literaturou Ars vivendi neboli Umění (správně) žít.“*⁶⁷ Nejlépe je zřejmě tento problém lidské smrtelnosti vyjádřen latinským úslovím *mors certa, hora incerta* (smrt je jistá, nejistá je jen hodina). Neznamená to, že bychom celý život měli prožít ve strachu před jeho koncem, ale právě proto, že nevíme, kdy tento konec nastane, je třeba jisté bdělé životní přítomnosti. Ve středověku k této pravdě bylo přidáváno, že je třeba žít dle božích zákonů, ve spravedlnosti a čestnosti. Tato veliká pravda o nesmyslnosti hromadění materiálních statků, které máme ve své podstatě pouze půjčené k užívání za svého života, je stále velmi aktuální, a to až do současnosti. Bohužel i ve středověku vznikaly mnohé rozpory u bohatých a mocných, kteří se jen velmi těžko od svých nahromaděných materiálních statků odpoutávali. *„Literatura Ars moriendi se zaměřuje právě na takovéto kategorie prominentních a význačných lidí a pomocí textů a ilustrací se snaží ukázat, že světská sláva má pramalou hodnotu, když už stojíme tváří v tvář smrti, a že hmotná připoutanost může ve skutečnosti způsobit vážné překážky a komplikace.“*⁶⁸ Jeden z mistrně namalovaných obrazů na toto téma je od Pietera Brueghela. *„Olejová malba na dřevěné desce s názvem Triumf smrti navazuje na středověkou tradici apokalyptických jezdců, danse macabre a mědirytiny Albrechta*

⁶⁶ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. [I., Doba ležících]*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000, s. 24. Každodenní život; sv. 7. ISBN 80-7203-286-0.

⁶⁷ GROF, Stanislav. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009, s. 114. xxiv s. obr. příl. ISBN 978-80-257-0177-5.

⁶⁸ GROF, Stanislav. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009, s. 117. xxiv s. obr. příl. ISBN 978-80-257-0177-5.

Dürera, představující hrůzostrašné a apokalyptické scény. “⁶⁹ Umělec znázornil krajinu, která je celá jakoby spálená a pustá; tento dojem podtrhují i hořící lodě a obzor v dáli. Je zde celá armáda kostlivců, kteří berou bez rozdílu životy všem přítomným, nezáleží na jejich majetku, postavení, stáří ani světské moci. Jeden kostlivec třímá přesýpací hodiny, další přehrabuje králův majetek, je zde klasická smrtka kosící kosou celý zástup; podřezávají, ničí i popravují. Nikdo neunikne, možná, že drobnou nadějí má milenecká láska, ale i zde smrt nakukuje přes rameno. Zajímavá je nenápadná smrtka, která sedí a sama si podpírá hlavu, nejspíše v gestu, že i na ní už je toho moc. Další velmi časté středověké zobrazení naprosté nadvlády smrti je její tanec (*Danse macabre*) v jakékoliv podobě, který většinou zachycuje její vítězný triumf a radost nad vítězstvím. Dalším hlavním posláním tohoto druhu umění, ať již v jeho literární nebo jiné podobě, bylo připravení většího množství lidí na umírání, protože v dobách velkých epidemií nebyla možnost každého umírajícího zaopatřit a poskytnout mu poslední pomazání od kněze; podle katolické církve potom umíral v hříchu.

1.3.3 Morové epidemie, bída a utrpení vedle rozkvětu renesance

„*Pestis – lat. Mor. Těžké onemocnění, způsobené bakterií Yersinia pestis, které se na člověka přenáší z hlodavců (např. krys). Přenos se děje prostřednictvím členovců (blech), ale je možný také přenos z nemocného člověka.*“⁷⁰ Toto onemocnění mělo dle historických pramenů tradičně dvě formy. První se projevovala hnisavými boláky, přenosná byla přes poraněnou kůži, a mnohem nebezpečnější byla plicní forma, která se šířila jako běžná kapénková infekce. V dnešní době, při znalosti antibiotik, se jedná o dobře zvládnutelnou nemoc, ale ve středověku, s přispěním naprosto nevyhovujících hygienických návyků, umírali postižení po tisících ve vysokých horečkách, velmi často izolováni od všech, v naprostém opuštění. Pokud si představíme hrůzu a děs, které tato nezvládnutelná nemoc vyvolávala, můžeme chápat představy lidí o Božím soudu,

⁶⁹ *Největší malíři: život, inspirace a dílo.* Praha: Eaglemoss International, 2000-[2002], č. 56, s. 14. ISSN 1212-8872

⁷⁰ VOKURKA, Martin a kol. *Praktický slovník medicíny.* 5., rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 1998, s. 258. ISBN 80-85800-81-0

kletbě, astrologických znameníh či jiných nadpřirozených silách, které toto mají na svědomí. Epidemie znamenaly naprostý rozklad běžného řádu života, vázlo zásobování, protože cizinci nebyli do měst pouštěni, taktéž společenské styky; jakákoli běžná nemoc musela vyvolávat nervozitu, kdy soused nedůvěřoval sousedovi. Jediným možným způsobem, jak nemoci utéct, bylo pro šlechtu odjet na venkovská sídla a pro chudé poddané odejít z města a plahočit se jinam, kam stejně většinou právě z obavy před zavlečením nemoci nebyli vpuštěni. Celkově měla tato situace neblahý vliv na ekonomický rozvoj. Nebyl obchod - lodě se zásobami měly dlouhodobé karantény a ubylo obchodníků, kteří by mohli putovat od města k městu. Na polích bylo málo pěstovaných plodin, protože nebyli ti, kdo by se mohli o plodiny starat; to všechno znamenalo skutečně velikou existenční bídu pro obyvatele.

Lidé, kteří měli svoji představu o rituálech, které je třeba vykonat, aby mohl umírající v klidu odejít, museli být naprosto zdecimováni hromadným rychlým pohřbíváním do vykopaných jam či pálením mrtvých bez jakýchkoliv obřadů. „*Mnozí lidé se domnívali, že v den posledního soudu vstane z mrtvých jen ten, kdo byl řádně pohřben a jehož hrob nikdo neznesvětil.*“⁷¹ Tato lidová křesťanská eschatologie byla pevně zakořeněná a její nenaplnění znamenalo absolutní tragédii. Další ochranou před znesvěcením hrobu, které by bránilo nebožtíkovi vstoupit do království nebeského, bylo pohřbívání v blízkosti světců. „*Na četných nápisech z 6. – 8. století se neustále opakují slova: Ten, kdo si zasloužil přidružení ke hrobu svatých a v klidu spočinul ve společnosti mučedníků, byl pohřben.*“⁷² Většina mučedníků byla pohřbena na mimoměstských nekropolích a neustálým přidružováním dalších hrobů vznikaly velké uctívané lokality s centrální basilikou, které často sloužily jako poutní místo. Později však tato místa určená k pohřbívání naprosto přestala stačit, ať již vlivem velké úmrtnosti či naopak rozšiřující se městské populaci, a stávalo se zcela běžně, že hroby byly použity několikrát a kosti přeneseny jinam. „*Hrobníci uvolňovali místo pro další zesnulé jednoduše tak, že vykopali staré kosti a přemístili je, kam se dalo, tedy do podkroví, ochozů nebo na klenební pozadí.*“⁷³ Příchozí byl tak doslova zaplavován množstvím kostí, které byly

⁷¹ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. [I., Doba ležících]*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000, s. 50. Každodenní život; sv. 7. ISBN 80-7203-286-0.

⁷² Tamtéž, s. 52

⁷³ Tamtéž, s. 80

později zavírány i umně vystavovány za mřížemi v kostnicích a vytvářely kulisu a protiklad běžnému životu.

Právě v této době se dostávalo mnohem většího prostoru vědě, která přestávala být nebezpečným konkurentem pro víru, a v Itálii koncem 14. století propukl všeobecný kulturní rozkvět vyzdvihující antické umění a kulturu - renesance. Brzo tato vlna postoupila dále na sever a z vyhledávání starých uměleckých děl a rukopisů se stala skutečně módní záležitostí. Zjednodušeně se dá říci, že třemi nejdůležitějšími materiáliemi pro vznik této nové doby byl kompas, střelný prach a knihtisk. „*Kompas umožnil jednodušší navigaci. Jinými slovy se tak stal nepostradatelnou pomůckou velkých objevitelských cest. Totéž střelný prach. Nové zbraně umožnily Evropanům vojenskou nadřazenost nad africkými, americkými a asijskými kulturami. Ale i uvnitř Evropy měl střelný prach velký význam. Knih tisk byl důležitý pro šíření nových myšlenek humanismu.*“⁷⁴ Do této doby byla ve středověku jediným absolutním šířitelem moudra církev, a právě knihtisk přispěl k rozbití tohoto monopolu. Člověk přestal být pouhou schránkou pro hříšnou duši a získal novou hodnotu. Nové životní podmínky přinesla také ekonomická změna z naturálního hospodářství k peněžnímu. Bylo možné se jistým způsobem odpoutávat od pouhé závislosti na přírodních podmínkách a to, co bylo potřeba, bylo možné zakoupit. Na jedince se tím také kladly zcela nové nároky, které zároveň podporovaly jeho tvořivost, snahu a píli, aby mohl v nové době obstát. Nový pozitivní pohled nepřinášela tato doba pouze na člověka, ale i na přírodu. „*Mnozí se dokonce domnívali, že Bůh je ve všem stvořeném přímo přítomen. Je přece nekonečný, tak musí být také všude. Takovému názoru se říká panteismus.*“⁷⁵ Tyto názory samozřejmě nebyly přijímány církví milostivě a mnozí jejich šířitelé byli upáleni jako kacíři. Tato historická epocha patří právě pro vlivné spojení moci církevní a šlechtické nejspíše k nejvíce společensky diferencujícím obdobím dějinného vývoje vůbec. Tento výrazný stavovský systém přetrvával až do novověku a privilegia vyšší i nižší šlechty se mnoho neměnila.

⁷⁴ GAARDER, Jostein. *Sofiin svět: román o dějinách filosofie*. 5. vyd., 2. v Albatrosu. Praha: Albatros, 2006, s. 202. Klub mladých čtenářů. ISBN 80-00-01748-2.

⁷⁵ Tamtéž, s. 205

SHRNUTÍ

Období středověku je zcela pod nadvládou církve a jejích politických rozporů či naopak spojenectvím s vládoucí světskou mocí. Je to také zvláštní doba víry v jakoukoliv možnost ovlivnění smrti či nemoci, které byly vysvětlovány nejčastěji božím hněvem, uřknutím, sesláním kletby či jiným zásahem vyšší nadpřirozené moci. Tato víra v nadpřirozeno byla hojně podpořena právě církví, která jí dokázala velmi záhy využít v touze po ještě větší moci a majetku při krutých taženích proti potírání čarodějnictví. Často měly tyto zásahy podobu vyhlazení téměř celé vesnice a při získávání pravých doznání nebohých odsouzených byly použity naprosto nelidské mučící prostředky. Velikou ranou, která opět probouzela strach a zoufalství, byly morové rány, které se šířily díky nedostatečné hygieně napříč celým kontinentem. Smrt se stala skutečně běžným koloritem života a měla jasně daná, stavovsky velmi ovlivněná pravidla, jak bude pohřeb probíhat, pokud se právě nejednalo o černou smrt, kdy naprosto nešlo jakákoliv pravidla dodržet, při snaze co nejrychleji mrtvé pohřbít (nejlépe spálit), a tím pomoci nenakaženým si zdraví uchovat.

Na druhé straně vznikala v tomto historickém období i mnohá pozitivní umělecká díla, která svojí nedozírnou krásou oslovují zástupy obdivovatelů dodnes, dále první organizovaná školní docházka a v neposlední řadě mnohé objevy, posunující lidstvo v jeho pokroku vpřed.

1.4 Novověk, období velkých změn

Tato dějinná epocha je velmi těžko vymežitelná, většinou se datuje na sklonek 15. stol až do poloviny 19. stol, ale některé prameny posouvají tyto mezníky do doby mnohem starší a také pozdější. Právě velké změny jsou to, co vymezuje toto období. Počátky již můžeme podle mnohých autorů přičítat využití knihtisku, velkým zámořským objevům, obrovské změny přináší reforma církve Martinem Lutherem a u nás nástup Habsburků na trůn. Také konec novověku je datován mnoha významnými událostmi, Velkou francouzskou revolucí, ukončením napoleonských válek, celkově novým uspořádáním Evropy po roce 1815, ale i první světovou válkou, a dokonce se objevuje názor, že novověk ještě stále trvá.

Právě profesor Martin Luther se staví proti středověkým církevním představám s naprosto radikálním postojem, opřeným o prvotní křesťanství. „*Křesťan závisí na Boží milosti, z níž pochází i jeho víra, která se řídí pouze Písmem jako Božím slovem. Církev jako společenská skutečnost není prostředníkem a správcem Božích darů, nýbrž pouze sdružením jednotlivě věřících.*“⁷⁶ Tento postoj naprosto oslaboval vliv církve jako prostřednice samotného Boha, ale nechával individuální morální odpovědnost na raně novověkém člověku. Každý by měl nést odpovědnost za svoje skutky sám, bez zprostředkování církevních autorit, a také porozumět božímu slovu, které obsahuje Bible. Církevní hierarchie v čele s papežem se samozřejmě s podobnými principy nehodlala smířit a vzájemné soupeření reformovaných církví a katolické církve mělo mnohdy podobu vážných válečných konfliktů, které samozřejmě mnohdy byly podporovány zájmem mocenským a dynastickým.

Ambice a možnosti mnoha lidí - stát se skutečně osobitými jedinci, kteří mohou uplatňovat svoje představy, bořilo stále jednoznačně stavovské uspořádání společnosti, které neumožňovalo tyto vymezené hranice přestupovat. „*Výjimku do jisté míry představovala jen církevní kariéra, která po získání příslušného vzdělání a svěcení umožňovala i neurozeným společenský vzestup.*“⁷⁷ Tato situace vedla opět k výrazné kritice a nastolila podklad pro velké budoucí revoluční změny tohoto uspořádání.

Novověký člověk a jeho životní stereotypy byly tedy nejvíce určovány stavovskou příslušností, pohlavím a věkem. Nejvýznamnější milníky života byly určeny důležitými událostmi, které se dají shrnout do narození (většinou ihned probíhal křest, protože stále byla běžná vysoká úmrtnost novorozenců), sňatek (schvalovali rodiče a také vrchnost, která často nechtěla přijít o pracovní sílu na svém panství a sňatek nepovolila) a smrt. „*K završení životního cyklu patřilo i přiměřené rozloučení se zesnulým. Pohřeb závisel na postavení rodiny i věku zemřelého a často i na ročním období. Dětské pohřby se týkaly jen nejužší rodiny. Doba smutku, pro kterou v případě aristokracie platila závazná pravidla, se přísně dodržovala. Na venkově a také ve městech závisela na*

⁷⁶ SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, s. 212. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

⁷⁷ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Průvodce všedním životem v novověku*. 1. vyd. Úvaly: Albra, 2009, s. 8. ISBN 978-80-7361-061-6

*konkrétní životní situaci pozůstalých.*⁷⁸ Venkovským obyvatelům nezbýval čas na dlouhé otálení, po pohřbu velmi často z ryze praktických důvodů docházelo k opětným sňatkům, protože statek bez hospodáře či naopak vdovec se spoustou dětí nemohli zabezpečit další chod hospodářství, a to by znamenalo ekonomické ohrožení celé rodiny. Pro šlechtu tato událost znamenala hlavně společenské setkání se striktně danými pravidly a zvyklostmi, které určovaly vše, od předepsané konverzace a oblečení po seznam hostů. Překročení těchto norem mohlo dle své závažnosti vést až k vyhoštění z této společnosti, případně mohlo být důvodem k souboji.

SHRNUTÍ

Tato doba je tedy charakteristická mnoha rozpory. Osvícení a vzdělanost postupně proniká mezi mnohem širší vrstvy lidu; ve středověku se setkáváme s prvními školními institucemi, ale zde přichází na řadu skutečná pedagogika. Příchod dalších nových objevů a vynálezů posunuje lidstvo směrem k dnešní moderní společnosti. Církevní moc provází velké bouře v podobě výrazných reforem, které poukazují k jejím kořenům a počátkům. Šlechta postupně ztrácí na svém lesku, až je její vliv definitivně smazán a přicházejí na řadu hesla jako právo a svoboda.

⁷⁸ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Průvodce všedním životem v novověku*. 1. vyd. Úvaly: Albra, 2009, s. 40. ISBN 978-80-7361-061-6

2 HISTORICKÝ PŘEHLED UMÍRAJÍCÍCH, V ČESKÝCH ZEMÍCH

2.1 Anežka Přemyslovna a první sociální péče u nás

Málokterá žena v českých dějinách byla tolik významná jako právě svatá Anežka, a přesto v roce 1989, kdy Václav Havel promlouval k masám a říkal mimo jiné, že je významný den svatořečení Přemyslovny Anežky, jen málokdo z přítomných zřejmě věděl, čím přesně tato středověká žena byla tak výjimečná.

Jak uvádí Kybal⁷⁹, Anežka se narodila pravděpodobně roku 1211, i když okolo tohoto data je řada nejasností. Přichází na svět do drsné doby, kdy každý panovník chce mít syna, svého nástupce, a pokud se narodí dcera, je potřeba ji co nejvýhodněji politicky provdat. Ženy v této době byly tedy nerovnoprávné, nesvobodné, ale přesto, mnohdy díky rytířské *kurtoazii*⁸⁰, obdivované a uctívané. Anežčin otec, Přemysl Otakar I., dokázal pro český národ dosáhnout trvalého uznání královské hodnosti zpečetěné Zlatou bulou sicilskou a zároveň sjednotil Čechy a Moravu do pevného státního útvaru, což současně s přátelským vztahem s bratrem Vladislavem znamenalo nebývalý vzestup českého státu a přemyslovské moci. Všechny tyto vhodné podmínky přinesly velký hospodářský rozvoj země, osídlování nové půdy, vznik mnoha měst, která se stala hlavními středisky řemeslné výroby a obchodu. Matkou Anežky byla Konstancie, dcera uherského krále, a díky ní poznala její dcera ve výchově nejvyšší francouzskou dvorskou etiketu. Dalším velmi významným milníkem jejího života byla bezesporu výchova od raného věku v cisterciáckém klášteře, což nejspíše hrálo největší roli v jejím pozdějším rozhodnutí pro řeholní život.⁸¹

Největším duchovním vzorem byl pro Anežku svatořečený František z Assisi, který po vzoru Krista hlásal absolutní chudobu jako jediný způsob na cestě k Bohu. „*Zbavil se*

⁷⁹ KYBAL, Vlastimil. *Svatá Anežka Česká: historický obraz ze 13. století*. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2001, s. 305. Pontes pragenses; sv. 8. ISBN 80-86263-14-2.

⁸⁰ *Pojem kurtoazie*. [online]. © 2005-2014. [2013-11-27]. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/kurtoazie>

⁸¹ SOUKUPOVÁ, Helena. *Anežský klášter v Praze*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1989, s. 27-29. ISBN 80-207-0046-3.

*dokonce i nádobky na pití, když viděl, že hlt vody udrží dvě spojené dlaně. Svět byl podle něho zkažený a chudoba s laskavostí mohla být apoštolská.*⁸² Tato naprostá askeze, podle Soukupové⁸³, Františkovi zůstala i po založení významného řádu Františkánů (schváleného papežem Inocencem III.), který vynikal absolutní chudobou, a to ne pouze jednotlivých mnichů, ale skutečně celého společenství. „*Anežka nosí pod šatem žíněné roucho kajícíků a trýzní se posty tak, až jí Klára (učednice Františka) z Assisi píše, že nelze tolik oslabovat tělo. Zakládá nejdřív v Praze špitál svatého Františka pro nemocné, zdeptané a umírající a v roce 1233 či o málo později kláštery Klarisek a minoritů.*“⁸⁴

Anežka musela ve své době prokázat nesmírné množství duchovní síly a diplomacie, aby se tato její idea stala skutečností. Dokázala odmítnout mnoho velmi politicky vhodných sňatků včetně nabídky stát se císařovnou, postavila se tak velmi výrazně proti vůli svého otce, a naopak dokázala získat podporu samotného papeže pro svůj šlechetný počín obětovat svůj život péči o druhé. Dá se skutečně považovat za absolutní průkopnici sociálních služeb v našich zemích, protože její špitál byl první, který poskytoval organizovanou péči takového druhu u nás, a v jistém smyslu byla i předchůdkyní moderní hospicové péče. Svými činy naplnila zbožnost a křesťanskou víru otesanou na skutečnou prvopočáteční smysluplnost a stala se následovnicí učení Ježíšova při zhmotnění františkánských ideálů. Tento velmi pokrokový směr v péči o potřebné zarazily násilně husitské války, kvůli nimž většina pečujících špitálů zanikla.

2.2 Model domácího umírání

Až do konce 19. století byla situace umírání a smrti stále nejvíce v rukou rodiny, která byla nezdědkou velmi rozvětvená. Jak již bylo řečeno výše, pokud se jednalo o pohřby šlechticů, existovala naprosto jasná a neporušitelná, přísně dodržovaná pravidla, včetně předepsaného oblečení a truchlení na veřejnosti. „*Vdova z dobré rodiny musela truchlit*

⁸² ČECH, Zdeněk et al. *Drsný střed Evropy. [I], 27 velkých příběhů našeho středověku*. Řitka: Daranus, 2006, s. 93. České dějiny. ISBN 80-86983-02-1.

⁸³ SOUKUPOVÁ, Helena. *Anežský klášter v Praze*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1989, s. 39. ISBN 80-207-0046-3

⁸⁴ ČECH, Zdeněk et al. *Drsný střed Evropy. [I], 27 velkých příběhů našeho středověku*. Řitka: Daranus, 2006, s. 93-94. České dějiny. ISBN 80-86983-02-1.

roky. Musela nosit černé krepové šaty, sotva se odvážíla vyjít ven, a když už se odvážíla, tak zahalená do závoje a v plášti lemovaném černou kožešinou.“⁸⁵ Z osobního smutku se tedy stala věc naprosto veřejná a pozorovatelná, mnohdy možná i přehrávaná, nebo naopak dle daných kritérií nedostačující. Situace byla odlišná při úmrtí v rodině statkáře, řemeslníka či jiných pracujících, nejdůležitější prioritou zůstalo zachování existenčního chodu rodiny nahrazením zemřelého novým člověkem.

Jaké přesně se musí provádět rituály, jak je třeba nakládat se zemřelým, bylo součástí tradice, která se přenášela z generace na generaci. Děti byly součástí všech potřebných příprav a pro nikoho tato situace nebyla nijak traumatizující, zvláště pokud vše probíhalo tak, jak bylo běžné. Pro všechny přítomné včetně pozůstalých znamenaly jasně dané smuteční rituály pomoc v překonání smutku a rodinný kruh potom další zabezpečující podporu.

Kutnohorská⁸⁶ uvádí, že většinou umírající poznal, kdy se blíží jeho poslední hodinka, nechal si svolat všechny členy své rodiny, pokud mu zbývaly nějaké síly, udělil rady, řekl svá přání, rozloučil se a po udělení svátosti nemocných knězem (poslední pomazání) v klidu zemřel.

Jistě, každá smrt neprobíhala pouze v klidu a pokoji. Neexistovala žádná paliativní péče v dnešním smyslu slova, opravdu účinné tišící prostředky, které by pomohly překonat obrovské bolesti u terminálně nemocných pacientů, a vše bylo řešeno pouze dostupnými možnými prostředky. Nelze však upřít, že člověk obklopen svými blízkými, který nemusí čelit hrůze a strachu z neznámého sám, má jistě odchod z našeho světa usnadněný.

Z 19. století také pochází zvyk spojený s tímto domácím umíráním, a to stavění tzv. umrlčích prken, jak píší Anděra a Zavřel.⁸⁷ Tento zvyk se na Šumavě a v Bavorském lese zachoval až do konce 2. světové války. Tato umrlčí prkna byla hladce oříznuta, zdobena malbou, s umístěným štítkem, který uváděl jméno zemřelého a základní údaje

⁸⁵ KERRIGAN, Michael. *Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Vyd. 1. Praha: Deus, 2008, s. 155. ISBN 978-80-87087-55-8

⁸⁶ KUTNOHORSKÁ, Jana. *Etika v ošetrovatelství*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007, s. 75-76. Sestra. ISBN 978-80-247-2069-2.

⁸⁷ ANDĚRA, M., ZAVŘEL, P. et al.: *Šumava: příroda, historie, život*. Vyd. 1. Praha: Baset, 2003, s. 527-529. ISBN 80-7340-021-9.

o jeho vlastnostech a majetkových poměrech. V těžkých zimách, kdy nebylo možné mrtvé pochovat na hřbitově pro velké množství sněhu, byl mrtvý na těchto prknech uložen ve sklepech až do doby, kdy počasí umožnilo pohřební obřad provést. Prkna často zůstávala umístěna na rozcestích nebo poblíž statků a měla pro pozůstalé ochranný a symbolický význam. Tato prkna jsou stále k vidění ve sbírkách funerálních předmětů Muzea Šumavy v Kašperských Horách a také např. v kapli u Železné Rudy.

Smrt byla opět vnímána jako naprosto jasná a přirozená součást života. Umírání bylo svojí podstatou sociálně společenskou akcí. Všichni účastníci přirozeně ovládali doprovázení umírajícího a zajištění jeho potřeb, které mohly zvýšit pohodlí, jako například přidání teplé pokrývky, vlhčení rtů a v psychické oblasti pomáhali již svou samotnou přítomností. Po úmrtí opět nebylo nutné volat odborníka, ale všichni se přirozenou cestou, z generace na generaci učili, jak s mrtvým tělem nakládat a jaké úkony je třeba provést, aby tělo zůstalo co nejlépe zachováno pro další účely.

2.3 Tabu a institucionalizace

Současná společnost a kultura přinášejí člověku mnohá zjednodušení v některých oblastech, ale oproti tomu jinde se zase příliš nedostává. Jsme moderní kulturou individuálních bytostí, které se umí většinou postarat samy o sebe bez výrazného genderového podělení rolí. Tato samostatnost se však bohužel často mění v osamocení až opuštěnost, pokud člověk již nesplňuje vysoké výkonnostní, společenské a pracovní nároky. Rodina, která dříve byla nablízku pro nemocné, staré a umírající, přestává z mnoha důvodů tento tradiční zvyk dodržovat. Jednoznačně hraje úlohu strach pohlédnout do tváře vlastní smrtelnosti i společensky naprosto tabuizovaná oblast, kterou téma smrti bezesporu je. „*V současnosti nemají ti, kdo jsou osobně spjati s umírajícím, často ani schopnost poskytnout mu oporu a útěchu prostřednictvím projevů náklonnosti a něhy. Je jim zatěžko stisknout umírajícímu ruku nebo jej pohlédit a poskytnout mu tak pocit neumenšené sounáležitosti a bezpečí. Přehnaná civilizační tabuizace, jež zakazuje výraz silných spontánních emocí, jim často svazuje jazyk*

i ruce.“⁸⁸ Mnohem jednodušší pro nejbližší je odstranit to, co považují za nečisté až ošklivé do sterilních péčí ústavů a nemocnic. Lidé nemají čas, chuť a často vůbec žádné znalosti, jak se k umírajícímu chovat. Dostáváme se opět k antickému *carpe diem* – teď jsem tady, vezmu si, co můžu, konec je v nedohlednu; částečně jistě i proto, že lékařská věda uměle prodlužuje a vrací do života lidi, kteří by mohli zcela v klidu odejít. Umírající je většinou obklopen anonymním personálem jednotlivých institucí, napojen na všemožné přístroje a rozvojem paliativní medicíny tlumen medikamenty tisíci bolest. Je samozřejmě v pořádku, že naše společnost nenechává nemocné a umírající trpět fyzicky, ale mnohdy bohužel trpí psychicky. Ariés⁸⁹ mluví v této souvislosti o tzv. zakázané smrti, kdy si současný člověk na rozdíl od středověku přeje náhlou smrt bez útrap bolestného umírání. Tento přístup však neodstraňuje ani smrt samotnou, ani úzkost z ní, ale naopak dává prostor jisté staré divokosti smrti, která se však skrývá pod maskou lékařské techniky.

Podle Haškovcové⁹⁰ začíná od 20. století vyčleňování umírajících v nemocnicích za zástěnu – plentu. Je to snaha zajistit mu soukromí a také ochránit všechny ostatní od pohledu na umírajícího, což je naprosto změněný postoj ke smrti.

Možná k tomuto novému pohledu na smrt přispělo samo poválečné období, kdy lidé byli zřejmě naprosto přesyceni smrtí a umíráním a neměli tedy zájem dál se s ní setkávat. Uvítali medicínský rozvoj, nové možnosti úlevových léků a školený personál, který zvládal vše bez zatížení rodiny. Dalším fenoménem, který nejspíše přispěl k poklesu zájmu o tuto oblast, je úbytek až absence víry. Každé náboženství má jednoznačně zakomponované otázky náhledu na lidskou smrt a nabízí alternativu přechodu do nějaké další formy bytí, oproti ateismu, který nabízí jen nezpáteční jízdenku a pustý konec materie. „*Smrt, chápána původně jako zrušitelné odloučení, postupně získává povahu tragédie, která dává přítomnosti a budoucnosti zvláštní naléhavost.*“⁹¹ Lidé nemohou být tímto způsobem připraveni zemřít. Většina lidí je

⁸⁸ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, s. 28. Člověk v zrcadle. ISBN 80-85844-39-7.

⁸⁹ ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti. II., [Zdivočelá smrt]*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000, s. 382. Každodenní život; sv. 8. ISBN 80-7203-293-3.

⁹⁰ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. 2., přeprac. vyd. Praha: Galén, ©2007, s. 30. ISBN 978-80-7262-471-3.

⁹¹ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]: přepracované vydání*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2006, ©2004, s. 351. ISBN 80-7367-124-7.

zaměřena na hromadění materiálních statků a jejich způsob života nemůže být takto naplněn. Dalším faktorem je strach z absolutního neznáma. Věda, která je v některých představách všemocná, se sama dostává do mnohých slepých uliček; zdá se, že některé výzkumy potvrzují jisté domněnky opřené o víru, ale jiné je zase houfně vyvracejí. Na tomto poli chybí zkušenost. „*Je pravda, že překročíme-li veškerou možnou zkušenost, nemůžeme si vytvořit žádnou určitou představu (pojem) o tom, co jsou asi věci samy o sobě.*“⁹² Podle dostupných pramenů právě osobní zkušenost se smrtí přináší lidem jisté změny v uvažování a nazírání na tuto problematiku, ale bez ní je vše jen otázkou vlastní víry, stanovených životních priorit a vzdělávání se v této oblasti. Nelze však zároveň nikoho soudit, že není schopen se o těžce nemocného či umírajícího starat. Každý v sobě nemusí najít tolik síly, nemusí mít také vhodné podmínky a v neposlední řadě si skutečně nemusí umět poradit. Společnost zaměřená na výkon a krásu, reklamy propagující mezigenerační propast rovněž nepřinášejí pozitivní klima pro tyto otázky.

Dalším velkým problémem je ve společnosti, pro kterou je smrt tabu, vypořádání se se smutkem při ztrátě blízkého. Ani pozůstalí sami, ani jejich blízké okolí většinou neví jak se k takové ztrátě postavit a jak pomoci. Vhodnou formou je návštěva poradce, který má veškeré předpoklady (např. vystudovaný andragog, psycholog, aktivní účastník kurzů s touto tematikou) pozůstalým v těchto těžkých životních uzlech pomoci. Špatenková⁹³, která se touto problematikou zabývá, říká, jak by měl tento poradenský proces ze strany poradce vypadat. Naprosto primární je poskytnutí emocionální podpory. Klient musí vědět, že jste tam opravdu jen kvůli jeho bolesti. Podporovat pozůstalé k emočním projevům, které mohou být často vlivem prostředí či výchovy potlačovány, protože dát své pocity najevo je velmi důležitý krok k překonání bolesti. Jestliže v poradenském procesu vždy platí, že to není dávání rad, zde to platí dvojnásob. Poradce by měl aktivně naslouchat, parafrázovat a reflektovat, co klient říká, a podporovat, aby hovořil klient.

⁹² KANT, Immanuel a KOHOUT, Jaroslav. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Vyd. 2., upr. Praha: Svoboda, 1992, s. 117. ISBN 80-205-0310-2.

⁹³ ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2013, s. 117-122. Psyché. ISBN 978-80-247-3736-2.

2.4 Hospic – umírající jako lidská bytost

Hospicová péče je v podstatě moderní navázání na poselství Anežky Přemyslovny a její první ústavní péči o nemocné a umírající u nás. „*Dnešní zdomácnělý název hospic pochází z latinského hospes, které označovalo hosta (ale i hostinského). Substantivum hospitale pak útulek pro nemajetné a chudé nebo nemocnici.*“⁹⁴ Tato zařízení by se také s trochou nadsázky dala považovat za ústavní péči s lidskou tváří, která poskytuje paliativní léčbu preterminálně nebo terminálně nemocným pacientům, u kterých již tradiční medicína vyčerpala všechny možnosti léčby. Paliativní medicína si klade za cíl zmírnit obtíže a minimalizovat bolest u takto nemocných pacientů, většinou na posledním úseku životní cesty.

Mühlpachr⁹⁵ charakterizuje hospicovou péči následujícím způsobem:

- většinou se jedná o nestátní lůžkové zdravotnické zařízení, které poskytuje výše uvedenou péči, definovanou v návrhu zákona o zdravotní péči.
- hospic má smlouvy se zdravotními pojišťovnami,
- hospicová péče je multidisciplinární a týmová,
- celodenním programem, který je v hospici poskytován, respektuje individuální a specifické potřeby klienta na konci jeho života,
- hospic disponuje vysokým stupněm technického standardu ve vybavení i poskytované péče; další součástí je např. i kaple a místnost posledního rozloučení,
- poskytuje také péči doprovázejícím osobám, pozůstalým a počítá s jejich účastí na tomto procesu,
- působí zde dobrovolníci, kteří mají funkci jistého spojovacího článku,
- hospic má funkci edukačního centra v jednotlivých regionech.

Právě velký důraz na individualitu klienta, jeho potřeby a psychický stav, je něco v ústavní péči neobvyklého a bohužel také neběžného. Člověk je zde skutečně lidskou bytostí, která má do poslední chvíle práva a přání. Spolupráce s rodinou a blízkými

⁹⁴ MÜHLPACHR, Pavel. *Gerontopedagogika*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 106. ISBN 978-80-210-5029-7.

⁹⁵ Tamtéž, s. 107

zajišťuje psychickou podporu a vědomí blízkosti druhých. Stejně tak dobrovolníci, kteří se starají o tyto pacienty, nejsou běžnou součástí chodu v jiných ústavech a mohou být vítaným zpestřením pro tyto většinou těžko pohybující se pacienty. Toto vše platí pro lůžkovou hospicovou péči, ale existují i další formy této péče, jak zmiňují Centková a Balogová⁹⁶. Domácí hospicová péče, kdy terminálně nemocný pacient zůstává doma, obklopen svými blízkými, ale těm v péči pomáhají dobrovolníci, případně specializované hospicové sestry nebo agentura domácího ošetřování, která úzce spolupracuje a koordinuje svoji činnost s ošetřujícím lékařem. Tato spolupráce může být v případě potřeby ještě rozšířena o další pomoc v podobě sociálních pracovníků, psychologa, kněze či terapeuta. Velkým přínosem je bezesporu známé prostředí, které i špatně se orientující klient důvěrně zná, a nepřerušování sociálních vazeb. Další možností, pokud to stav pacienta umožňuje, je ambulantní hospicová péče, tj. docházení pacienta za odborníkem, který cílenou intervencí tlumí klientovu bolest. Poslední využívanou alternativou je stacionární hospicová péče. Pacient je svými blízkými odvážen do denních stacionářů poskytujících veškerou potřebnou péči a po obědě, případně večer se opětovně vrací k rodině.

Jedním z problémů zůstává, jak skutečně posoudit odpovídající úroveň hospicových zařízení, protože i zde jsou velké rozdíly. Jednou z možností je kontakt získat od Asociace poskytovatelů hospicové paliativní péče, která by měla být garantem záruky za sdružená hospicová zařízení. Další potíže jsou spojené s financováním hospicové péče, protože, jak již bylo uvedeno, se jedná o nestátní zdravotnická zařízení. Zdravotní pojišťovny hradí pacientům nutnou zdravotní péči a přispívají i na lůžko, další finance přicházejí od dobrovolných dárců, případně různých nadačních fondů a příspěvkových organizací, ale jistou nezanedbatelnou měrou se musí podílet pacient nebo jeho rodina. Tato skutečnost může být opravdovým problémem a ne každý tuto situaci může vyřešit. Každý člověk, který se ocitne ve složité a těžké životní situaci, potřebuje pomoc a u terminálně nemocných to platí s absolutní jistotou. Hospic se zdá být skutečně kvalitním rozumným přemostěním mezi běžnou ústavní péčí a domácí péčí o umírajícího a jeho služby by měly být dostupné každému, kdo jí potřebuje.

⁹⁶ CENTKOVÁ, Mária, a BALOGOVÁ, Beáta. *Filozofia Sociálnej Starostlivosti O Terminálne Chorých*. 1. vyd. Prešov: Akcent print, 2007, s. 42-43. ISBN 9788089295012.

SHRNUTÍ

Situace v péči o umírající není v českých zemích jednoduchá, a to i přesto, že první ústavní péče existovala již ve středověku díky Anežce Přemyslovně. Tato významná žena obětovala svůj život pomáháním potřebným, chudým nemocným a umírajícím ve špitálu, který byl díky ní založený. Až do konce 19. stol. byli umírající běžně obklopeni rodinou, která se střídala v zajištění potřeb nemocného. Další důležitou osobou byl kněz, který posledním pomazáním poskytoval duchovní pomoc a podporu při této těžké životní etapě. Vlivem modernizace a technického pokroku nejen v lékařství, dále zřejmou nechutí lidí zabývat se po válce smrtí, je od 20. stol. postoj zcela odlišný. Postupně se umírající stále více a více přesouvají z domovů do nemocnic a podobných zařízení, které je oddělují od okolí; smrt se stále více tabuizuje a lidé s ní přestávají počítat. Zlepšení v této institucionální péči přinášejí v současné době moderní hospice, které vnímají terminálně nemocného pacienta jako individuální lidskou bytost se všemi jejími potřebami a tyto potřeby se snaží naplňovat.

3 NOVODOBÉ TEORIE O SMRTI A KONTINUITĚ

3.1 Změněné stavy vědomí, důkazy profesora Grofa

Podle Smitha⁹⁷ nikdo jiný neprobádal změněné stavy vědomí tak důkladně, jako právě profesor Grof. Jeho práce začala v Československu, kde pracoval v mezioborovém komplexu výzkumných ústavů v Praze Krči a dalších sedm let v Psychiatrickém výzkumném ústavu v Bohnicích. V roce 1967 se dostal do Spojených států a pokračoval zde ve svém bádání. Nejširší zkušenosti, kterých kdy kdo dosáhl v oblasti používání psychedelických látek k terapeutickým účelům, zahrnují více než 3000 sezení a dalších 800 případů, na kterých se podílel s jinými kolegy. Stěžejními poznatky, které z těchto sezení vyplynuly, jsou prožitky umírání a znovuzrození, které byly právě velmi často při řízeném podání LSD a jeho variant přítomny, a díky těmto poznatkům bychom mohli překonat lépe strach ze smrti. „*LSD (lysergic acid diethylamide) diethylamid kyseliny lysergové – lysergamid; typický halucinogen syntetizovaný Hoffmanem r. 1943; má podobnou chem. strukturu jako serotonin; látka byla zneužívána jako psychedelická droga vyvolávající psych. alteraci provázenou mystickými až náboženskými zážitky, přirovnávanou vzhledem k výskytu halucinací ke schizofrenii; působí i v nepatrných dávkách, ve zlomcích miligramu; při větším hromadění v mozkových buňkách ovlivňuje emotivitu;*“⁹⁸

Grof⁹⁹ uvádí, že všechny předindustriální kultury zážitky psychospirituálního umírání a znovuzrození vyhledávaly a přisuzovaly jim obrovský význam kolektivní i z pohledu jedince. Rozpracovaly způsoby, jak těchto zážitků dosahovat při různých rituálních obřadech a v neposledním ohledu tyto sehrávaly významnou úlohu pro vytvoření náboženských tradic. Naopak moderní psychiatrie tyto zážitky, které se u jedince spontánně projeví, považují za patologické a snaží se je dostupnou léčbou potlačit.

⁹⁷ GROF, Stanislav. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009, s. 9-10. xxiv s. obr. příl. ISBN 978-80-257-0177-5.

⁹⁸ HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009, s. 297. ISBN 978-80-7367-569-1.

⁹⁹ GROF, Stanislav. *Kosmická hra*. Vyd. v českém jazyce 2. Praha: Práh, 2013, s. 182. ISBN 978-80-7252-418-1.

Grof¹⁰⁰ navzdory tomu popisuje velmi kladný vliv využití této drogy u těžce nemocných pacientů při mírnění jejich emočních symptomů a problémů jako je deprese, úzkost a celkové napětí spojené s velmi těžkou životní situací. Další nečekaně dobré výsledky byly dosaženy při zmírnění bolestí, kterými tito pacienti trpí. „*U pacientů, kteří sezení absolvovali několikrát, se tento účinek po některých sezeních dostavil, ale po jiných nikoliv, ačkoliv použité dávky byly vždy tytéž. V některých případech přetrvávala úleva od bolesti po dobu týdnů nebo dokonce měsíců i po jediném podání drogy. Tato zjištění naznačují, že by zde mohly působit psychologické faktory anebo třeba i některé dosud neznámé mechanismy analgetických účinků psychedelických látek.*“¹⁰¹ Tato praxe by jistě zasluhovala mnohem širší záběr zkoumání, protože dnes ve velkém užívaná narkotika ovlivňují při tlumení silných bolestí více či méně vnímání pacienta a vyčleňují ho tím ze společnosti.

Jedním z nejvýznamnějších rysů změn, které pozoroval Grof¹⁰² u pacientů při řízených sezeních psychedelické terapie, bylo zásadní přehodnocení jejich pojetí smrti a postoje ke smrti a umírání vůbec. Sdělovali, že díky těmto prožitkům si umí představit, jak bude umírání vypadat, až nastane doopravdy, a pojmají je teď jako fantastickou cestu a úžasný zážitek vědomí. Na rozdíl od úlevy od bolestí k těmto převratným myšlenkovým změnám docházelo u pacientů právě tehdy, když měly prožitky silný perinatální nebo transpersonální charakter. „*Dosáhneme-li prožitého ztotožnění s Absolutním Vědomím, zjistíme, že je naše bytí souměřitelné s celou kosmickou sítí, s veškerým bytím.*“¹⁰³

Jedná se tedy o zážitky, které naprosto překračují naše běžné zkušenosti, a možná je to chybějící článek k pochopení našeho vlastního existenčního přesahu materiální hmoty. Při bližším zkoumání Grofova díla je také velmi působivé propojení s pravěkými šamanskými rituály, Jungovými archetypy; mnoho jeho výzkumů také kopíruje svědectví prastarých Knih mrtvých z různých civilizací a století, zdá se, že by mohlo být i potvrzením reinkarnačních procesů známých z východních náboženských

¹⁰⁰ GROF, Stanislav. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009, s. 307-325. xxiv s. obr. příl., ISBN 978-80-257-0177-5.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 311

¹⁰² Tamtéž, s. 317 - 323

¹⁰³ GROF, Stanislav. *Kosmická hra*. Vyd. v českém jazyce 2. Praha: Práh, 2013, s. 53. ISBN 978-80-7252-418-1.

představ. Samozřejmě je nezbytné dodat, že stejně jako má na vědecké půdě mnoho obdivovatelů, tak nemenší množství bude i odpůrců, kteří s jeho názory a výsledky výzkumů naprosto nesouhlasí.

3.2 Hlubinná terapie, regrese a účinky meditace

Podle Hartlové a Hartla¹⁰⁴ je **hlubinná terapie** (deep/depth therapy) pojem, který vychází z klasické psychoanalýzy Freuda, individuální psychologie Adlera a analytické psychologie Junga. Všichni tři vycházejí z nevědomí a psychologických procesů svých klientů, kladou důraz na první tři roky jejich života, avšak potom odlišně interpretují výsledky, ke kterým dospěli. Pro Freuda je velmi důležitým a potlačovaným aspektem sexualita člověka, Adler zdůrazňuje potřebu uplatnění ve společnosti a Jung operuje s kolektivním nevědomím a archetypy. Regresní terapie je hlubinnou terapií, která pod vedením terapeuta může člověka vracet k minulým životům. Této hlubinné terapie, využívá při svých sezeních Foučková¹⁰⁵, která říká, že nepracuje s hypnózou. Uvede člověka do stavu dokonalého uvolnění a kontaktu s jeho nadvědomím, vědomí se potom vrací proti směru času po časové koleji, po které je možné se pohybovat tam i zpět. Nejprve je klient navracen po různých časových úsecích do svého dětství, prenatálního období a případně i do předchozích životů, později je konfrontován s emocemi, stresy, náladami, strachy i bolestí, kterou jednotlivé zážitky v návratech evokují. Tímto způsobem by měly být odbourány a zpracovány frustrující či stresující situace, které mohou vést až k onemocnění. „*Jakmile je zážitek nalezen a vynesen do vědomí, přestává být neurotizujícím stimulem. Zařadil se do vědomí běžného života. Člověk ho už nepociťuje ani nepoužívá. Stal se vědomou událostí a běžnou životní zkušeností.*“¹⁰⁶ Foučková¹⁰⁷ jde ještě mnohem dál ve svých existenčních úvahách, tvrdí, že každý člověk je ovlivněn karmou svých minulých životů a je pouze na něm, kdy začne splácet účty svým příkladným chováním, které potom vylepší životy další. Dokonce tvrdí, že se stále setkáváme s podobnou skupinou lidí kolem sebe, i když v jiné hierarchii, a je to

¹⁰⁴ HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009, s. 612. ISBN 978-80-7367-569-1.

¹⁰⁵ FOUČKOVÁ, Marta. *Jsem*. [Praha]: Praha, 1996, s. 16-17. ISBN 80-902177-0-2.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 14 - 15

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 128 - 131

právě proto, abychom mohli dořešit, co nebylo dořešeno v minulosti. Její teorie vysvětlují směle i další aspekty, které jsou běžnou součástí života, jako sny či např. deja vu, tedy pocit, že nějaká událost nebo místo je nám známé, ač jej vidíme s určitostí poprvé. Pohybuje se bezesporu ve vodách pro širokou vědeckou obec zapovězených a těžko uchopitelných, ale její postupy jsou nesporně zajímavé a odhalují další možnosti náhledu otázky, proč jsme tady.

S návratem ke zkoumání psychických příčin celého širokého pole onemocnění souhlasí i Honzák¹⁰⁸, který připomíná, že člověk není pouze rozumný stroj, který když se rozbije, vyžaduje opraváře v podobě lékaře, ale je zapotřebí dát prostor psychosomatické medicíně. Pokud trpí pacient nemocí, musí být zvažovány kromě faktorů biologických také faktory psychologické a sociální. Emoce mohou být právě tím řídícím systémem, který může spouštět nemoc i uzdravení, a moderní léčba by měla člověka pojímat komplexně, nikoli jen z jednoho, striktně medicínského pohledu.

Další možností, jak pomoci sám sobě s nalezením nevědomí, a přitom nemuset nutně navštívit psychoterapeuta a absolvovat sezení, je naučit se účinně **meditovat**. Právě prostřednictvím meditace se dostáváme k naslouchání a plynutí se sebou samým, zklidňujeme mysl, a tímto způsobem pozitivně ovlivňujeme i svou fyzickou stránku. „*Dýchání, srdeční rytmus a metabolismus se zpomalí, často dochází i ke snížení krevního tlaku a mozek začne pracovat v alfa a někdy i theta frekvencích, které jsou spojeny s hlubokou relaxací.*“¹⁰⁹ Pro skutečný meditační přínos je velice důležité dodržet několik hlavních bodů vysledovaných a opakovaných v dostupných pramenech s touto tematikou. Prvním by jistě bylo vybrat si - každý podle svého - techniku, která je nejpříjemnější k navození tohoto stavu a hlavně vydržet. Netěkat a nestřídat, nepodléhat novým trendům, ale také nesnažit se urputně o dosažení nějakých závratných prožitků, protože právě tato urputnost a usilovnost může být při meditaci překážkou. Myšlenky, které přicházejí, nechat plynout, nehodnotit a nezkoumat, potom může mít pravidelná meditace opravdu léčivý charakter, kdy se stav naší pozitivně stimulované psychiky může odrážet i po fyzické stránce. Všeobecně se má za to, že

¹⁰⁸ HONZÁK, R. *Pojďme si povídat o vztahu duše těla*. [online]. [2013-12-3]. Dostupné z: <http://psychologie.cz/pojdte-si-povidat-o-vztahu-duse-tela/>

¹⁰⁹ FONTANA, David. *Cesty ducha v moderním světě: možnosti duchovního růstu z pohledu psychologie a spirituálních tradic*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1999, s. 77. ISBN 80-7178-239-4.

meditace jde ruku v ruce pouze s východním učením a např. s křesťanstvím se naprosto neslučuje, ale velmi pokrokovým v této oblasti je kupříkladu katolický kněz a profesor Halík¹¹⁰, který sám praktikuje jógu a meditaci.

3.3 Thanatologie, širokospektrální obor

Nuland¹¹¹ hovoří o umění dnešní doby prodlužovat život, a to mnohdy jen z nadšení lékařů, kteří se smrtí bojují a protahují mnohdy nesmyslně za každou cenu odcházející život oživovacími pokusy. Těla starců, znovu a znovu resuscitují a prodlužují tím v podstatě utrpení, ve snaze boj se smrtí vyhrát. Každého nebo spíše většinu nečeká jen pěkná a klidná smrt v obklopení blízkými lidmi, ale každý by měl mít možnost určité kontroly nad důstojností celého procesu umírání a obeznámit svoji rodinu se svým přáním, pokud sám již nebude moci tato přání vyslovit. Dále je zřejmé z jeho práce volání po návratu rodinných lékařů, kteří by mohli být rádci ve složité životní situaci a pomocníci při nezbytnosti přijmout vymezený čas, který nám byl dán.

Nutností, která vyplývá z výše uvedených řádků, je, že minimálně každý student medicíny by měl být obeznámen s **thanatologií**, tedy vědním oborem, který se zabývá smrtí, na vědním poli však nestojí osamocen, ale je v úzkém propojení z psychologií, medicínou, filozofií, sociologií i andragogikou. „*Relativním důvodem, proč se thanatologie nepřednáší jako samostatná vědní disciplína, je nejen obtížnost sevřít jednotlivá fakta, názory, hypotézy a koncepce tak, aby tvořily profesní náplň samostatného oboru, ale také fakt, že patrně nikdo nechce být označen za thanatologa.*“¹¹² Pokud někoho lze skutečně jmenovat průkopníkem tohoto oboru, bude jím bezesporu Kübler-Rossová,¹¹³ která popsala detailně fáze přijetí nevyléčitelné nemoci pacientem. Prvotní popření jako linii obrany, které vyvolává otázky, proč právě

¹¹⁰ HALÍK, Tomáš. *Tomáš Halík: ptal jsem se cest*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2001, s. 114-115. Rozhovory. ISBN 80-7178-573-3.

¹¹¹ NULAND, Sherwin B. *Jak lidé umírají: úvahy o závěrečné kapitole života*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 1996, s. 271-274. ISBN 80-7176-264-4

¹¹² HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. 2., přeprac. vyd. Praha: Galén, ©2007, s. 178. ISBN 978-80-7262-471-3.

¹¹³ KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *Odpovědi na otázky o smrti a umírání: etický manuál pro mediky, lékaře a sestry*. Praha: Tvorba, 1995, s. 31-45.

já? Další fází je smlouvání a hněv na okolí, po kterých následuje deprese se zármutkem a otázka: Když už nejsem k ničemu, proč mě nenechají zemřít? Poslední stadium, které ideálně následuje, je smíření.

Haškovcová¹¹⁴ se zamýšlí nad problematikou tematických okruhů, které by pracovníci setkávající se s umírajícími měli ovládnout, aby dokázali vést důstojně a s laskavým nasloucháním hovor s příbuznými a zároveň tím sami nebyli frustrováni po psychické stránce. **Fenomén smrti**, jako první z okruhů, který zahrnuje smrt v dějinách, filozofii, přijímání smrti a v neposlední řadě teologické souvislosti. **Proces smrti**, jak byl přijímán v dějinách, jakým způsobem probíhá, Ars moriendi, model domácího způsobu umírání, institucionalizovaný způsob umírání a psychospirituální potřeby umírajících

i jejich rodin. Pochopit důvod vzniku dehumanizované **zadržené smrti**, která není to samé jako **paliativní medicína**, která souvisí se vznikem nových možností této léčby v hospicích. Dalším okruhem, který by měl být známý, je **eutanázie a DNR, resp. NR** (do not resuscitate, neresuscitovat) se všemi legislativními a právními dopady. V neposlední řadě se seznámit s možnou **kvalitou života** umírajícího, **ritualizací smrti** a dostupnými prameny s touto tematikou ze zahraničí i České republiky.

Pokud tohle všechno studenti obsáhnou, je jistě velký předpoklad, že budou kvalitně připraveni po teoretické stránce pohlédnout smrti tzv. do tváře, ale pro skutečně citlivé a empatické zacházení s pacienty i s blízkou rodinou je rozhodně nutný velký osobní předpoklad, který se dá jen těžko naučit.

SHRNUTÍ

Je neoddiskutovatelným faktem, že smrt, umírání a vše, co se této problematice týká, je v dnešní společnosti tabuizováno a považováno za něco ošklivého. Přesto se najde nemalé množství odborníků, kteří právě této problematice věnují celý svůj život a mnohdy se pohybují na hranici zneuznání akademické obce. Připomeňme závěrem práci profesora Grofa, který se snaží ve svém výzkumu dokázat, že díky podání kontrolovaného množství LSD je možné poodhalit určitou dimenzi bytí, která je jinak

¹¹⁴ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. 2., přeprac. vyd. Praha: Galén, ©2007, s. 179-180. ISBN 978-80-7262-471-3.

ukrytá v našem kolektivním vědomí, ale nejsme za normálních okolností schopni tuto roušku poodhalit. Dalším zajímavým průkopníkem v této oblasti je doktorka Foučková, která se svojí hlubinnou terapií prochází s klienty jejich minulými životy, včetně výrazných emočních projevů, které mají být svým způsobem očistné a léčivé. Nelze také minout práci profesorky Haškovcové, která velmi přehledně zapracovala na poli thanatologie a posunula tím tento obor více do popředí zájmu široké i odborné veřejnosti.

4 MORÁLKA ŽIVÝCH PRO MRTVÉ

Ani v oblasti umírání a smrti se nelze vyhnout tématu morálky. Nebudeme se vracet k tematickým otázkám lékařské etiky jako v bakalářské práci, která zahrnuje například problematiku eutanazie a asistované sebevraždy neboli suicida, ale spíše morálku uchopit jako nedílnou součást lidského života i smrti.

Definujme si nejprve důležitý pojmový aparát, který se k této oblasti vztahuje, podle Fuchse.¹¹⁵ **Hodnota** je abstraktní zkušenost, která se nabízí člověku, v různých fázích života s jiným koeficientem žádoucnosti. Pro každého jednotlivce je svázána s jeho různým vývojem, sociálním prostředím a těžkostmi, kterým byl vystaven. **Morálka – etika**: Oba výrazy mají stejný význam, který znamená mrav, zvyk a obyčej. Přesto se rozlišuje morálka jako způsob jednání jedinců ve společnosti, které se řídí danými předpisy, a etika, která spíše uvažuje o oprávněnosti morálky a s ní spojených předpisů. **Norma** je pravidlo chování a předepsaných úkolů, které se musí plnit při výkonu práv a povinností, a ne všechny jsou nutně právního charakteru. Vycházejí ze společenské shody, náboženství, morálních pravidel, tedy z nějakého skupinového posuzování. **Povinnost** - autoritativně předložená nutnost něčeho, co je potřebné udělat. **Svědění** - schopnost člověka posuzovat a vynášet mravní soudy nad vlastními činy. **Zákon** - dá se chápat jako souhrn společenských řádů a regulací nutných pro přežití společnosti, ale také teologicky pojatou Boží vůli, podpořenou příkázáními.

4.1 Stručný exkurz historickým vývojem etiky

Etika provází člověka od pradávných věků. Ve starém Řecku a Římě měla etika nejprve podobu lidské statečnosti, spravedlnosti a moudrosti, teprve později se zde rozvinuly nejdůležitější filosofické myšlenky a mravní zákony, které ovlivňují západoevropskou vzdělanost až do dnešní doby. Toto období střídá středověká křesťanská etika, která přináší nové prvky víry, naděje a lásky. Vrchním soudcem všech lidských činů je podle scholastiků Bůh, a člověk musí být dobrým, protože jinak okusí pekelné plameny.

¹¹⁵ FUCHS, Eric. *Co dělá naše jednání dobrým?: uvedení do etiky*. Vyd. 1. Jihlava: Mlýn, 2003, s. 53-54. ISBN 80-86498-03-4.

Převrat v takto pojaté morálce přináší humanismus a renesance, kdy je naopak vyzdvížen člověk jako jedinečná bytost, odpovědná za svoje jednání a činy, v souladu se svou morálkou. Ukázkou může být Komenského **Mravoučné desatero**, které je vystavené jako jeden z mála dochovaných exemplářů v přerovském muzeu, v expozici Školní třída a kabinet měšťanské školy z doby Rakouska - Uherska.

I. Nevypravuj všeho, co víš; nevěř všemu, čeho se doslýcháš; nežádej všeho, co vidíš; nečiň všeho, co můžeš, než toliko, co jsi povinen: a budeš opatrný.

II. Bud' skromný, ne nestydatý, mlčenlivý, nikoliv mluvňý! Když kdo mluví, mlč; když tobě co praví, poslouvej; když tobě co poroučí, bud' mu po vůli!

III. Ke všem bud' vlídný, k nikomu úlisný, vystříhej se pochlebovati!

IV. Bud' dále nadto spravedliv! Nežádej ničeho cizího, nic sobě neosobuj!

V. Máš býti také udatný, ku pracem čilý, zanechej prázdňě lenochům!

VI. Štěstěna bývá nestálá, přináší rozdílné případy, často smutné. A ty snáš trpělivý člověk, choulostivý vzdychá, pláče a kvílí.

VII. Bud' i dobrotivý a milosrdný! Kdo tebe oč žádá, dej mu, máš-li; bídnému pomáhej, můžeš-li!

VIII. Urazil-li tě kdo, promiň mu vinu! Ublížil-lis ty komu, ukoj a ukrot' jej! Krásno jest tlumiti zlost', odpouštěti viníku a promíjeti odprošujícímu.

IX. Nezáviděj nikomu, přej všem, vděk se čiň, komukoli můžeš, a zalíbíš se všem dobrým lidem.

X. Mluv vždy pravdu, nechtěj lháti!

Tuto epochu střídá osvícenství s jasným důrazem na lidský rozum a přirozené nezávislé vlastnosti, které mají největší roli v morálním jednání. Jedním z posledních osvícenců a zároveň velkým kritikem je Kant¹¹⁶, který zdůrazňuje nejvyšší princip povinnosti jako **kategorický imperativ**, ovšem zároveň se snaží vyzdvihnout boží existenci a její transcendentální rozměr.

¹¹⁶ KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Vyd. 1. V Praze: Jan Laichter, 1944, s. 41. Laichterova filosofická knihovna; sv. 31.

Výraznou změnou prochází etika a její teorie morálky zasažením první světovou válkou, která naprosto rozruší relativní stabilní klid. Tato etapa hledání mravních hodnot vyústí v novou eticko-filozofickou disciplínu – **axiologii**. Hartl a Hartlová¹¹⁷ ji definují jako obor, který se zabývá hierarchizací a systémem hodnot, jejich vzájemným vztahem se společností, kulturou a osobnostní strukturou.

20. století je velmi dynamické, protkané různými druhy krizí, s obrovským rozvojem moderních technologií a s touto mnohotvárností vznikají také mnohé etické disciplíny, které si vzájemně často svými morálními teoriemi konkurují. Mezní poválečná situace vyprovokovala k řešení otázek viny a jejích důsledků. Jaspers¹¹⁸ rozlišuje čtyři druhy této viny: **Kriminální vinu** – zločiny jsou činy, kterými člověk porušuje zákon; **politickou vinu** – člověk je podřízen státní moci, ale zároveň za činy této vlády spoluodpovídá; **morální vinu** – jedinec svou nejvyšší instancí, vlastním svědomím, odpovídá za všechny svoje činy; **metafyzickou vinu** – v důsledku mezilidské solidarity jsou všichni spolu odpovědní za veškeré bezpráví, nespravedlnost a zločiny světa. Nejvyšší instancí je však Bůh.

Člověk tyto viny většinou musí řešit až v případě naprosté společenské anomie nebo v krajních životních situacích, kdy skutečně stojí před zásadním životním postojem. Například zachovat se jako všichni ostatní a tiše podporovat jednání, se kterým nesouhlasím, nebo ohrozit sebe i svou rodinu, ale jednat v souladu se svým svědomím. Bez tohoto prubířského kamene v podobě skutečných událostí nelze nikdy s určitostí říct, zda bychom opravdu dokázali jednat v souladu s nejvyšším morálním principem.

4.2 Otázky morálky v oblasti pohřbívání

„Morální jednání je takové, které bezprostředně nebo ve svých důsledcích zasahuje přímo nebo nepřímo jiné lidi. Protože takové může být ve vzdálených důsledcích jakékoliv jednání, je třeba tento pojem vymezit ještě dvěma podmínkami:

¹¹⁷ HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009, s. 67. ISBN 978-80-7367-569-1.

¹¹⁸ JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1991, s. 7-11. Váhy; sv. 3. ISBN 80-204-0244-6.

- *jedinec si musí tyto důsledky pro jiné lidi uvědomovat a*
- *musí je považovat za dostatečně závažné.* ¹¹⁹

Nemorální jednání je tedy podle této definice takové, které považujeme za závažné a může mít ve svém důsledku negativní dopad na další lidi. Na první pohled by zde tedy rozhodnutí nerozloučit se se svými blízkými, kteří zemřeli, naráželo na fakt, že těmto nebožtíkům je již naše jednání s největší pravděpodobností lhostejné, přesto je pietní rozloučení nesmírně důležité. „*Přes spojení se slovesem piare (usmířit, očistit poskvrnění, zažehnat špatné znamení), starořímská pietas znamenala svědomité dodržování obřadů, ale také úctu k tradičním vztahům mezi lidmi nebo přesvědčení, že mrtví mají něco, co mohou naučit živé, kteří by bez toho byli ztraceni.*“¹²⁰ Důležité je zdůraznění faktu, že tento rituál je jedním ze skutečně nejstarších dochovaných s různými obměnami, ovlivněnými náboženstvím, strachem z mrtvých apod., v téměř nezměněné podobě až do současnosti. Od počátku lidských společenství měl člověk potřebu svým mrtvým prokazovat náležitou úctu a mnohdy řešil mrtvé více než živé. Je to tedy dějinný odkaz, který má obrovskou váhu i pro další generace, a to je nejméně první z důvodů, proč je třeba tento obřad vykonávat dál. Pokud se zaměříme na současnou individualizaci společnosti, kdy tradiční skupiny jako je rodina přestávají mnohdy plnit své funkce, a mladí lidé se stále více stávají samostatnými bytostmi, navštěvující se ve svých bytech. Přetrhávají se z různých důvodů mezigenerační vazby. Úcta ke stáří a hrdost na předchozí generace je ze všech stran válcována reklamou na věčné mládí a krásu. Právě tehdy je nezbytně nutné zachovávat úctu k zemřelým a vštěpovat tuto ideu potomkům, kteří z ní mohou čerpat rodové propojení a sounáležitost s velkou rodinou, která se běžně v této hektické době neschází. Nelze pominout ani psychický dopad na každého jedince, pokud je tento obřad vynechán, a bolest ze ztráty milované osoby není odžita a zpracována. Je zřejmě skutečnou potřebou pro možnost přijetí a uvědomění si této ztráty vykonat náležitý smuteční obřad, ať již v jakékoliv podobě, a teprve potom se lze po čase, pro nezvratnost tohoto faktu, s odchodem blízké osoby vyrovnat.

¹¹⁹ TYRLÍK, Mojmír. *Morální jednání*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 2004, s. 9. Spisy Masarykovy univerzity v Brně. Filozofická fakulta = Opera Universitatis Masarykianae Brunensis. Facultas philosophica, č. 355. ISBN 80-210-3535-8.

¹²⁰ KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví: právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde Praha, 2013, s. 214. Praktická příručka. ISBN 978-80-86131-95-5.

I když každý člověk má samozřejmě jinak nastavený žebříček hodnot a korekci svých činů v podobě svědomí řeší různorodě, v případě neuskutečnění důstojného pohřbení svého blízkého by mělo skutečně nastoupit u každého svědomí - špatné. V tomto případě, i když budeme souhlasit, že, jak tvrdí Nietzsche¹²¹, je špatné svědomí v podstatě násilné odtržení od zvířecích instinktů, nejzlověstnější nemoc a násilím zatlačený a uvězněný instinkt svobody, můžeme děkovat, že k takovému vývoji u člověka došlo a rozhodně by se měl právě proto umět rozhodovat ve prospěch jiných lidí, i když se zdá, že v případě jejich smrti je to již naprosto jedno.

SHRNUTÍ

Morálka, stejně jako člověk, prochází vývojem od nejranějších dějin až po současnost. Souvisí také přímo s kulturou dané oblasti, protože na dvě různé situace lze právě díky zakořeněným zvykům dané oblasti pohlížet různě. S tímto faktem se setkáváme denně, neboť prostupující globalizací se svět jakoby zmenšuje a informace o tom, co se děje na druhém konci světa, se dozvídáme v podstatě ihned. Hodnocení těchto zpráv provádíme právě díky nastavené morálce a vlastnímu svědomí. Jedna z velmi atypických skutečností v České republice, která by téměř všude na světě byla přijímána s nepochopením, je upadající zájem o vykonání náležitého obřadu při smrti našich blízkých.

¹²¹ NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky: polemika*. Vyd. 1. Praha: Aurora, 2002, s. 65-67. ISBN 80-7299-048-9.

5 EMPIRICKÉ POZNATKY V OBLASTI POHŘBÍVÁNÍ NAŠICH BLÍZKÝCH V SOUČASNOSTI

5.1.1 Vymezení výzkumného cíle

Cílem praktické části práce je poukázat na problém navyšování počtů sociálních a bezobřadních pohřbení v současnosti, zároveň vyčíslit, o jaký procentuální nárůst ročně se ve skutečnosti jedná. Dalšími dílčími cíli je ad 1. vyzdvižení této problematiky jako specifického stavu přístupu lidí v ČR, který v podstatě jinde ve světě nemá obdoby a nemá srovnání ani s historickou linií, která je zřejmá v teoretické části práce. Ad 2. pokusit se zmapovat, proč k tomuto jevu dochází, a zhodnotit jestli se dá považovat opouštění tohoto nejstaršího rituálu v dějinách za pozitivní či nikoliv.

Pro správné uchopení problému je podstatné vymezení pojmového aparátu, aby bylo zřejmé, z čeho hodnocené skutečnosti opravdu vycházejí.

Pohřbení: Legislativa ČR umožňuje výběr ze dvou možností - lidské ostatky uložit do rakve a vložit do hrobu či hrobky na veřejném nebo neveřejném pohřebišti nebo v dnešní době používanější způsob, kterým je zpopelnění lidských pozůstatků v žárovišti krematoria.

Pohřeb bez obřadu: V této práci vycházíme z nejčastěji používané definice, kdy se po úmrtí nekoná žádný obřad, není pronajata obřadní síň, nekoná se žádná smuteční hostina, ale většinou je z krematoria urna vyzvednuta a samotný akt jejího ukládání do kolumbária probíhá ve velmi úzkém kruhu rodiny, případně je přenesena domů a o dalším naložení s ní je těžké získat přesná data.

Další definice pohřbu bez obřadu připouští obřad v krematoriu, ale nikdo si nevyzvedne do roka urnu s popelem, tudíž dojde k anonymnímu smísení popela do obecního hrobu, což zajišťuje bez účasti blízkých hrobník. Možná je také kombinace obou těchto variant.

Sociální pohřbení (běžně označováno jako pohřeb): Tato povinnost připadá na jednotlivé obce v případě, že na jejich území zemře člověk bez domova, totožnosti, nemajetný, bez příbuzných, ale v dnešní době i s lhostejnými blízkými nebo finančně nezpůsobilými. Nový zákoník ukládá obcím nejen jako v případě stále platného zákona rozhodnout o způsobu pohřbení, tedy jestli do země nebo žehem, ale také rozhodnout

o samotném aktu pohřbu, nejčastěji dle místních zvyklostí. Obec může vynaložené prostředky získat zpět v dědickém řízení od dědiců, pokud nezůstane majetek žádné nebo nepatrné hodnoty, lze žádat o refundaci MMR.

Urna: Popel po žehu v krematoriu je uložen do zvláštní úřední normované nádoby, která je pevně uzavřena, a tou je právě urna. (Dalším faktem je, že je uzavřena velmi pevně, objemově nedostatečná, neekologická.)

5.1.2 Formulování výzkumného problému a otázek

Pro praktickou část a následující výzkum byly vymezeny následující deskriptivní výzkumné problémy:

- 1. Jaký je procentuální roční podíl sociálních pohřbení v ČR?**
- 2. Jaký je procentuální roční podíl pohřbení bez obřadu v ČR?**
- 3. Je tento trend vzrůstající?**
- 4. Jaké jsou možné důvody tohoto jevu?**

Právě pro deskriptivně tedy popisně položené otázky a zkoumání jevu, jaký ve skutečnosti je, nikoliv předpovědi vztahu mezi dvěma činiteli, se dále nebudeme zabývat hypotézou, která se právě pro svou podstatu v tomto případě nedá použít. Pro případné další výzkumy v dané oblasti by však bylo vhodné navrhnout pracovní hypotézy, které by se daly pro další bádání aplikovat a jsou těmito otázkami inspirovány.

Hypotéza č. 1: Na vyšší procento sociálních pohřbení mají vliv proměnné, jako jsou geografická poloha a množství ústavních zařízení nemocničního typu v dané oblasti.

Hypotéza č. 2: Vyšší podíl pohřbení bez obřadu je výrazně narůstající v Čechách, na Moravě tento trend není tolik patrný.

Konkretizace souboru a zúžení na Českou republiku je provedeno záměrně, protože dle dostupných odborných publikací i názoru odborníků se skutečně vzrůstající trend sociálních a pohřbení bez obřadu týká téměř naprosto výhradně pouze České republiky. V tomto smyslu jsou myšleny pohřby sociální, kdy příbuzní z různých důvodů odmítají pohřeb svému blízkému vybavit a nepřihlásí se o něj nebo přímo chtějí po obci, aby

tento akt zařídila sama. Povinnosti ryze úřední povahy, kdy je třeba postarat se o neznámého zemřelého či bezdomovce, znají samozřejmě i v okolních zemích.

Problémové otázky vyplývají z faktů řešených odborníky na různých konferencích a také z jejich medializování směrem k širší veřejnosti. Média však nejčastěji proklamují názor, že tento stav vyplývá ze zrušeného pohřebního příspěvku, a tedy pouze z nedostatku financí, což není hlavní ani jediný důvod, protože tento stav je nejvýraznější v Praze, kde lidé převážně dostatek prostředků mají, ale nefungují zde jiné vazby.

Tyto popsané skutečnosti naznačují, že česká společnost prochází neobvyklým a ojedinělým procesem, který je jistě velmi důležité zkoumat z různých mezioborových a odborných hledů, protože svojí podstatou by mohl skutečně znamenat vážný společenský a kulturní problém.

Přehlednosti této situace nenahrává ani zjištěný fakt, že ze zákona neexistuje povinnost jednoznačně vést statistiku pohřbů, a to ani u pohřebních ústavů, kde je přehled možný získat pouze z účetnictví. Ten samý problém je i u jednotlivých obcí - neexistuje žádný zákon ani orgán odhledu, který by sledoval, kolik daná obec sociálních pohřbů vypraví. MMR se dozvídá o pohřbech pouze v případě, že obec žádá refundaci vynaložených prostředků, což zdaleka není ve většině případů. Dokonce, protože administrativní povinnosti jsou stále složitější, proto dochází k jisté stagnaci nárůstu zaznamenání těchto pohřbů. Obce si prostředky shánějí jinou cestou a ministerstvo přestává žádat, protože po složité proceduře stejně nemusí uspět. Tento stav vede téměř k nemožnosti získání absolutních a jednoznačných dat, o kolik pohřbů se tedy ve skutečnosti jedná. Proto výzkumné otázky na první pohled poměrně snadno zodpověditelné, ve skutečnosti narážejí na legislativní propast a získat jednoznačné odpovědi není jednoduché.

5.1.3 Jednotlivé složky výzkumného vzorku

Pro kvantitativní část se staly subjekty výzkumu jednotlivé náhodně vybrané obecní úřady z celé české republiky. Ze základního souboru (očíslovaných) obcí s pověřeným obecním úřadem, jejichž seznam je dostupný na statistickém úřadě, bylo náhodně vygenerováno 60 čísel, která z celého množství vybrala reprezentativní vzorek pro ČR.

Dále byli - po zevrubném pátrání v odborných publikacích a člancích na internetu - pro kvalitativní část výzkumu dohledáni čtyři vhodní a ochotní respondenti, odborníci na danou problematiku, pro které byly vytvořeny otázky z jejich okruhu zájmu. Každý z jiného oboru, přesto velmi úzce provázáni právě se smrtí. Teolog a pracovník Ministerstva pro místní rozvoj, který má přímo na starosti agendu pohřebnictví. Antropolog, historik, přednášející odborník o antropologii smrti. Vědecká pracovnice, socioložka s vlastními šetřeními a výzkumy, s dlouholetým zájmem o téma pohřbů a obřadů s tímto spojenými. Praktik z oboru pohřebnictví, s mnohaletou praxí, který sám studuje psychologii a snaží se o tomto oboru přemýšlet v širších souvislostech.

5.1.4 Použitá výzkumná metodika a popis sběru údajů

Kvantitativním a kvalitativním sběrem jednotlivých dat bude určeno, o kolik pohřbů sociálních a kolik pohřbů bez obřadu se ročně v české republice jedná a jestli je tento trend skutečně vzrůstající.

V pilotním průzkumu byly telefonicky osloveny dva sociální odbory obecních úřadů, které mají tuto agendu na starosti, bylo zjišťováno, zda skutečně evidují vzrůstající počet sociálních pohřbů, po kladné odpovědi byl připraven průvodní dopis, který obsahoval: Vlastní představení, podání vysvětlení, že tyto údaje budou sloužit jako podklad pro praktickou část diplomové práce, která je psána ve škole UJAK na katedře andragogiky, a měly by vést k posouzení, zda je tento stav opravdu vzrůstající.

Ze základního souboru nalezeného dle údajů statistického úřadu bylo náhodně vybráno (viz výše) 60 reprezentativních vzorků úřadů, z nichž na dotaz vůbec neodpovědělo 12 (z čehož později ještě dva odpověděly, ale po uzávěrce dat), 5 odpovědělo nedostatečně z důvodu částečné nebo neúplné evidence těchto případů. Celkový počet, který skutečně vyhodnotit šel, je tedy 43. Otázka byla poslána mailem a zněla: **Kolik ročně vybavila celkově vaše obec sociálních pohřbů za uplynulých pět let?** Jednotlivé příchozí maily s odpověďmi byly tříděny do tabulky s jednotlivými roky (2009 – 2013) a doplněny o počty vybavených sociálních pohřbů na jednotlivých místech. Dále dle údajů z volně přístupných dat statistického úřadu byly pro jednotlivé obce vyhledány počty zemřelých za jednotlivé určené roky. Mezi těmito údaji bude vyhodnocena vzájemná korelace.

Jistou nepřesnost může způsobovat fakt, že zemřelý, který měl sociální pohřeb, vůbec nemusí pocházet z obce, kde zemřel, ale jeho úmrtí je uvedeno v matrice obce, odkud pochází, a další možností je naopak vypravení pohřbu svému občanovi obcí, i když zemřel na jiném území. Tento faktor je však pro všechny obce stejně pravděpodobný a natolik zanedbatelný, že k němu nebudeme přihlížet. Pokud se jedná o cizího státního příslušníka a měl by být pochován na území ČR, musí k tomu být povolení jeho země. Když se jedná o případ smrti, kdy nelze jednoznačně vyloučit jako příčinu trestný čin, tělo není zpopelněno, ale uloženo do hrobu pro možnost případné exhumace. Jinou možností, jak zjistit, o jaké množství ročních sociálních pohřbů se jedná, se jevílo získání těchto údajů přímo z Ministerstva pro místní rozvoj. Se stejným úvodním dopisem byl tedy přes podatelnu MMR tento dotaz vznesen a posléze získána přehledná tabulka o ročních refundacích jednotlivým obcím. Tyto údaje jsou ale opět jen orientační, protože to není skutečný počet sociálních pohřbů. Ty, jak bylo uvedeno, se nikde přesně neevidují. Výsledkem je pouze počet žádostí plus proplacených a administrativně vykázaných výdajů, což je jen neurčitá část ze skutečného množství. Výsledek této přehledné tabulky bude opět vyhodnocení a vyjádření procentuálního ročního nárůstu sociálních pohřbů, ovšem tedy pouze těch, u kterých bylo žádáno o refundaci. Jiná kvantitativní data v podstatě již nešlo získat, proto ještě stejný dotaz bude položen v kvalitativní části výzkumu, a to odborníkovi na danou problematiku, který byl velmi pečlivě a cíleně vybrán, a skutečnou vstřícností a laskavostí reagoval na nabídku poskytnutí rozhovoru. Další část předcházejícího, již zmiňovaného pilotního průzkumu, byla věnována původně zamýšlenému kvantitativnímu sběru dat z pohřebních ústavů o počtu pohřbů bez obřadu, ale právě díky tomuto průzkumu byl tento výzkumný záměr po několika telefonických rozhovorech a naprostému nedostatku vedení těchto údajů změněn na kvalitativní výzkum. Tento nově zvolený výzkum bude probíhat formou rozhovoru s praktikujícím odborníkem z oblasti pohřebnictví, který byl sehnán po emailovém obeslání několika dosažitelných pohřebních služeb. Nejprve předcházel podobný průvodní dopis jako na obecní úřady, s tím, že otázka zněla, jestli mají nějaký kvalifikovaný odhad, případně samostatný průzkum v oblasti pohřbů bez obřadu. Díky tomuto kroku se skutečně našel praktik, který si data vedl a ještě souhlasil s nahrávaným rozhovorem na diktafon. Další předvýzkumné kroky vedly k dohledání dalších dvou odborníků, tentokrát z oblasti sociologie. V tomto případě se jednalo

o odborníci, u které bylo možné při domluveném rozhovoru zjistit její vyzkoumané údaje o počtech pohřbů bez obřadu, a antropologa, který byl opět velmi vstřícný k poskytnutí rozhovoru a logickou řadu uzavíral svým pohledem na danou problematiku. Všem těmto respondentům byl opět poslán průvodní dopis, který obsahoval: Osobní představení, podání vysvětlení, že získané údaje z rozhovoru budou sloužit jako podklad pro praktickou část diplomové práce, která je psána ve škole UJAK na katedře andragogiky, a měly by vést k posouzení, zda je tento stav pohřbů sociálních a bez obřadu opravdu vzrůstající. Pro každého byly vypracovány polostrukturované otázky (týkající se jeho okruhu zájmu a odbornosti), které předpokládají další doplnění a rozvinutí hovoru do širších souvislostí. Každému bylo zároveň nabídnuto, že tyto otázky může změnit, pokud mu takto nebudou vyhovovat, což nevyužil žádný z respondentů. Všechny tyto kroky byly provedeny mailovou korespondencí a vyústily v dohodnutý termín rozhovoru, který se skutečně podařilo ve všech případech zrealizovat. Interpersonální kontakt probíhal po navození raportu velmi příjemně, v přátelské atmosféře a bylo skutečně nesmírně obohacující vnímat nadšení těchto lidí pro svoji oblast zájmu. Většina rozhovorů se rozvinula do širších a velmi zajímavých souvisejících okruhů a v některých případech bylo těžké přinutit sebe jako výzkumníka vstoupit do toku myšlenek respondenta a znovu se vrátit k původní položené otázce. Některé rozhovory jsou pro účely této diplomové práce kráceny v určitých pasážích více a některé téměř vůbec, vždy je tento fakt uveden v závorce a bylo bedlivě sledováno, aby se tím nepozměnil význam vyřčeného. Celé rozhovory jsou staženy do počítače a následně přeneseny na kompaktní disk, který je uschován.

Otázky pro zkušeného praktika z pohřební služby:

1. Můžete mi prosím sdělit, jak se dají dělit pohřby?
2. Vedete si interní statistiku např. za posledních 5 let, v jakých počtech se pohybují tyto jednotlivé druhy pohřbů k celkovému počtu?
3. V čem spatřujete příčinu nárůstu sociálních pohřbů a pohřbů bez obřadu?
4. Pozorujete nějaké měnící se trendy při vašem kontaktu s pozůstalými?

Otázky pro pracovníka Ministerstva místního rozvoje:

1. V poslední době je sledován nárůst sociálních pohřbů, mohl byste vyjádřit, o kolik procent ročně v ČR se přibližně jedná?
2. Jakým způsobem obce, na jejichž území došlo k úmrtí osoby, ke které se nikdo z pozůstalých nepřihlásil, mohou získat zpět náklady na vybavený sociální pohřeb?
3. Mohl byste říct, v čem Vy osobně spatřujete důvody pro úpadek jisté kulturnosti v této oblasti?

Otázky pro socioložku:

1. Mohla byste v krátkosti představit sebe a oblast, kterou se zabýváte?
2. V poslední době je sledován nárůst pohřbů bez obřadu, mohla byste vyjádřit svůj kvalifikovaný odhad, o jaký procentuální nárůst ročně se jedná, případně poměr k pohřbům s obřadem?
3. Proč si Vy osobně myslíte, že k tomuto jevu ve zvýšené míře dochází a v čem spatřujete největší úskalí nevykonání tohoto důležitého rituálu?
4. Myslíte, že lidé vykonávají nějaké jiné formy rozloučení, více individuální, bez potřeby sdílení s větší sociální skupinou?

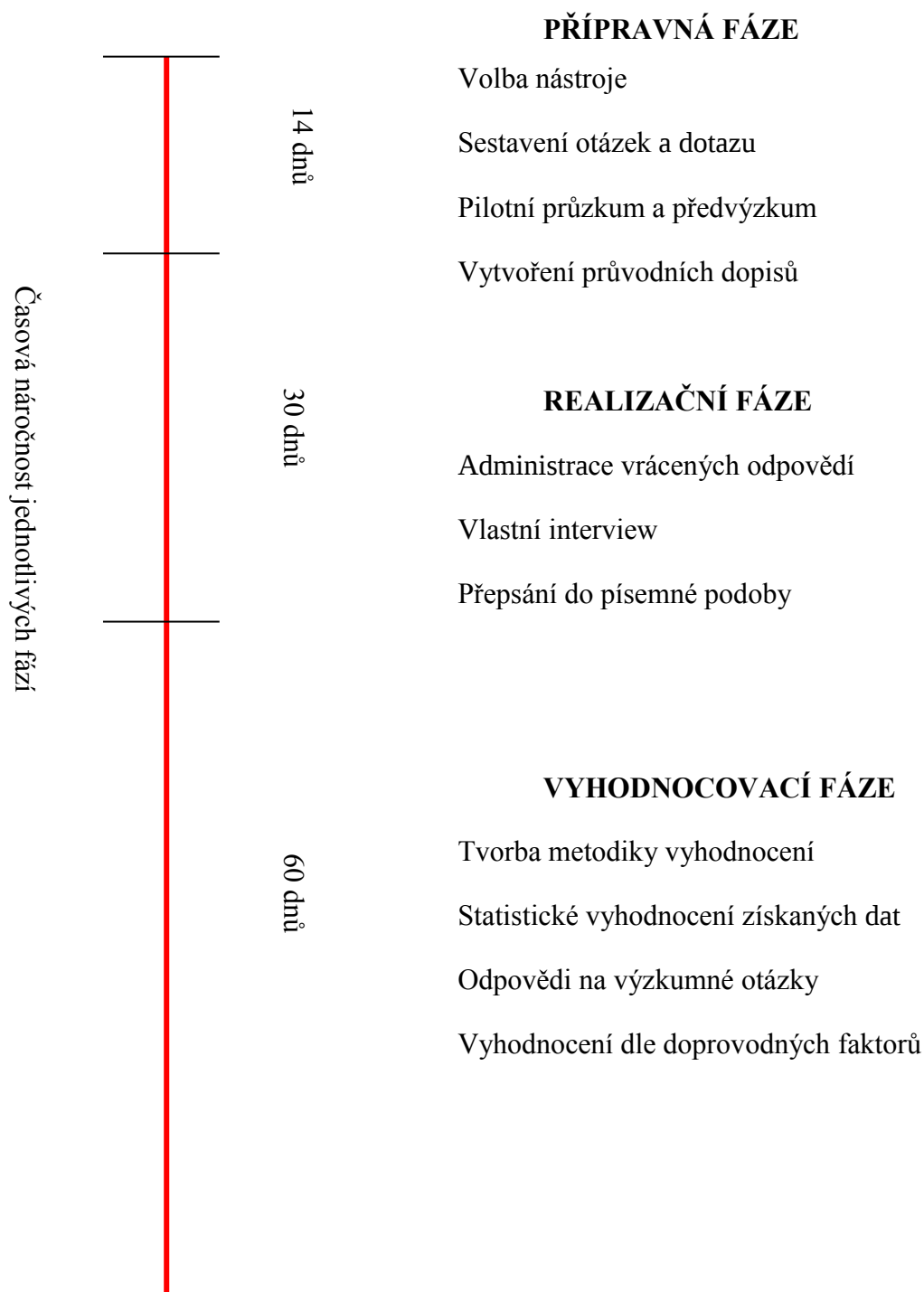
Otázky z oblasti antropologie:

1. Mohl byste v krátkosti představit sebe a oblast, ve které se pohybujete?
2. Proč si Vy osobně myslíte, že je uctivé a pietní pohřbívání našich blízkých, důležité?
3. Co soudíte o narůstajících počtech pohřbů sociálních a bez obřadu?
4. Jestliže je jeden z nejvýznamnějších faktorů v lidské historii skutečnost, že člověk začal pohřbívát své mrtvé, co tedy může znamenat fakt, že od tohoto pradávného rituálu ustupuje?

Všechny přepsané rozhovory jsou v celém bloku naznačeny uvozovkami, otázky jsou zdůrazněny tučně, pokud dělal respondent (případně i výzkumník) pomlky v mluvě jsou označené tečkami.

5.1.5 Časová organizace výzkumu podle jednotlivých fází

Graf 1: Časová osa výzkumu

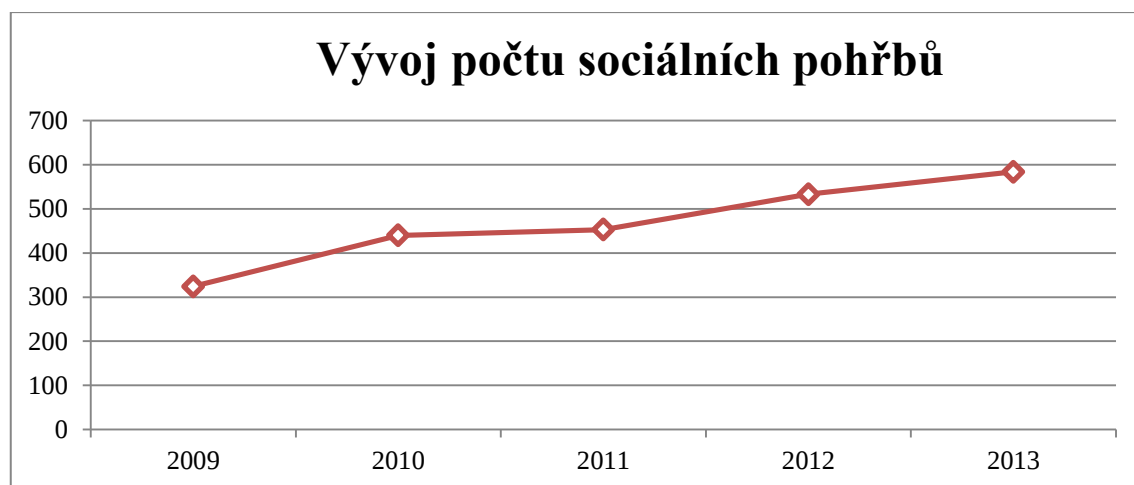
5.1.6 Výsledky výzkumu

Tabulka 1: Přehled sociálních pohřbů v jednotlivých obcích v období 2009 až 2013

MÍSTO	2009	2010	2011	2012	2013
Broumov	2	5	3	7	9
Benešov	-	5	2	15	11
Česká Lípa	10	18	18	13	39
Dobříš	2	3	2	2	3
Duchcov	11	10	15	13	16
Frýdlant	1	1	4	2	5
Havlíčkův Brod	9	12	10	5	8
Hradec Králové	-	-	18	18	20
Chomutov	34	38	27	45	36
Chropyně	1	0	0	0	1
Jindřichův Hradec	4	7	11	3	9
Konice	1	0	0	0	0
Kostelec n. Orlicí	0	0	0	2	1
Kyjov	1	2	9	6	6
Lipník n. Bečvou	0	0	1	0	1
Milevsko	0	0	2	0	0
Moravský Krumlov	0	0	1	0	1
Most	49	75	60	83	88
Náchod	-	-	-	6	8
Nový Jičín	8	14	19	16	12
Odolena Voda	0	1	0	0	0
Olomouc	-	34	26	30	34
Praha 1	35	25	33	29	28
Praha 11	-	-	-	7	8
Praha 17	3	1	3	2	1
Praha 20	0	0	1	2	3
Praha 4	77	70	60	81	61
Praha 6	31	50	36	43	64
Příbor	0	0	1	2	0
Rychnov n. Kněžnou	2	1	4	7	4
Sedlčany	-	-	16	12	14
Slavkov u Brna	0	0	0	0	0
Slezská Ostrava	9	8	6	10	10
Stará Boleslav	2	9	7	8	10
Svitavy	2	1	6	5	4
Šternberk	13	12	18	18	14
Šumperk	12	18	14	16	14
Trutnov	5	8	8	10	11
Valašské Klobouky	0	0	0	0	1
Velké Meziříčí	-	3	3	2	2
Žatec	-	9	9	13	27
Celkem	324	440	453	533	584

Zdroj: Jana Krejsová (vlastní kvantitativní šetření)

Graf 2: Vývoj počtu sociálních pohřbů ve sledovaných obcích

Zdroj: Jana Krejsová (z vlastního kvantitativního šetření)

Z údajů o počtu sociálních pohřbů je i z grafického znázornění patrné, že sociální pohřby za sledované období 2009 - 2013 ve vybraných obcích každoročně narůstaly, a to poměrně významným tempem, v součtu od 300 až po necelých 600. Abychom mohli tato data analyzovat hlouběji, porovnáváme je s údaji o celkovém vývoji úmrtnosti ve stejných obcích za období 2009 - 2012 (data roku 2013 zatím nejsou dostupná).

Údaje o celkovém počtu úmrtí jsme zúžili o 5 obcí, které se neshodovaly v populačním vymezení s regionem sledovaným v počtech sociálních pohřbů, a to především z důvodu, že předchozí údaj byl pouze dílčí částí obcí s rozšířenou působností a data českého statistického úřadu takto detailní údaje nezahrnují.

Graf 3: Vývoj celkového počtu pohřbů ve sledovaných obcích

Zdroj: Jana Krejsová (z vlastního kvantitativního šetření)

Tabulka 2: Počty úmrtí v jednotlivých obcích

MÍSTO	2009	2010	2011	2012	SUMA
Broumov	172	183	188	213	756
Benešov	622	606	610	574	2412
Česká Lípa	666	758	630	650	2704
Dobříš	219	185	209	212	825
Frýdlant	269	264	235	264	1032
Havlíčkův Brod	551	498	520	529	2098
Chomutov	825	813	824	827	3289
Chropyně	55	49	60	58	222
Jindřichův Hradec	481	481	468	472	1902
Konice	156	157	164	123	600
Kostelec n. Orlicí	272	305	292	313	1182
Kyjov	567	547	574	581	2269
Lipník n. Bečvou	176	159	153	161	649
Milevsko	185	211	203	216	815
Moravský Krumlov	247	260	200	228	935
Most	780	786	744	758	3068
Nový Jičín	505	489	480	431	1905
Odolena Voda	48	44	49	50	192
Olomouc	1549	1603	1593	1556	6301
Praha 17	152	158	148	160	618
Praha 20	116	118	113	167	514
Praha 4	1586	1616	1551	1598	6351
Praha 6	1281	1275	1272	1293	5121
Příbor	86	78	80	80	324
Rychnov n. Kněžnou	339	312	325	336	1312
Sedlčany	256	271	294	264	1085
Slavkov u Brna	173	214	197	205	789
Slezská Ostrava	239	241	247	238	965
Svitavy	321	304	357	337	1319
Šternberk	267	221	229	277	994
Šumperk	736	801	741	778	3056
Trutnov	324	327	336	344	1331
Valašské Klobouky	254	258	292	234	1038
Velké Meziříčí	353	348	307	317	1325
Žatec	288	278	292	320	1178
Celkem	15116	15218	14977	15164	60476

Zdroj: *Databáze demografických údajů za obce ČR*. [online]

© Český statistický úřad, 2013 [cit. 2014-01-30]. Dostupné z:

http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/casove_rady_regionalni

Celkový vývoj počtů za sledované období zaznamenal minimální změnu, tedy zůstal v absolutních hodnotách téměř neměnný okolo hodnoty 15000.

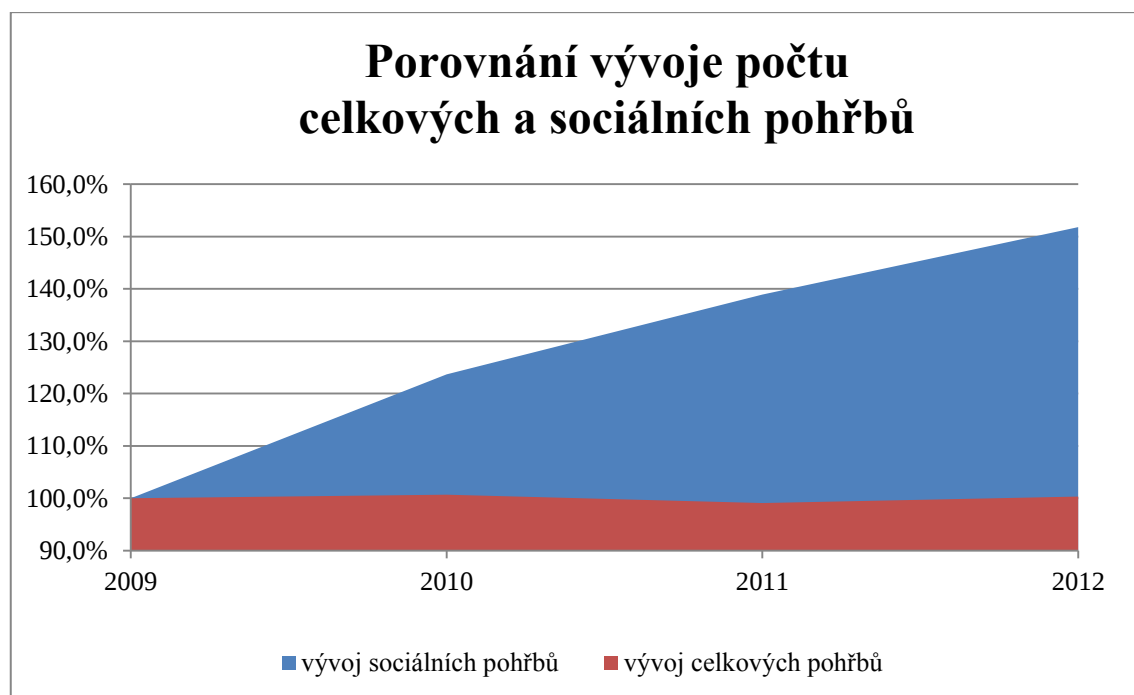
Z tohoto rozdílného vývoje (viz níže uvedený graf, ve kterém je bazickým rokem rok 2009) vyplývá nárůst podílu počtu sociálních pohřbů na počtu celkových úmrtí, a to od 1,5 % ke 2,2 %.

Tabulka 3: Procentuální nárůsty sociálních a celkových pohřbů

Sledovaná hodnota rok	2009	2010	2011	2012
vývoj sociálních pohřbů	100,0%	123,7%	138,9%	151,8%
vývoj celkových pohřbů	100,0%	100,7%	99,1%	100,3%
Pozn.: Bazickým rokem je 2009, rok 2013 není zahrnut, neboť dosud nejsou data na ČSÚ dostupná.				

Zdroj: Jana Krejsová (vlastní kvantitativní šetření z demografických údajů statistického úřadu)

Graf 4: Porovnání procentuálního vývoje sociálních a celkových pohřbů

Zdroj: Jana Krejsová (z vlastního kvantitativního šetření)

Při sledování po jednotlivých obcích by mohlo při běžných statistických metodách docházet k jinému náhledu, např. přes použití střední hodnoty - mediánu či modu, kde bychom sledovali četnost dle významnosti v jednotlivých obcích, nicméně zde

k celkové významnosti pro společnost chybí vynásobení počtem obyvatel jednotlivých obcí. Hodnota mediánu nám ukazuje, že celkový dopad je způsoben především vyšším podílem sociálních pohřbů v některých obcích, kde se podíl přibližuje až k 10 %, což je alarmující! To může být způsobeno např. obecnou chudobou daného regionu nebo výskytem nemocničního zařízení typu léčebny pro dlouhodobě nemocné či jiného podobného většího zařízení, případně i zvýšenou kriminalitou v dané oblasti. Všechna tato tvrzení by potřebovala hlubší analytické zkoumání.

Tabulka 4: Podíly sociálních pohřbů na celkových pohřbech v jednotlivých obcích

MÍSTO	2009	2010	2011	2012	SUMA
Broumov	1,16%	2,73%	1,60%	3,29%	2,25%
Benešov	-	0,83%	0,33%	2,61%	0,91%
Česká Lípa	1,50%	2,37%	2,86%	2,00%	2,18%
Dobříš	0,91%	1,62%	0,96%	0,94%	1,09%
Frydlant	0,37%	0,38%	1,70%	0,76%	0,78%
Havlíčkův Brod	1,63%	2,41%	1,92%	0,95%	1,72%
Chomutov	4,12%	4,67%	3,28%	5,44%	4,38%
Chropyně	1,82%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%
Jindřichův Hradec	0,83%	1,46%	2,35%	0,64%	1,31%
Konice	0,64%	0,00%	0,00%	0,00%	0,17%
Kostelec n. Orlicí	0,00%	0,00%	0,00%	0,64%	0,17%
Kyjov	0,18%	0,37%	1,57%	1,03%	0,79%
Lipník n. Bečvou	0,00%	0,00%	0,65%	0,00%	0,15%
Milevsko	0,00%	0,00%	0,99%	0,00%	0,25%
Moravský Krumlov	0,00%	0,00%	0,50%	0,00%	0,11%
Most	6,28%	9,54%	8,06%	10,95%	8,70%
Nový Jičín	1,58%	2,86%	3,96%	3,71%	2,99%
Odolena Voda	0,00%	2,26%	0,00%	0,00%	0,52%
Olomouc	-	2,12%	1,63%	1,93%	1,43%
Praha 17	1,97%	0,63%	2,03%	1,25%	1,46%
Praha 20	0,00%	0,00%	0,88%	1,20%	0,58%
Praha 4	4,85%	4,33%	3,87%	5,07%	4,53%
Praha 6	2,42%	3,92%	2,83%	3,33%	3,12%
Příbor	0,00%	0,00%	1,25%	2,50%	0,93%
Rychnov n. Kněžnou	0,59%	0,32%	1,23%	2,08%	1,07%
Sedlčany	-	-	5,44%	4,55%	2,58%
Slavkov u Brna	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Slezská Ostrava	3,77%	3,32%	2,43%	4,20%	3,42%
Svitavy	0,62%	0,33%	1,68%	1,48%	1,06%
Šternberk	4,87%	5,43%	7,86%	6,50%	6,14%
Šumperk	1,63%	2,25%	1,89%	2,06%	1,96%
Trutnov	1,54%	2,45%	2,38%	2,91%	2,33%
Valašské Klobouky	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Velké Meziříčí	-	0,86%	0,98%	0,63%	0,60%
Žatec	-	3,24%	3,08%	4,06%	2,63%
Celkem	1,44%	1,79%	2,01%	2,19%	1,79%

Zdroj: Jana Krejsová (vlastní kvantitativní šetření)

Tabulka 5: Mediánové hodnoty podílu sociálních na celkových pohřbech ve sledovaných obcích

2009	2010	2011	2012	Průměr
0,83%	0,86%	1,63%	1,48%	1,20%

Zdroj: Jana Krejsová

V barevné škále vidíme významnost sociálních pohřbů v jednotlivých obcích a jsou označeny od minimálních (zelených), přes střední (žluté), až po nejvyšší (červené).

Z uvedené tabulky, je patrné, že nejvyšší vysledovaný podíl je ve městě Most. Tato situace je nejspíš daná tradičně velmi vysokou nezaměstnaností vyskytující se v této oblasti, která vede samozřejmě k nedostatku finančních prostředků, a v samém důsledku i propadům lidí na okraj společnosti a dalším negativním doprovodným jevům.

Tabulka 6: Přehled refundací vynaložených prostředků

ROK	uhrazených žádostí	podaných	úspěšnost	náklady v tis. Kč	n. na žádost v Kč
2007	98	140	70%	849	8663
2008	235	345	68%	2027	8626
2009	329	410	80%	2499	7596
2010	544	726	75%	4600	8456
2011	665	918	72%	5755	8654
2012	1125	1362	83%	8999	7999
2013	1053	1445	73%	9404	8931

Zdroj: Ministerstvo pro místní rozvoj

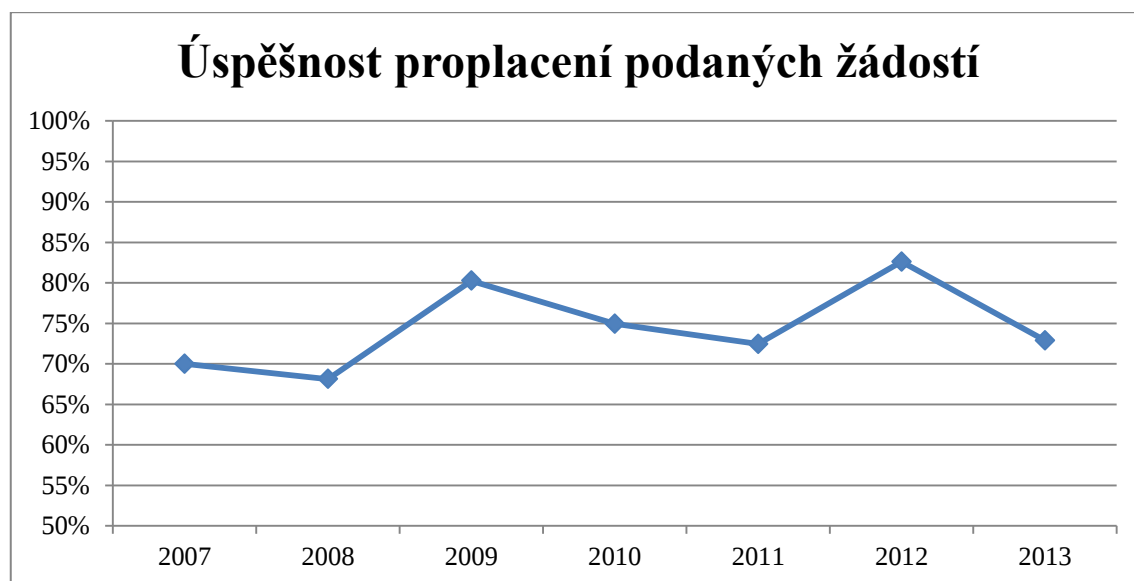
Graf 5: Vývoj počtu uhrazených žádostí

Zdroj: Původní údaje MMR, přepracovala Jana Krejsová

Z výše uvedených údajů je patrný výrazný každoroční nárůst počtu uhrazených žádostí za téměř celé sledované období 2007 - 2013, až na poslední rok 2013, kdy došlo k poklesu o cca 6,5 % oproti roku předchozímu. Neboť náklady na jednotlivou žádost jsou v průběhu let srovnatelné a úspěšnost proplacení podaných žádostí také, dochází k nárůstu celkové nákladovosti výlučně z důvodu nárůstu počtu podaných žádostí.

Graf 6: Vývoj úspěšnosti uhrazených žádostí

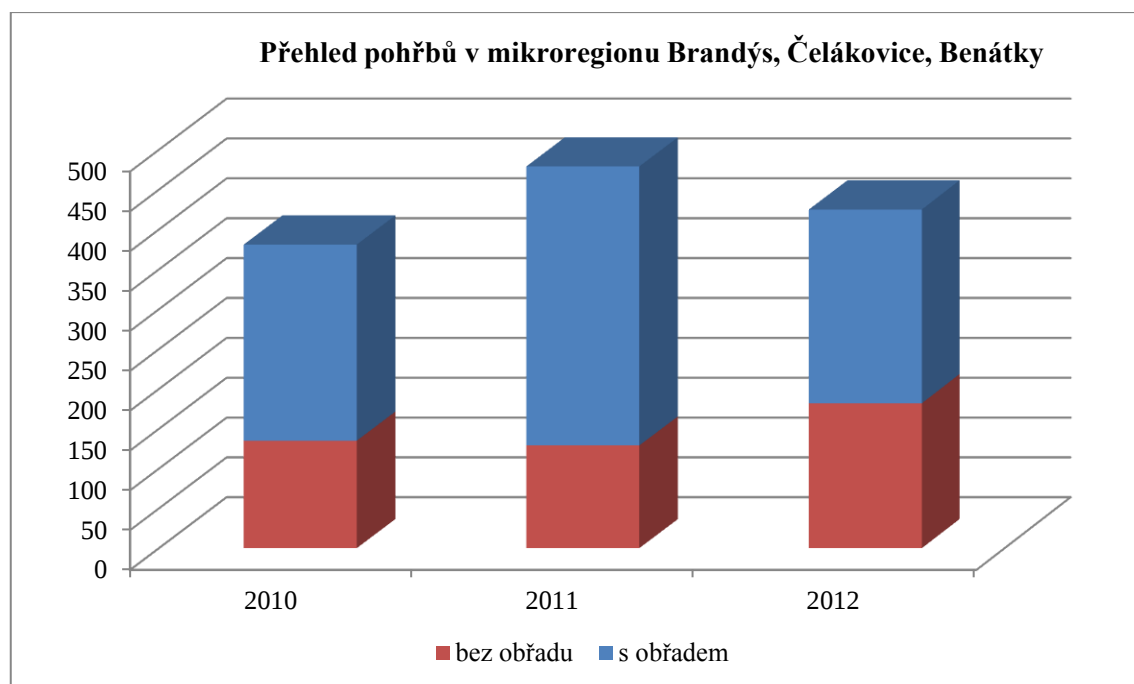
Zdroj: Původní údaje MMR, přepracovala Jana Krejsová

Tabulka 7: Mikroregionální data pohřbů bez obřadu

Mikroregion - Brandýs, Čelákovice, Benátky nad Jizerou				
ROK	celkový počet pohřbů	s obřadem	bez obřadu	podíl
2010	381	246	135	35%
2011	479	350	129	27%
2012	425	243	182	43%
Celkem	1285	839	446	35%

Zdroj: Karel Ottl (pohřební služba), získáno při vlastním kvalitativním šetření

Graf 7: Přehled pohřbů v mikroregionu bez obřadu a s obřadem

Zdroj: Původní údaje Karel Ottl, přepracovala Jana Krejsová

Z výše uvedených dat nelze jednoznačně potvrdit trend vývoje podílu pohřbů bez obřadu, neboť je sledované období příliš krátké. Nicméně drobný nárůstový trend lze pozorovat a také lze konstatovat, že průměrný podíl pohřbů bez obřadu je 35 %, což je poměrně vysoký podíl.

1. ROZHOVOR ze dne 27. 12. 2013

K. O.

20 letá zkušenost v pohřebnictví. V současnosti majitel několika pohřebních služeb v regionu Brandýs nad Labem, Čelákovice a Benátky nad Jizerou.

Otázky:

1. Můžete mi prosím sdělit, jak se dají dělit pohřby?
2. Vedete si interní statistiku, např. za posledních 5 let, v jakých počtech se pohybují tyto jednotlivé druhy pohřbů, k jejich celkovému počtu?
3. V čem spatřujete příčinu nárůstu sociálních pohřbů a pohřbů bez obřadu?
4. Pozorujete nějaké měnící se trendy při vašem kontaktu s pozůstalými?

„Dobry den, mohl byste prosim v kratkosti predstavit sebe a vaši firmu, čím se zabýváte? Dobry den, ... jmenuji se K. O... vlastně pohybuji se nebo provozuji pohřební službu v Brandýse nad Labem... Dá se říct, že máme... takový mikroregion, protože kanceláře máme ve třech městech, v Brandýse, Čelákovicih a v Benátkách nad Jizerou, což čítá... asi region ze 40 000 obyvateli. Pohřební služba, dá se říct, je střední velikosti... máme v průměru ročně... asi 400 zakázek a... Mohla bych vás ještě poprosit, že byste řekl, jakou funkci plníte vy přímo? Jsem přímo provozovatel, jednatel, majitel. Firma má osm zaměstnanců, jestli je to třeba podstatný... a.... Mohl byste mi prosím říct, jak by se daly dělit pohřby? ... Jestli je nějaké dělení, jednoduché, které byste mi mohl sdělit? Pohřby se obecně dělí, je to podle zákona o pohřebnictví, kde vlastně v České republice je umožněno pohřbívat dvěma způsoby, jeden způsob je zpopelněním a druhý způsob je uložením do země. Takže to by bylo asi to první dělení, a potom se dá ještě uvažovat o tom, jestli teda tam probíhá to poslední rozloučení s takzvaným obřadem nebo bez obřadu. To bez obřadu znamená, že vlastně pozůstalí... přijdou k nám do kanceláře, přinesou oblečení pro toho zemřelého, zemřelý se obleče a je převezen do krematoria, kde je bez jakékoliv účasti příbuzných zpopelněn a pozůstalí si s odstupem týdnů, dvou týdnů potom vyzvednou urnu a vlastně nekoná se žádný klasický tradiční pohřební rituál. Já Vás ještě přeruším, a pokud si tedy

vyzvednou tuto urnu, potom už s ní žádný rituál neprobíhá, napadá mě například nějaká louka rozptylu nebo podobně? Prostě tu urnu si odvezou, odnesou a nakládají s ní podle svého. Přesně tak, vlastně tohle to je už mimo náš dosah, to my už žádným způsobem nevidujeme. Myslím, že do roku 89 byla podmínka, že pokud pohřební služba vydávala urnu, tak pozůstalí museli předložit potvrzení ze zprávy pohřebiště, že tu urnu budou ukládat do hrobu nebo, jak jste zmiňovala, ten popel bude rozptýlen na rozptylové loučce, ale v dnešní době to potvrzení není vyžadováno, takže podle mých znalostí, ... pokud se s pozůstalými bavím v rámci toho sjednávání pohřbu, tak vím, že část pozůstalých si urnu nechává doma... Doma si vytvoří pietní místo, na skříní nebo někde prostě urnu vystaví, dá k ní fotografii, kytičku a vlastně je tím nablízku, to hlavně využívají většinou ženy, když je opustí manžel, tak vlastně po dlouhodobém svazku se nedokáží vyrovnat s tím, že tedy odešel ten partner a vlastně chtějí, aby byl neustále u nich. (zde zkráceno) Další největší část pozůstalých ukládá urnu normálně na hřbitově, a pak je u nás, asi tak, řekl bych 5 procent pozůstalých, kteří si přejí rozptýl. Obdoba toho rozptylu je vsyp, který se třeba provádí tady u nás ve Staré Boleslavi, kdy vlastně místo toho, aby se ten popel rozptýlil do ovzduší, tak se vlastně udělá takový zářez na pietní loučce, udržovaný a tam se vlastně ten popel vsype a ten drn se zase potom znovu zadělá, takže ti pozůstalí vědí potom konkrétní místo, kde ten popel spočinul a na Dušičky nebo nějaké výročí tam mohou položit kytičku a podobně. **Mohl byste mi ještě něco říct o sociálních pohřbech? Což by měl být v podstatě třetí způsob dělení.** Sociální pohřby... si vlastně objednává úřad, tam vlastně zase podle zákona o pohřebnictví, pokud od úmrtí přesáhne lhůta 96 hodin a pozůstalí se neobráti s objednávkou na pohřební službu, tak je povinností obce, kde to úmrtí nastalo, zařídit pohřbení toho člověka... Většinou se, většinou se to týká samozřejmě lidí, co žijí sami, nemají příbuzný. Stává se taky, že třeba v rámci nějakých rodinných špatných vztahů... většinou to není, pokud je to nějaká úzká rodina, ale pokud se jedná o vzdálenější tetičky, strýčky, tak vlastně ti příbuzní se zřeknou dědictví a tím pádem se nechtějí podílet ani na nákladech toho pohřbu, takže vlastně existují sociální odbory, při těch teda větších městech, které vlastně to kontrolují. Případně to zdravotnické zařízení informuje úřad, že se vlastně nikdo o zemřelého nepřihlásil z příbuzných a tím pádem je povinností obce zadat pohřební službě tento pohřeb. **Děkuji Vám. Chtěla jsem se zeptat, jestli Vy sám vedete nějakou statistiku, interní, v rámci vaší firmy, jestli by bylo**

*možné podle ní vysledovat, kterých pohřbů z těchto tří druhů přibývá, jestli je nějaký takový trend? Statistiku jako takovou podrobnou nevidujeme, až poslední tři roky, vlastně jsme se zaměřili a z našeho účetnictví získali data, kdy je možno vysledovat, že ty počty vůbec zpopelnění, když porovnáme s pohřbením do země, narůstají dlouhodobě, to je trend, kdy vlastně to přesahuje 90 procent všech pohřbení. Ta další věc je tedy to dělení, jestli ten obřad se uskuteční, to tradiční, klasický rozloučení nebo ne a tam vlastně je taky možnost sledovat nárůst toho, že teda ti pozůstalí neuskutečňují ten tradiční rituál, tím pádem narůstají pohřby bez obřadu a dokonce se dá vysledovat i sociální pohřby, tam to taky v průměru 10... 20 procent ročně narůstá. **Mohl byste mi říct nějaký váš osobní názor, proč právě tyto pohřby narůstají? Bez obřadu a sociální?** To si myslím, že má... na to není jednoduchá odpověď'. Je určitě více vlivů, které se podílejí na rozhodnutí pozůstalých... většinou se hovoří nebo média to tak prezentují, že tedy se zrušilo to pohřebné, jakoby ten státní příspěvek a že hlavní důvod je, že pohřby jsou finančně náročné a já si myslím, že to tak není, protože to spíš je nastavenými hodnotami lidí. Samozřejmě pohřeb pro ně nepředstavuje nějakou hmotnou věc nebo něco, na co by si mohli šáhnout, je to prostě určitý rituál, který má samozřejmě velký význam pro pozůstalý, ale myslím si, že ti pozůstalí si to až tak dobře neuvědomují a je všeobecně známý, že jsme první na světě... uvádí se tedy v Evropě, ale v některých zdrojích se uvádí, že na světě v počtu právě pohřbů bez obřadu. Pro zajímavost... jsem minulý rok nebo v roce 2011 určitý výzkum sledoval a vlastně v průměru to v České republice čítá asi 35 procent pohřbů bez obřadu, z toho tedy tady u nás konkrétně v pohřební službě to bylo 29 procent a pro zajímavost druhý na světě je část Německa, bývalé východní Německo, které má okolo 5 procent, ale jsou státy, které tento způsob pohřbívání vůbec neznají. A takže říkám ty nárůsty... těch důvodů bude pravděpodobně víc a ten finanční důvod je jeden z nich, ale určitě není ten hlavní tam je třeba důvod ten nebo existuje nějaká nechuť jakoby se loučit nějakým způsobem, který se vlastně po generace ustálil, a ty lidi volí spíš právě nějaké rozloučení takové komornější, například s urnou na hřbitově, kde se ta rodina sejde a to rozloučení v nejužší rodině provedou a potom vlastně si jdou někam případně posedět a nějakým způsobem se snaží jakoby uzavřít tu záležitost a snaží se nějakým způsobem nahradit ten klasický rituál, tímto způsobem. **Považujete to za dostatečný způsob vy osobně?** Já osobně to nepovažuji za dostatečný způsob pohřbu, dokonce psycholožka Špatenková uvedla v odborné*

literatuře, že vlastně pohřeb bez možnosti rozloučit se s rakví, se zemřelým není plnohodnotný a nemůže ani být plnohodnotný, protože tam vlastně chybí ta řádná akceptace tváří v tvář smrti a... **Takže si to nemohou odžít, ten smutek a v podstatě prožít to, co mají, aby se mohli se ztrátou vyrovnat. Chtěla bych se ještě zeptat, zda pozorujete například za posledních 10 let nějakou změnu v chování pozůstalých, se kterými hovoříte, myslím tím jakékoliv trendy, co vás napadne?** (zde zkráceno) Já spíš mohu porovnávat za posledních 20 let, kdy se vlastně v tomto odvětví pohybuju... vlastně před těmi 20 lety, kdy nebyl ještě tak rozšířen ten fenomén pohřbu bez obřadu... přišli pozůstalí s tím, že si přejí zpopelnit svého blízkého bez rozloučení a vlastně jim to bylo nějakým způsobem vlastně jakoby nepříjemné nebo jakoby se styděli za to, že hodlají třeba splnit to přání, protože v té době se to ještě nenosilo a byla to v podstatě výjimečná záležitost. Takže vlastně rozmysleli, jestli vůbec splnit toto přání a jestli nemají třeba nakonec ten obřad uspořádat, tedy tradiční. Takže to byla taková éra, kdy se kolikrát stalo, že přišli s tím, že maminka si přála bez obřadu a nakonec se tedy dohodlo, že by to část rodiny třeba neunesla a pohřeb se uspořádal. Pak uplynulo 10 let, to znamená před deseti lety, byla situace taková, že už ten fenomén těch pohřbů bez obřadu se stal běžný, standardním způsobem pohřbívání se dá říct, a pozůstalí vlastně přišli s tím, že tedy zemřelý jejich si to tak přál, bez obřadu, takže oni vlastně akceptovali to jeho přání a vlastně s čistým svědomím vyplnili to, co tedy si přál a vlastně tedy respektovali to jeho přání. A v současné době, vlastně ti příbuzní,... s ledovým klidem, připojují na smuteční oznámení, jak jsme zvyklí nebo je tady takový regionální zvyk, právě v případě, kdy se nekoná obřad, tak tam ten dovětek doplní, že tedy plní přání zemřelého, že si to vlastně přál takhle za života. Tak vlastně ti pozůstalí, aniž by cokoliv bylo známo o představách a přáních toho zemřelého o jeho pohřbu, tak vlastně se odvolávají na jeho přání. Takže vlastně dneska už se stane, že pozůstalí přijdou a vlastně vůbec neřeší, co ten zemřelý by si přál nebo ne a vlastně si to rozhodují už jen podle nějakého svého svědomí... **Takže byste řekl, že upadá kultura v pohřebnictví? Ve smyslu tedy těch pozůstalých nikoliv firem, které se tímto zabývají.** No ona pravděpodobně upadá i ta kultura těch firem,(zde zkráceno) protože si myslím, že v mnohých městech je to jakoby výhodné pro pohřební službu, protože ty zakázky bez obřadu jsou pro tu pohřební službu výhodnější. Není to vázané časem, ta služba bez obřadu je tedy jakoby nějak typizovaná, protože se jenom ten zemřelý obleče a převez

*se do krematoria a je jedno, jestli ráno nebo večer, a pak se jenom vyzvedne urna, takže pro ty pohřební služby je to o hodně pohodlnější. Samozřejmě, ta zakázka je jakoby lacinější, ale ty pohřební služby se specializují na tyto pohřby (zde zkráceno) a je jim jedno, zda probíhá obřad nebo ne. Ale abychom jim úplně nekřivdili, já si myslím, že ty lidi nestojí o tu podporu toho sociálního okolí, vlastně, že by se tam sešli příbuzní, sousedé nebo... prostě si to chtějí jakoby odžít sami. **Uzavírají se do sebe.** Ta doba dnešní vlastně tomu nahrává, že prostě je to tak nastavený, že individualita a... myslím si prostě tohle to. **To, že se to promítá i v této oblasti.** Já si myslím, že ano. **Dobře, já Vám moc děkuji za rozhovor a Váš čas.**“*

2. ROZHOVOR, ze dne 10. 1. 2014

Mgr. T. K., Th.D.

Úředník Ministerstva pro místní rozvoj na danou problematiku specializovaný, který má přímo možnost projednávat a navrhopvat změny v legislativě. Je autorem knihy Pohřebnictví, která se uceleně a systematicky věnuje právním a etickým aspektům pohřbívání. Svě bohaté odborné zkušenosti se také snaží předávat na mnohých seminářích i mezinárodních konferencích.

Otázky:

1. V poslední době je sledován nárůst sociálních pohřbů, mohl byste vyjádřit, o kolik procent ročně v ČR se přibližně jedná?
2. Jakým způsobem obce, na jejichž území došlo k úmrtí osoby, ke které se nikdo z pozůstalých nepřihlásil, mohou zpět získat náklady na vybavený sociální pohřeb?
3. Mohl byste říct, v čem Vy osobně spatřujete důvody pro úpadek jisté kulturnosti v této oblasti?

„Dobrý den, mohl byste v krátkosti představit sebe a oblast, kterou se zabýváte? Dobrý den, jmenuji se T. K. (zde zkráceno) V roce 2004, na popud mé ženy, jsem se rozhodl, že budu studovat postgraduální studium na téže fakultě (fakulta

teologie) a podal jsem tedy přihlášku na téma pohřebnictví, (zde zkráceno) práci jsem obhájil v roce 2009. Od roku 2005 jsem zároveň na Ministerstvu pro místní rozvoj začal pohřebnictví dělat jako svoji práci, šlo o zákon o pohřebnictví, o jeho vyhlášky, šlo o vzdělávání pohřebních služeb, budoucích provozovatelů krematorií a hřbitovů. Začal jsem jezdit po České republice jako přednášející lektor. Začal jsem na střední škole a vyšší odborné škole ve Světlé nad Sázavou učit maturanty o pohřebnictví, a tedy mě obor plně zatěžuje a vyvíjí se. Stále hledám nějaké nové cesty, jak klást nové otázky, jak odpovídat na otázky dávno dávno staré, ale novým způsobem. Ještě se pardon zeptám, jaká je to škola ve Světlé nad Sázavou, která má tento obor? Není to jediná škola, od roku 2008 vznikly další dvě školy v České republice. Škola ve Světlé nad Sázavou je gymnázium, VOŠ (zde zkráceno), je to původně škola, která vychovávala kameníky a skláře (přesný název je Akademie - VOŠ, Gymnázium a SOŠUP Světlá nad Sázavou). (zde zkráceno) **Děkuji, zeptám se vás, v poslední době je sledován nárůst sociálních pohřbů**, ano, **mohl byste je nějak definovat a případně procentuálně vyjádřit tento nárůst ročně v České republice?** O sociálních pohřbech začala jako první psát moje učitelka, profesorka Haškovcová už v 90. letech ve svých thanatologiích, knížkách o smrti a umírání. Ona ten sociální pohřeb chápala trošku jinak, než to chápu teď já, administrativně, právně, sociální pohřeb neexistuje. Zákon o pohřebnictví mluví pouze o pohřbení, a pokud tedy rodina odmítne vypravit ono pohřbení, to znamená - nezaplatí rakev, nezaplatí převoz na místo toho pohřbu, toho pohřbení tedy, musíme tedy rozlišit místo pohřbu a pohřbení, nezaplatí tedy vykopání toho hrobu, nebo uložení té rakve do žároviště krematoria a to samotné zpopelnění, musí to někdo jiný zaplatit. Jedná se o technickou záležitost, kterou na sebe bere ze zákona o pohřebnictví obec. Obec musí vypravit to pohřbení, obec nevypravuje pohřeb. Čili sociální pohřeb je lidově řečeno pohřbení podle zákona o pohřebnictví § 5, je to výkon pohřbívací povinnosti, můžeme říct ještě přesněji, a tento výkon pohřbívací povinnosti my bohužel ani tady na ministerstvu jako stát nesledujeme. Co do statistik. My nevíme kolik obcí, v jakém období ten pohřbívací povinnosti splnilo. Dokonce ani neexistuje orgán dohledu, který by ty obce kontroloval, zda ten výkon podle § 5, tyto obce vykonaly. Jsme naprosto slepí... Nový občanský zákoník, který platí od nového roku (2014), slovo pohřbení nepoužívá. Nevychází tedy ze zákona o pohřebnictví, ale mluví o pohřbu. Je to § 114, který mám na mysli, nového občanského zákoníku, a tento

paragraf nám říká, že obec musí rozhodnout o způsobu pohřbu. Obec musí rozhodnout, nikoliv obec musí pohřbít. **Tedy jim to tedy zákon neukládá přímo?** Zákon o pohřebnictví § 5, je stále účinný a má přednost před novým občanským zákoníkem, dokonce nový občanský zákoník v tomtéž § v odstavci 2 říká, že musí existovat v České republice zákon, který řekne, kdo bude pohřbívat lidi, o jejichž pohřbení se nikdo z blízkých nepostaral. Takže je to pořád Zákon o pohřebnictví § 5, ale ten § 114, který jsem tady citoval, on té obci dává ještě další povinnost a to je rozhodnout o způsobu pohřbu. To znamená, že ta obec nejenom že má technicky zajistit nějaké pohřbení, žeh, zem, ale má rozhodnout o způsobu pohřbu – občanský, církevní, podle místních zvyklostí, slušným způsobem? Záleží na té obci. **Velmi zajímavé.** Ale záleží na obci nikoliv na obecním úřadu. **Takže nejvíce na místních zvyklostech nebo tradicích?** Obec je totiž něco jiného než obecní úřad. Pokud by to byla povinnost obecního úřadu, tak je to přenesená působnost. Stát by přenášel svůj výkon na obecní úřad, a tomu obecnímu úřadu a nějakému úředníkovi v obci by dával i peníze na jeho plat a peníze na výkon té pohřbívací povinnosti a spojně agendy, ale protože jak v zákoně o pohřebnictví, tak v novém občanském zákoníku se mluví o obci, nikoliv o obecním úřadě, tak je to samostatná působnost obcí a obec na tuto agendu nedostane ani korunu... od státu. Musí si ty peníze ta obec někde získat, někde je našetřit. Čili stát nemá zájem na řádném pohřbívání svých občanů. Vezměte si třeba úmrtí v cizině, občan jede na dovolenou, během lyžování se zraní se smrtelnými následky, myslíte si, že ho někdo v Himalájích pohřbí na útratu státu České republiky? **Předpokládala bych, že ano.** Ne. Ministerstvo zahraničních věcí je rádo, že se o tom aspoň dozví. Nemá žádnou položku na úhradu pohřbů našich občanů v zahraničí. Nebo tedy na sociální pohřbení v zahraničí, abychom byli přesní. Řešili jsme problém v Mongolsku, kde zemřel český občan a byl rozsápán supy, byl to tedy ten nebeský pohřeb, protože nebyl nikdo, kdo by mu udělal obřad. (zde zkráceno) To je rok prosím vás 95, to je zaznamenaný případ mého kolegy z Ministerstva zahraničních věcí, prostě ani jemu se nepodařilo z Ministerstva zahraničních věcí získat aspoň 5000 korun na to, aby mohl zaplatit pohřební službu v těch Himalájích někde nebo prostě v tom Mongolsku. Jo, takže stát nemá zájem na řádném pohřbívání svých občanů, ale zákonem říká, že ten zájem má mít obec, ale obec také nemá zájem na řádném pohřbívání některých občanů. **Pokud tedy obec vypraví tento sociální pohřeb nebo tedy pohřbívání, jakým způsobem může dostat finance**

*zpátky, může žádat vaše ministerstvo? V některých případech pouze, daných tím citovaným § 5, zákona o pohřebnictví. Ve většině těchto případů skutečně dochází k tomu, že po tom zemřelém není žádné dědictví, není žádná pozůstalost, není, co by kdo podědil. Zůstaly jenom oblečky, šperky, drobné mince. Možná nájemní smlouva, řešili jsme i případ, kdy zůstala i nemovitost, kus nějakého lesa v úplně jiné části republiky. Totiž ta obec, která musí vykonávat tu agendu pohřbivací povinnosti, jí musí vykonávat u všech lidí, kteří zemřou na jejím území. U cizinců, pokud tam zemře člověk bez totožnosti, kdy ani policie České republiky ho do týdne ani do 14 dní neztotožní, musí pohřbívat i části těl po leteckých a jiných nějakých dopravních haváriích. Takže i končetina, která se objeví někde v lese, musí být pohřbena na náklady obce, a je to zase část těla, a ta obec na tom nemá žádný zájem. Je tam samozřejmě zájem zdravotně hygienický, protože přeci jenom tělo po určité době zapáchá. To už říkal Lukianos, stoický filozof, že nebudu se starat o svůj pohřeb, protože mě zápach pohřbí, nakonec někdo přijde a odklidí to. Tak stejně tak to funguje na těch obcích, především ve velkých městech, kde ten úředník to řeší vyloženě jako odpad. Prostě rychle to vyřídit, nejlevnější pohřební služba, která se prostě naskytne, aby to rychle odstranila, za co nejmenší peníze a jde to všechno samozřejmě do krematorií. Velmi citlivý a v posledních letech i velmi aktuální problém je pohřbívání tělíček v porodnicích, mrtvě narozených dětí, dětí, které byly potraceny. To de lege nemá povinnost obec vůbec pohřbít, to nepatří do té agendy pohřbivacích povinností, takže pokud rodiče sami nechťejí, jsou v šoku, rodička je pod nějakými analgetiky a nestihne do 4 dnů poté, co jí oznámí, že porodila mrtvé dítě, ona nestihne do těch 96 hodin, jak říká § 5 zákona o pohřbívání, sjednat ten obřad v nějaké pohřební službě, tak ta porodnice už nemusí na žádný její souhlas, nesouhlas čekat, ona pátý den to ta porodnice to dává tomu obecnímu úřadu. Obecní úřad ale zase na to nemá peníze, a protože tohle již není lidský pozůstatek, takže se ptá na našem ministerstvu, já to totiž vyřizuji téměř denně, proč nám na to nedáte peníze, když tam není dědiců, po mrtvě narozeném dítěti není co dědit, tam je jasný, že není žádná pozůstalost. Takže skutečně toto jsou věci velice bolestivé, které v České republice nemáme právně vyřešeny... a zpravidla se tyto děti vůbec nepohřbívají, ale jsou likvidovány jako anatomicko-patologický odpad ve spalovnách těch nemocnic, takže můžeme říct, že když se dobře zatápí v porodnicích, tak to teplo jde i z těchto tělíček. **To je šokující.** To je fakt, někdy se z těch tělíček vyrábí i různé kosmetické*

přípravky... jde to na výrobu tak, jako naše končetina. Když Vám vyoperují třeba žlučnickové kameny, je to taky anatomicko-patologický odpad. U zubaře, když Vám vyndají zub moudrosti, je to taky odpad, to se nepohřbí, nikdy se to ani nepohřbívalo, z živých lidí jejich části těl nepohřbíváme, bohužel se, ale do této kategorie zařadily i plody po potratu a mrtvě narozené. **Tedy žádná pieta.** Nejenom žádná pieta, to je porušování lidských práv, podle mého názoru článek 8 úmluvy o lidských právech říká, že každý máme právo na respektování rodinného a soukromého života. (zde zkráceno) I přesto, že ti rodiče o to tělíčko zájem neprojeví, je podle mne naprostá povinnost státu se o to postarat, aby to pohřbil stát a aby to té obci zaplatil předem, aby každá obec toto dělala v přenesené působnosti, protože jak ta obec k tomu přijde, že má na svém území velkou porodnici, že má na svém území velkou LDNku, že má na svém území velkou nemocnici, kde umírá spousta cizinců, bezdomovců, lidí bez totožnosti... **a musí to řešit a musí to řešit,** ze svého rozpočtu, od státu nedostane nic, zpětně, ano, vy jste se ptala, zda něco dostane, je to velice komplikovaná věc. Ta obec zpětně něco dostane, ale ne v plné výši a pouze v konkrétních případech, že tam tedy není ta pozůstalost. Jestliže notář jako soudní komisař, po nějakém půlroce prohlásí, ano, skutečně, po tomto zemřelém, byl to cizinec, bezdomovec, nezůstala ani tužka, není nic, co by se dalo dědit, tak až to orazítkuje notář, že teda fakt není dědiců, tak teprve potom ta obec nás musí písemně požádat, a zase neví jak, protože to nikde není zveřejněno, utahuje se to, naše ministerstvo se tím nechlubí, protože je to určitý odtok ze státního rozpočtu a my nechceme, aby se státní rozpočet jaksi rozutíkal tímto směrem. Už nám i ministr financí hrozil, že za těch sociálních pohřbů za deset miliónů ročně, že bychom to měli utahovat a komplikovat těm obcím ty žádosti. Takže jsme vloni rozhodli, že obec, která nemá zřízený účet u ČNB, nedostane vůbec nic, i když nás vzorně požádá. **I když splní jinak všechny podmínky** i když splní všechny podmínky, musí mít účet u ČNB. (zde zkráceno) Takže loni začal poprvé stagnovat počet sociálních pohřbů, protože ty obce zjistily, že ty peníze prostě nedostanou. Takže ty naše statistiky, které tady máme my na ministerstvu, jsou jen dílčí, těch sociálních pohřbů je nesmírně mnoho, ale my o nich vůbec nevíme. My víme jen o těch, co byly úspěšně zadministrovány, a těch je jen zlomek. **Vy víte tedy jen o těch, které jste museli nějakým způsobem proplatit.** Ano, protože měli jak účet u ČNB, tak měli vzorně dopis, tak měli vzorně čtyři přílohy, všechny razítka byly v pořádku, bylo to do tří let, nebylo to promlčený. (zde zkráceno) **Sledujete tedy jistý**

úpadek kulturnosti v oblasti pohřebnictví? Ne já bych řekl, že to je úpadek vnímání lidskoprávních vztahů, že jsme ztratili pojem o tom, co je to člověk. (zde zkráceno)

Můžu se ještě zeptat, máte nějakou mezinárodní zkušenost jak je tato situace řešena v jiných zemích? Překládal jsem si zákony v Německu, překládal jsem si zákony v Anglii, ve Skotsku, Irsku a v každé z těchto zemí je to trošku jinak, Anglie je velice rozdrobená v té právní úpravě, v německy mluvících zemích je to taky trošku jinak, ale vloni Německo přijalo spolkový zákon, pro všechny závazný, je to novela matričního zákona, kde se jasně řeklo, že od 0 gramů, může být dítě na žádost rodičů zaneseno v matrice. (zde zkráceno)

Mohl byste mi ještě něco v krátkosti říct o ekologických hřbitovech, vím, že se zabýváte i touto oblastí. Ano, zrovna dneska jsme připomínkovali návrh české technické normy na rakve, z čeho vlastně by měla být rakev vyráběna. (zde zkráceno)

Můžeme říct, že to, čeho jsme tady dnes svědky, je plod křesťanství, protože křesťanství je monoteistické náboženství a kult předků, klanět se nějakým babičkám, dědečkům, prababičkám, praprapředkům i v muslimském světě i v židovském světě, to jsou všechno monoteistická náboženství, je velice nebezpečné, protože to odvádí myšlenky od Boha. Čili my se nemáme modlit k mrtvým, ale za mrtvé a jejich spásu, aby jim Bůh odpustil jejich hříchy, aby je dovedl do života věčného... (zde zkráceno)

Já jenom jestli mohu vás vrátit k problematice ekologických hřbitovů. (zde zkráceno)

Konečně se podaří snad a bude to schváleno během několika měsíců, aby ty materiály byly ekologické, aby to mohl být ratan, proutí, aby mohly být rakve vyráběny z karbohydrátu, který se rozpustí ve vodě, aby to mohly být papírové rakve, z nějaké vrstvené lepenky, aby to nemusely být pouze ty dřevěné lakované, neekologické rakve.

Problém jistě nebude pouze v rakvích, ještě budou další materiály, které jsou tedy vkládány do země nebo... Jistě. (zde zkráceno)

My jsme se tady pokusili v brožurkách těm pozůstalým říct, aby netrvali na oblečení pro toho nebožtíka, které není ekologické. Jestliže se mladá dívka obleče do svatebních šatů z plastu, protože málokdo má na to koupit zemřelému bavlněné svatební šaty, tak to tělíčko dívčí nikdy nezetlí, tzv. zmýdelnatelní, v tom plastu je úplně udušené, zakonzervované, je to velmi neekologické, ale to bychom ty jejich zvyky museli nabourat. My jim to můžeme doporučovat, ale nemůžeme jim to přikázat. (zde zkráceno)

Boty, říkáme, nedávejte boty do rakví, v tom krematoriu ty podrážky shoří a znečišťují ovzduší, říkáme také, nedávejte si ty nejlevnější plomby do zubů, protože ten... **amalgám**, ten amalgám, obsahuje rtuť a ty

filtry v krematoriích jí nedokáží odstranit z toho kouře. (zde zkráceno) **Existuje, alespoň v nějakém plánu nějaký pouze ekologický hřbitov v české republice? Není zatím založený, žádný ekologický hřbitov.** (zde zkráceno) **Tedy nějaké konkrétní místo na ekologický hřbitov ještě vytipované není.** Je, v Klánovicích u Prahy. (zde zkráceno) dali jsme si za cíl, že by byl pouze urnový, nikoliv rakvový, ekologické urny, že by byla podmínka přímo v řádu tohoto hřbitova a musel by tam být také orgán dohledu. (zde zkráceno) **Ted' je otázka, ekologický hřbitov by neměl být oplocený, protože už ten plot je neekologický, čili měla by to být součást toho lesa a ten, kdo se tam prochází, by ani neměl poznat, že je na hřbitově.** (zde zkráceno) **Napadá vás ještě něco, co by bylo dobré zmínit závěrem?** Určitě ta modlitba, duchovní skutek toho milosrdenství, mně se na katolické církvi hrozně líbí, že ona rozlišuje ten tělesný skutek, to je to pohřbívání těch těl, ale i ten duchovní skutek a to je ta modlitba za ně. Takže, my ted' usilujeme, aby se v liturgické knize římskokatolické církve, a to je věc, kterou mohou ovlivnit pouze biskupové, to nemusí jít někam na Vatikán za papežem, prostě naši čeští a moravští biskupové, aby vydali novou liturgickou knihu pohřebních obřadů, kde by byly modlitby za sebevrahy, doted'ka nemáme řešeno, modlitby za ty mrtvé narozené děti, doted'ka není řešeno, modlitby za rozvedené zemřelé, prostě za nějaké těžké právně pastorační lidi, kteří měli problémy v životě právně pastorační, ale proč by nemohli být církevně pohřbeni, proč se pořád jako stavíme do role nějakého soudce, který je bude ještě po smrti soudit, zda mají mít ty modlitby nebo ne, zda ty veřejné modlitby jsou v pořádku. Samozřejmě, soukromé modlitby byly vždycky církvi tolerovány, ať se i papež modlí třeba za Hitlera, ale veřejně sloužit za nějakého třeba hříšníka, zločince, teroristu, sloužit za něho pohřeb v kostele, před kamerami a před věřícími, to je doted'ka velké tabu. To prostě může biskup odmítnout takový pohřeb, kvůli pohoršení těch věřících. Řešili jsme třeba problém eutanázie, zda můžeme církevně pohřbívát člověka, který žádal, o svojí smrt. Nemůžeme. (zde zkráceno) **Mnohokrát vám děkuji za rozhovor. I já vám děkuji.**“

3. ROZHOVOR, ze dne 18. 1. 2014

G. M., Ph. D.

Antropolog, vysokoškolský učitel, autor vědecké knihy *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy* a jeden z předních odborníků na antropologii smrti.

Otázky:

1. Mohl byste v krátkosti představit sebe a oblast, ve které se pohybujete?
2. Proč si Vy osobně myslíte, že je uctivé a pietní pohřbívání našich blízkých, důležité?
3. Co soudíte o narůstajících počtech pohřbů sociálních a bez obřadu?
4. Jestliže je jeden z nejvýznamnějších faktorů v lidské historii skutečnost, že člověk začal pohřbívát své mrtvé, co tedy může znamenat fakt, že od tohoto pradávného rituálu ustupuje?

„Dobrý den mohl byste prosím v krátkosti představit sebe a oblast, ve které se pohybujete? (zde zkráceno) Spíše se budu věnovat tomu, jak jsem se dostal k tomu antropologie smrti. Já jsem..., tady jsou dvě linie, jak jsem se tam dostal... Před osmi lety, jsem publikoval jednu knížku a ta se jmenovala Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy, ale abych mohl publikovat tu knížku, znamenalo takový čtyři, pět let bádání a trochu jako Frank Vormann v desátých letech, v období 1. světové války, který psal taky o vampyrismu, a potom už se nechtěl tím zabývat a já taky nechtěl se tím dál zabývat. (zde zkráceno) Pokud se tedy člověk začne zabývat o vampyrismu, další je ta problematika smrti. (zde zkráceno), protože jsem učil antropologii náboženství, chtěl jsem být první, který tady... zavede, který tady zavede takový kurz antropologie smrti. Dneska nevím, jestli jsou nějaké další, nicméně, věděl jsem, že ten předmět existuje u jiných univerzit, ale tady jsem byl první, kdo začal učit ten předmět. (zde zkráceno) Já jsem chodil na více než 200 pohřbů, 250 si myslím, jsem byl v Praze ve Strašnicích, v Plzni, ve Zlíně. Vy jste pozoroval, tuším, jak lidé pláčou na pohřbech, jestli je to, to co zmiňujete. Taky, já jsem byl na těch pohřbech a vždycky, když dělám nějaký výzkum, se snažím dorazit tam jako malé dítě, snažím se jakoby vědět co nejvíce. (zde zkráceno) Tedy nepopsaná deska. Tak. Tak jsem si všiml, spousta věcí. (zde zkráceno) Tenkrát

mě zaujalo, ten muzikální aspekt a to, právě jsem si všiml, že v Čechách se jako vůbec nepláče, ty lidi jsou neuvěřitelně kontrolovaný. Což má taky samozřejmě vliv, dle mého pohledu a negativní následky, fyzický... **Pro psychiku taky hlavně...** pravděpodobně i pro tu, protože jsou nějaké chvíle, kdy člověk potřebuje brečet. (zde zkráceno) Ale já jsem tento jev zkoumal hlavně jako historik kultury, a to pochází z křesťanské kultury, jako ten tlak proti pláči, protože církev se dívala negativně a stavěla se proti pláči jako k typickému jevu staré společnosti pohanské. (mírně upraven slovosled a drobně zkráceno) Právě ten můj výsledek, bylo, že česká společnost je ateistická, ale ty křesťanské pokyny tady respektuje možná více než kde jinde. (zde zkráceno) Taková nízká úroveň pláče, to je ve Švédsku, ale skutečně jako v Čechách, to je nejnižší úroveň v Evropě. (zde zkráceno) **S tím souvisí druhá otázka, proč si vy osobně myslíte, že je důležité, abychom tedy své předky uctivě a pietně pohřbili?** To je to správné, je to jedna z mála věcí, na kterou jsem netolerantní, ve smyslu, že většinou jsem schopný akceptovat cokoli, jakékoli politické ideologie, jakékoli společenské chování, (zde zkráceno) je mi to jedno, ale tohle ne, já ztratím řekněme tu antropologickou etiku a já se řekněme naštvu, když se dozvím, že... někdo nechal svého blízkého bez pohřbu. Ten pohřební rituál patří ke kultuře celé planety, má různé funkce... jestli chceme být ateisty, tak minimálně ta psychologická funkce, nám hodně pomůže. Sice přijdeme o několik tisíc korun, ale nemusíme jít za každou cenu přes pohřební službu, jestliže je někdo z rodiny schopný zorganizovat nějaké jiné formy tohoto rituálu, ale důležitý je, že ten rituál musí existovat. (zde zkráceno) Ten pohřeb se dělá hlavně pro ty... pozůstalé, aby byli schopni... **byli schopni přijmout ten fakt,** aby byli schopni překročit tu fázi chaosu. Protože, když nám zemře někdo blízký, je to jako, když bouchne bomba v nás, totální chaos, ... jak se řekne depka, **deprese,** jsme v totální depresi a ta ritualita nám pomůže. (zde zkráceno) Také je obrovská škoda, že se ztrácí v Evropě ty další rituály spojené se smrtí, jako je ta pohřební hostina, (zde mírně upraveno) to pomáhá právě těm pozůstalým, když se společně sejdou. (zde zkráceno) Nejsem ateistou, ale i pro ateisty bych doporučil, tu pohřební hostinu, ten pohřeb, protože to neuvěřitelně pomůže i přestat s tou anorexií, protože, když Vám někdo zemře, vůbec nechcete jíst, ale ta ritualita vás donutí jíst. (zde zkráceno), mně se zdá jako naprostá společenská sebevražda zapomenout na pohřební rituály a to všechno okolo, kvůli pár tisíci korun, (zde zkráceno) vždycky, když budeme stát v té koupelně s těma novýma kachličkami za

peníze babičky, které jsme ušetřili na pohřbu, vždycky už budeme přemýšlet, jestli by nebylo lepší, ten pohřeb dělat a mít radši ty staré kachličky. (zde zkráceno) Mrtví se musí vždy uctívat, ale to není věc racionální, je to věc, kterou v akademickém prostředí neradi slyší, ale já říkám, nejsem nevěřící, to znamená, z jiných důvodů, mrtvý se musí uctívat, ale i pokud jsme ateisty, tak tento obřad opravdu pomůže. (zde zkráceno) **Co tedy soudíte v dnešní době o vzrůstajících počtech pohřbů sociálních a bez obřadu?** Otázkou je, zda ty pohřby jsou skutečně sociální, protože člověk nemusí za každou cenu vzít pohřební službu, nemusí vzít orchestr, nemusí koupit kytky předražené a koupit rakev za 80000 korun a výš... může uspořádat něco jako levnějšího, že ano, ale nějaký milodar, nemusí to být dvacet drahých kytek, ale jedna. Prostě nějaký malý, levný obřad úplně stačí... (zde zkráceno) Společnost, která není schopná uctívat svoje předky, protože většina lidí, kteří nám zemřou, jsou naši předkové, že ano, ale mohou to být i děti..., ale společnost, která není schopna si uctívat svoje předky a jednotlivci, kteří preferují pohřby bez obřadu, tak ta společnost nemá... nemá velkou budoucnost. Jestli je nějaký sociální... jestli je to nějaký bezdomovec, jestli nikoho nemá, tak prosím, to je sociální pohřeb, podle dat, ty vy znáte líp než já, tady se nejedná o to, že ty pohřby nedělají nějaké extrémně chudé rodiny, ale i ty, co by si to mohly dovolit, tak ten pohřeb neuspořádají. (zde zkráceno) **Souhlasíte tedy s názorem antropologickým, že pohřbívání je jedním z nejdůležitějších faktorů v lidských dějinách a vůbec tyto počátky... těchto rituálů byly jedním z nejvýznamnějších pokroků, které lidstvo udělalo, a co tedy soudíte o tom, že vlastně dnes vlastně spějeme téměř k zanikání těchto důležitých rituálů.** Ono dokonce, kdyby nebyly pohřby, tak my víme hodně málo... archeologové dokonce pracují jen na základě těch nejstarších nálezů... Ono je hodně zajímavý a je tady i debata jak staré pohřby jsou, my máme doložené pohřby (zde zkráceno) v Číně staré 400 000 let a to už nejsme v rámci homo sapiens... Proč lidi pohřbívali, tam jsou vždycky dva faktory, láska a strach (zde zkráceno) Já, protože jsem se zabýval vampyrismem, vím trochu víc o tomto strachu, z návratu mrtvých, prostě ta možnost, že nějakým způsobem ti mrtví se mohou vracet. To znamená, že ten pohřební obřad..., je to velmi jednoduché, já se chovám slušně k mrtvému, aby se on choval slušně ke mně, protože já vím, že on má možnost se vrátit, a právě proto milodary a právě proto slušný pohřeb a tak dále, prostě vím, že tak to bylo, to je moje vědecká síla. (zde zkráceno) **Ještě by mě zajímalo a v podstatě jsme se k tomu téměř dostali, jak**

*je možné, že dnešní společnost v Čechách, která je ateistická, tak vzniká tolik skupin, které se zase naopak navrací například k šamanismu a k těmto prastarým technikám a mám pocit, že je to taková vzrůstající tendence, jestli byste se mnou souhlasil. Vzrůstající tendence rozhodně, protože já jsem byl ve zrodu těch fenoménů a sám jsem byl v devadesátých letech velmi aktivní, ale vidím velký rozdíl před patnácti lety a dneska, jako v početnosti... **Je to tedy nějaká potřeba vyvážení toho stavu ve společnosti nebo, jak byste...** Potřeba, nevím, co se týče konkrétně tedy šamanismu, to praktikují ty lidi, co byli na Sibiři nebo někde v Indonésii a potkali tam ty skutečnosti a začali se o to zajímat, oni myslím, neřeší stav české společnosti.(mírně upraveno a zkráceno) Lidé to dělají, protože je to zajímavá a nevytvářejí žádné koncepce, nechtějí se vůči nikomu vymezovat. (zde zkráceno) Je to potřeba, jak se přiblížit k posvátnu. (zde zkráceno) Je to tady velká ateistická společnost, ale jak už jsem říkal, někdy se chová jako nejstriktnější křesťané. (zde zkráceno) 40% Čechů se přiznává, že chodí na vánoční mše, tak co je ateismus, to jsou takové autostereotypy. (zde zkráceno) Otázka je, že tedy ustupují ty pohřební obřady, jak správně říkáte, je to pradávňý rituál... (zde zkráceno), je to takový postkomunistický tlak, že peníze jsou nejvíc důležité, a pokud je nemáte nejste nic, a potom tedy hlavní důvod vidím v tom, že to pohřbívání stojí nějaké peníze. (zde zkráceno) To by bylo také zajímavý, výzkum, ta stratifikace, odkud pocházejí tedy ty rodiny, které nedělají ty pohřby... nepohřbívají. (zde zkráceno) To, že se pohřební rituály zachovaly v podstatě v konzervativní podobě doposud, je v podstatě zázrak, to už křesťanství chtělo zlikvidovat, pohřební rituály a nepodařilo se jim... a sami křesťané začali být těmi manažery těch pohřbů, pustili tam faráře, ale na začátku to bylo katastrofální, svatý Augustin mluvil docela jasně, že pohřební rituály jsou věc pohanská... ale ten rituál byl silnější než samotné křesťanství. (zde zkráceno) Tento fenomén nepohřbívát se objevil až po druhé světové válce a v Čechách už to bude dost dramatický, protože aspoň podle mých údajů, jsme na tom 50 na 50 a možná už to překročilo i 50%. (zde zkráceno) **Dobře, já vám tedy mnohokrát děkuji za rozhovor i váš čas, děkuji. Není za co.**“*

4. ROZHOVOR, ze dne 24. 1. 2014

Mgr. O. N., Ph.D.

Vědecká pracovnice Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí a Sociologického ústavu AV ČR v Praze. Věnuje se především sociologii rodiny, hodnotovým orientacím ve společnosti, zabývá se otázkami smrti a umírání, imigrantské problematice a studiu religiozity. Je autorkou nebo spoluautorkou několika knih na dané problematiky, odborných studií a příspěvků i pro mezinárodní konference.

Otázky:

1. Mohla byste v krátkosti představit sebe a oblast, kterou se zabýváte?
2. V poslední době je sledován nárůst pohřbů bez obřadu, mohla byste vyjádřit svůj kvalifikovaný odhad, o jaký procentuální nárůst ročně se jedná, případně poměr k pohřbům s obřadem?
3. Proč si vy osobně myslíte, že k tomuto jevu ve zvýšené míře dochází a v čem spatřujete největší úskalí nevykonání tohoto důležitého rituálu?
4. Myslíte, že lidé vykonávají nějaké jiné formy rozloučení, více individuální bez potřeby sdílení s větší sociální skupinou?

„Dobrý den, mohla bych Vás poprosit, abyste v krátkosti představila sebe a oblast, ve které se pohybujete? No tak, jmenuji se O. N. a jsem vlastně socioložka, nebo vystudovaná sociální antropoložka a zabývám se vlastně problematikou smrti a pohřebních obřadů. S tím souvisí moje druhá otázka, v poslední době přibývá pohřbů bez obřadu, mohla byste mi říct, prostě nějaký váš kvalifikovaný odhad, kolik pohřbů ročně bez obřadu probíhá? Tak samozřejmě tam jsou velké regionální rozdíly, ale co jsem se vlastně pokoušela zjistit, ve svém terénním výzkumu, který byl tedy dělaný v různých pohřebních službách, asi ve čtrnácti pohřebních službách vlastně na území české části republiky, tak na Moravě, tak mi to vychází dejme tomu pro celou Českou republiku, bych řekla takových 30%, že to může být nebo jedna třetina. S tím, že vlastně v některých oblastech západních Čech jsem se setkala, že i 80%, vlastně pohřbených, tam bylo pohřbeno bez obřadu. Zatímco na východní Moravě, to bylo třeba 10%. Takže

je to opravdu průměr a v Praze je to tak padesát na padesát, v těch pohřebních službách, kde já jsem tedy dělala výzkum. **Což mě tedy napadá, Morava je tedy označována jako více věřící, je zde více věřících pohromadě, než třeba ve středních Čechách, myslíte, že to s tím může souviset?** Nepochybně, nepochybně, ta tradice vlastně náboženská tam hraje velkou roli, plus pořád se tam více dochovály ty tradiční hodnoty, je tam větší důraz na tu komunitu, na to společenství, takže ty pohřby se skutečně dělají a dělají se i pro druhé. Dělá se tam daleko méně těch pohřbů, co se začalo dělat tady, v české části tedy, no kolem Prahy nebo v severních Čechách je to také hodně rozšířené, že to jsou vlastně pohřby jenom pro úzký okruh rodiny. To znamená, že tam není pozvaná širší veřejnost a od toho potom je další stupeň, kdy širší veřejnost vlastně neví, jestli se nějaké poslední rozloučení konalo nebo nekonalo a dalším stupněm je, že už se opravdu nekoná. Vlastně i ty parte jsou už tak psaný, aby to nebylo nezasvěcenému poznat, prostě tam je napsáno, rozloučili jsme se v úzkém kruhu rodinném nebo rozloučíme se v úzkém kruhu rodinném a už normální člověk běžný si už většinou nevšimne, jestli je tam třeba přesně datum nebo jestli je tam vlastně uvedeno, kde to bylo. Některý pohřebky to takhle dělají, že tam není rozdíl, pokud uvedou kde, tak je tam napsáno třeba v obřadní síni, na hřbitově v Berouně, a pokud to tam není, tak se nekonalo nic. **Moje další otázka je vlastně podobná, jestli myslíte, že lidi dělají nějaké svoje individuální obřady, které vlastně jsou vyčleněné z té velké sociální skupiny, a prožívají ten rituál tedy nějakým jiným způsobem, jestli myslíte, že je to tedy běžnější jev.** Tohle je strašně zajímavá otázka, velmi těžko zjiřitelná samozřejmě výzkumem. Zeptat se takového množství lidí, to by bylo spíše na kvantitativní výzkum, aby tam opravdu tedy byla nějaká odezva, a bylo to tedy nějakým způsobem reprezentativní číslo. Domnívám se stále, že v menšině případů. Rozhodně tedy ty pracovníci pohřebních služeb mají pocit, že v minimálním množství případů. Já jsem dělala rozhovory i s běžnou populací a bylo to ze středočeské lokality tedy, se o tom zmiňovali taky jen například u některých náboženských skupin, typicky třeba Svědkové Jehovovi v Praze, oni si objednájí kremaci bez obřadu, ale oni si udělají, vlastní vzpomínkovou slavnost, v Sále království, ale ono jich je strašně málo, že jo, v té Praze, takže samozřejmě zase regionálně je to malé množství případů, ale vyskytují se a spíše se domnívám, že budou narůstat, snad teda, přinejmenším z pohledu sociologického by bylo dobře, kdyby narůstaly a z psychologického hlediska se to spíš

doporučuje. **Čím tedy myslíte, že ten úbytek pohřbů s nějakým rituálním obřadem, který prochází tou dějinnou linkou, proč se vlastně proč se vlastně ty tradiční pohřby nekonají, proč si myslíte, že ty lidi od toho ustupují. Co myslíte, že je největším vlivem na tohle?** Tam je samozřejmě vliv mnoha faktorů. To, že se to stává zrovna v české republice, není náhodou, já to vysvětluji mnoha faktory..., od ekonomických, psychologických, vlastně i v těch společenských, které se ale vyskytují právě v České republice a pokud ještě vím, tak v některých částech Německa je tohle možné, a nevím, jak je na tom Pobaltí, tam totiž na to mám nějaké indikátory, že se tam také dá pohřbít bez obřadu, jenže na to bohužel nejsou žádné studie, protože oni moc nepublikují. **Promiňte, je tedy Česká republika na prvním místě tohoto pomyslného žebříčku?** Ano, já se tedy domnívám, že ano, protože tady v době míru..., tohle se samozřejmě dělo v době války nebo nějakých krizích, to se může stát... **prostě v nějakých anomáliích,** ano nebo se to..., třeba i v Británii je možné pohřbít bez obřadu, ale týká se to vyloženě ekonomicky slabší, slabé části populace, kteří potom žádají o ty granty nebo benefity nebo jak se to řekne česky... příspěvky, prostě pohřebný, ale je to už jistá stigmatizace, mají na to takový ekvivalent, ale musí na to být potvrzení a vyplnění x dotazníků, ale oni třeba... u těch ekonomicky slabších obyvatel se to může stát. Nicméně v České republice je schopná rodina, která má příjem nadprůměrný, pohřbít svého blízkého také bez obřadu, tak to si myslím, je poměrně neobvyklé. Když opustíme..., je pravda, že i v Americe jsou oblasti, kdy se objednává od pohřební služby, tomu se říká direct cremation (přímá kremace), tak je vlastně přímá kremace a je tam snaha o to zjednodušení těch pohřebních obřadů, ale oni si je pak dělají, dělají si nějakou náhradu obřadu. Prostě, když to nejde přes pohřební službu, tak to neznamená, že prostě nic není, kdežto v České republice, pokud to nejde přes ně, tak to znamená, že nic. U nich většinou si udělají nějaký náboženský obřad nebo tak, jsou také více věřící. U nás se tohle děje málo často. **Máte ještě nějakou doplňující informaci, která vás napadá, že byste mohla k tomuto sdělit?** Ještě bych vás odkázala možná, jestli znáte práci, tuším se jmenuje Adam Gajdoš, je to na FFSV, magisterská práce, obhájená, který se právě tomuhle věnuje právě ze sociologického hlediska. On je tedy Slovák, ale docela to vystihnul. On tedy uvádí zpravidla případy, kdy se konala tedy nějaká náhradní... nějaká náhrada toho pohřebního obřadu nebo toho rozloučení, byť někdy třeba po letech zpětně, když těm lidem tedy dal..., ale on měl tedy jen deset respondentů, a navíc

*ten způsob, jak je hledal, mezi vysokoškoláky, tak si myslím, že to není moc vzorek, který by se dal brát v potaz, nicméně je to zajímavá práce. Jinak bych chtěla říct, že ty ekonomický důvody bych rozhodně nehodnotila jako hlavní motiv, co se vlastně v masmédiích tak protěžuje. Vždycky se dá dohromady... pohřby jsou strašně drahý, tak proto se nekonají, což naprosto neodpovídá. Když si srovnáte, vlastně, kdo ty pohřby dělá a kdo je nedělá, že se třeba nedělají v Praze, kde samozřejmě jsou nejvyšší příjmy, tak je jasné, že třeba i v mezinárodním měřítku, prostě ne, že by to vůbec nesouhlasilo, ale ten vliv je prostě menší, bych řekla. Opravdu ty hodnoty společnosti, ten vliv té komunity, individualizace, atomizace společnosti, plus se vytratila..., o čem vlastně sociolog Alan píše, že je to prokázání úcty tomu člověku, tak to bylo vždycky vnímány dříve. Ted' je zřejmé, že už to tak vlastně část populace nevnímá. **Já se tedy také přikláním k tomuto názoru, že upadají hodnoty, ano, které měly smysl ještě před dvaceti lety a, že přestává plnit funkci rodina, ano tak jak jí plnila doposud a přestává existovat ten přirozený mezigenerační prostup, ano. Tím si myslím, že to hlavně je. Ano, o krizi rodiny se mluvilo už na začátku 20. Století, ale samozřejmě je to něco jiného, když se podíváte, kolik máme třeba nesezdaných soužití nebo třeba narozených dětí bez manželství... Za posledních dvacet let je to prostě ohromný nárůst, a to samozřejmě souvisí, pak za dalších dvacet nebo čtyřicet let, až se budou pohřbívat lidi z těchto generací, tak to bude šílený chaos, koho pozvat, koho nepozvat. Takže určitě ty rodinné vazby taky jsou tam důležité. Dobře... Já vám mnohokrát děkuji za vaše názory a čas. Nemáte za co.***

5.1.7 Interpretace a hodnocení výsledků

Pokud se tedy znovu podíváme na předem zvolené deskriptivní, problémové otázky, můžeme na ně odpovědět následujícím způsobem:

1. Jaký je procentuální roční podíl sociálních pohřbení v ČR?

Dle vlastního kvantitativního sběru dat se roční podíl sociálních pohřbů z reprezentativního vzorku námi vybraných obcí pohybuje okolo 2,2% ročně, z celkového počtu ročních úmrtí. Žádný jiný statistický údaj není k dispozici, protože

není dle zákona povinnost obcí počty sociálních pohřbení kamkoliv hlásit a MMR se o těchto výkonech dozvídá pouze prostřednictvím žádostí o refundaci výdajů, ale to je pouhý zlomek skutečně vykonaných pohřbení.

2. Jaký je procentuální roční podíl pohřbení bez obřadu v ČR?

Zde použijeme pro vyhodnocení komparaci dat z rozhovoru s O. N., která prováděla sama výzkumy v dané oblasti, a data, která sledoval K. O. v mikroregionu Brandýs nad Labem, Čelákovice a Benátky nad Jizerou a byla získána při provedeném rozhovoru. Procentuální počet ročních pohřbení bez obřadu závisí na geografické poloze, protože jsou hodnoty v jednotlivých regionech různé. V okolí severních Čech se pohybují až kolem 80%, na druhou stranu u moravské části republiky naopak dosahují pouhých 10%, Praha je ve středu pomyslné stupnice na 50% a střední Čechy, jsou přibližně 30%. Dle výsledků z mikroregionu, který by mohl být zástupcem ze středních Čech, je situace podílu bezobřadních pohřbení vyšší o 5%, tedy dosahuje 35%. Tato skutečná čísla jsou opravdu vysoká a jednoznačně potvrzují, že česká společnost z velké části změnila svůj postoj k tradičnímu pietnímu pohřbívání, a to směrem k nekonání obřadu vůbec.

3. Je tento trend vzrůstající?

Ano je, u obou sledovaných typů pohřbení. Počty pohřbů bez obřadu, které byly před 20 lety naprostou výjimkou, na čemž se shodují dva odborní respondenti, je dnes zhruba na průměrném 40 % podílu ze všech konaných pohřbení v ČR, což je skutečně zarážející skutečnost i vzhledem k tomu, že většina civilizovaných zemí tento druh pohřbení vůbec nezná. Sociální pohřbení, jak bylo vysvětleno, jsou velmi těžko určitelnou položkou, ale v našem šetření je trend také jednoznačně narůstající a to od 1,5 % ke 2,2 %.

4. Jaké jsou možné důvody tohoto jevu?

Pro vyhodnocení této otázky použijeme výsledky z rozhovorů s jednotlivými respondenty. Běžně prezentované důvody popisované různými médii jako hlavní dopad na tuto oblast, tedy – zrušilo se pohřebné = lidé nedělají pohřby, protože na to nemají peníze, se ukazuje dle názoru odborníků jako často zástupný problém. Což je nejvíce patrné z rozhovoru č. 4., kde O. N. říká, že je největší výskyt tohoto jevu v nadprůměrné příjmové oblasti Prahy a jejího okolí. Samozřejmě, vyšší výskyt sociálních pohřbů zde souvisí s velkým počtem bezdomovců a jiných lidí, kteří žijí na samém dně společnosti. Nejčastější důvody pro výskyt pohřbů bez obřadu a určité procento pohřbů sociálních tedy dle odborníků, z jednotlivých oborů jsou způsobené nastavenou úrovní vlastních hodnot pozůstalých, ztrátou pojmu o tom, co je to člověk a úpadkem vnímání lidskoprávních vztahů. Další vliv na vzrůstání těchto hodnot má přetvoření hodnot společnosti, tlak komunity jako takové, individualizace, atomizace společnosti, ztracená úcta k člověku a krize rodiny. Podle názoru dalšího odborníka pohřby často nedělají rodiny, které prostředky mají, ale nechtějí, a zároveň podle něj společnost, která se není schopna s úctou rozloučit se svými zemřelými, nemá budoucnost.

Z prvního rozhovoru vyplývají tyto odpovědi na otázky:

1. Pohřby se obecně dělí dle zákona o pohřebnictví, který umožňuje v České republice pohřbívat dvěma způsoby - zpopelněním a uložením do země. Další možné dělení je na pohřby sociální, o které se stará příslušná obec, kde se zemřelý vyskytuje a jeho příbuzní se o něj do 96 hodin nepřihlásí, a na pohřby bez obřadu, které v naší definici znamenají bez obřadního pronajmutí síně krematoria, bez účasti hostů na hostině a bez řádně vykonaného posledního rozloučení.
2. Počty dle interně vedených záznamů, v konkrétně uvedeném mikroregionu oblasti Staré Boleslavi, jsou následující: 90% zemřelých je zpopelněno v žárovišti krematoria, zbylých 10% je pohřbeno do země, z toho je sledován nárůst 10 – 20% ročně sociálních pohřbů a 29% pohřbů bez obřadu.

3. Tyto vzrůstající počty pohřbů sociálních a pohřbů bez obřadu, jsou dle názoru tohoto odborníka způsobeny úrovní vlastních hodnot pozůstalých.

4. Vývoj za posledních 20 let ukazuje na změněný přístup pozůstalých směrem k přezíravosti i k poslednímu přání zemřelého a často se vlastním přístupem staví i do rozporu s ním.

Z druhého rozhovoru vyplývají tyto odpovědi na dané otázky:

1. Počet sociálních pohřbů nebo přesněji pohřbení není Ministerstvu pro místní rozvoj statisticky znám, protože obce nemají povinnost dle platné legislativy tuto skutečnost hlásit a ani neexistuje orgán dohledu, který by je kontroloval, zda tuto pohřbívací povinnost vykonávají. Případy, o kterých se ministerstvo dozví, jsou pouze ty, u nichž obce žádají o refundaci vynaložených prostředků.

2. V konkrétních případech mohou obce žádat o vrácení vynaložených prostředků za vybavení pohřbení, ale musí být prokázáno, že skutečně není jakékoliv dědictví, ze kterého by šlo čerpat a je třeba doložit veškeré nutné formální záležitosti ze strany obce. Nově dokonce nepřísluší žádná refundace těm obcím, které nemají svůj účet u ČNB.

3. Situace nárůstu těchto pohřbů je podle názoru tohoto odborníka způsobena tím, že jsme ztratili pojem o tom, co je to člověk, a úpadkem vnímání lidskoprávních vztahů.

Ze třetího rozhovoru vyplývají tyto odpovědi na předložené otázky:

1. Pohřbívací rituály je třeba zachovávat, protože patří ke kultuře a kulturnímu dědictví celé planety a také pomáhají fyzicky i psychicky překonávat ztrátu blízkého člověka.

2. Společnost, která se není schopna důstojně a pietně rozloučit se svými zemřelými, nemá budoucnost.

3. Pohřby jsou důležité i z hlediska archeologických nálezů, protože díky nim se až do současnosti dozvídáme mnohé z minulosti, a také, pokud se přikloníme k víře našich předků, když se budeme my chovat uctivě k našim zemřelým, oni se budou chovat stejným způsobem k nám.

Ze čtvrtého rozhovoru vyplývají tyto odpovědi na otázky:

1. Procentuální počet bezobřadních ročních pohřbení je závislý na geografické poloze. V okolí severních Čech se pohybuje až kolem 80%, směrem k moravské části republiky dosahuje 10%, Praha čítá 50% a střední Čechy, jsou okolo 30%.
2. Na vzestup těchto hodnot má z pohledu sociologie vliv přetvořených hodnot společností, tlak komunity jako takové, individualizace, atomizace společnosti, ztracená úcta k člověku a krize rodiny.
3. Pokud se tradiční obřad nekoná, jen ve velmi malém počtu případů se nahrazuje nějakým jiným individuálněji zaměřeným obřadem.

SHRNUTÍ

V empirické části se podařilo kladně odpovědět na zadané problémové otázky, čímž se potvrdilo, že počty pohřbů bez obřadu a sociálních jsou skutečně narůstajícím jevem. Tato fakta byla zjištěna komparací dat získaných při vlastním kvantitativním a kvalitativním šetření, tedy vlastním sběrem údajů z jednotlivých obcí, statistického úřadu, z dat poskytnutých MMR a fakty zjištěnými při rozhovorech s odborníky. Zvláště ve vysokém počtu pohřbů bez jakéhokoliv obřadu je ČR první na světě a toto prvenství, s ještě vzrůstající tendencí, není nikterak pozitivní. Naopak dle soudu odborníků poukazuje na špatnou funkci mezigenerační rodinné prostupnosti, ztrátu úcty k tradičním hodnotám a rozhodně i krok stranou od skutečného lidství a toho, co dělá člověka člověkem.

ZÁVĚR

Tato práce se zabývala v současnosti opomíjenou oblastí, která se týká posledního rozloučení při smrti našich blízkých. V teoretické části byly shrnuty poznatky, jak se k této události stavěly různé národy od počátku lidských dějin až po současnost. Shrnujícím závěrem, který z těchto utříděných poznatků vyplývá, je, že člověk vždy smrt přijímal jako nedílnou součást života, většinou na ni v průběhu života myslel a někdy se i intenzivně na tento poslední životní krok připravoval. Vždy byly při této příležitosti vykonávány mnohé opakující se rituály, které pomáhaly pozůstalým tento stav přijmout, a také, jak většinou lidé věřili, naklonit si pozitivně duši zemřelého na svoji stranu. Každopádně z dnešního pohledu to bylo prokázání úcty k zemřelému a potvrzení jeho osobité výjimečnosti. Tento přístup se radikálně změnil zvláště v České republice a tento fakt si kladla za cíl vyzdvihnout právě tato diplomová práce, poukázáním na důkazy v podobě narůstání počtů sociálních pohřbení a pohřbení bez obřadu. Tyto poznatky byly předpokládány a v empirické části shrnuté do problémových otázek a hypotéz, na které se podařilo pomocí komparace dat z vlastních kvantitativních a kvalitativních šetření odpovědět a potvrdit, že skutečně tento trend vykazuje v obou případech narůstající tendence. Hlavní cíl práce byl tedy splněn a otevřely se další možnosti pro zkoumání tohoto jevu. Byly předloženy další pracovní hypotézy, které předpokládají vztahy mezi různými proměnnými a určitě by zasloužily další zkoumání, například v podobně zaměřených diplomových nebo jiných akademických výzkumech. Dalším přínosem by bylo pořádání přednáškové činnosti na toto téma pro odbornou i širokou laickou veřejnost, případně by přicházelo v úvahu obohatit těmito poznatky hodiny andragogiky, sociologie, filozofie, antropologie a dalších oborů, protože toto téma je skutečně prostupující a mezioborové a je důležité, aby vešlo více do lidského povědomí. Na změnu přístupu lidí k této problematice má však největší vliv výchova, která začíná v jednotlivých rodinách. Pokud budou děti vyrůstat v rodinách se špatnými vztahy, s neúctou ke stáří, kterou podporuje i mediální tlak, nebudou moci z nedostatku našeho času pocítit skutečnou lásku a vštípit si trvalé hodnoty (které nemají nic společného s materiálním zajištěním, jak se v této době mnohdy zaměňuje), jen opravdu těžko se něco může zásadně změnit.

Je tedy na každém z nás, jak chce prožít svůj absolutně jedinečný život a s jakým pocitem se bude schopen pustit do jeho bilancování na jeho konci. Je pravdou, že na svět sami přicházíme a smrti opět čelíme každý sám, v její naprosté individualitě přichystané pro každého z nás. Pravdou zároveň také je to, že se většinou rodíme do milující náruče, vyrůstáme s láskou svého okolí, stáváme se sami výjimečnými bytostmi pro druhé nebo bychom se o to aspoň měli v životě snažit, proč bychom tedy neměli se stejnou podporou a láskou i ze života odcházet?

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

ANDĚRA, M., ZAVŘEL. P. et al.: *Šumava: příroda, historie, život*. Vyd. 1. Praha: Baset, 2003. 800 s. ISBN 80-7340-021-9.

ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. [I., Doba ležících]*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000. 358 s. Každodenní život; sv. 7. ISBN 80-7203-286-0.

ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. II., [Zdivočelá smrt]*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000. 410 s. Každodenní život; sv. 8. ISBN 80-7203-293-3.

ARNOLD, Paul. *Mayská kniha mrtvých: rozluštění mayského písma: překlad a výklad Pařížského kodexu ve srovnání s Drážďanským a Madridským kodexem*. Praha: Eminent, ©2003. 271 s. ISBN 80-7281-128-2.

BAUCHAU, Henry. *Oidipova cesta*. Praha: Česká expedice, 1994. 245 s. ISBN 80-85281-12-0.

BLUMENTHAL-BARBY, Kay aj. *Kapitoly z thanatologie*. 1. čes. vyd. Praha: Avicenum, 1987.

ČECH, Zdeněk et al. *Drsný střed Evropy. [I], 27 velkých příběhů našeho středověku*. Řitka: Daranus, 2006. 261 s. České dějiny. ISBN 80-86983-02-1.

DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 6. vyd. Praha: Portál, 2011. 175 s. ISBN 978-80-262-0040-6.

DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2002. 491 s. Oikúmené. ISBN 80-7298-056-4.

ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998. 66 s. Člověk v zrcadle. ISBN 80-85844-39-7.

FONTANA, David. *Cesty ducha v moderním světě: možnosti duchovního růstu z pohledu psychologie a spirituálních tradic*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1999. 231 s. 4 ISBN 80-7178-239-4.

FOUČKOVÁ, Marta. *Jsem*. [Praha]: Praha, 1996. 190 s. ISBN 80-902177-0-2.

FREUD, Sigmund a STROMŠÍK, Jiří, ed. *O člověku a kultuře*. 1. vyd. v tomto uspoř. Praha: Odeon, 1990. 444 s. Eseje; sv. 1. ISBN 80-207-0109-5.

FUCHS, Eric. *Co dělá naše jednání dobrým?: uvedení do etiky*. Vyd. 1. Jihlava: Mlýn, 2003. 171 s. ISBN 80-86498-03-4.

GAARDER, Jostein. *Sofiin svět: román o dějinách filosofie*. 5. vyd., 2. v Albatrosu. Praha: Albatros, 2006. 430 s. Klub mladých čtenářů. ISBN 80-00-01748-2.

GROF, Stanislav. *Kosmická hra*. Vyd. v českém jazyce 2. Praha: Práh, 2013. 317 s. ISBN 978-80-7252-418-1.

GROF, Stanislav. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009. 373 s., xxiv s. obr. příl. ISBN 978-80-257-0177-5.

HALÍK, Tomáš. *Dotkni se ran: spiritualita nelhostejnosti*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 223 s., [14] l. barev. Obr. příl. ISBN 978-80-7106-979-9.

HALÍK, Tomáš. *Tomáš Halík: ptal jsem se cest*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2001. 287 s. Rozhovory. ISBN 80-7178-573-3.

HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. 774 s. ISBN 978-80-7367-569-1.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. 2., přeprac. vyd. Praha: Galén, ©2007. 244 s. ISBN 978-80-7262-471-3.

HAYMAN, Ronald. *Život C. G. Junga. II., K pramenům moudrosti (1918-1961)*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2001. 323 s., [8] s. obr. příl. ISBN 80-7252-047-4.

HÉRODOTOS. *Dějiny*. Vyd. 2., V Odeonu 1. Praha: Odeon, 1972. 548, [21] s. obr. příl. Živá díla minulosti; sv. 65.

JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1991. 92 s. Váhy; sv. 3. ISBN 80-204-0244-6.

KALMUS MAREK. *Tibet*. Bielsko-Biala: Pascal sp. z o. o., 2008. 168 s. ISBN 978-83-7513-441-4.

KANT, Immanuel a KOHOUT, Jaroslav. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Vyd. 2., upr. Praha: Svoboda, 1992. 151 s. ISBN 80-205-0310-2.

KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Vyd. 1. V Praze: Jan Laichter, 1944. 237 s. Laichterova filosofická knihovna; sv. 31.

KATZ, Friedrich a BINKOVÁ, Simona, ed. *Staré americké civilizace*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1989. 469 s. Klub čtenářů; sv. 625. ISBN 80-207-0151-6.

KERRIGAN, Michael. *Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Vyd. 1. Praha: Deus, 2008. 187 s. ISBN 978-80-87087-55-8

KLÍMA, Otakar. *Zarathuštra*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1964. 218, [3] s. Portréty; Sv. 6

KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví: právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde Praha, 2013. 308 s. Praktická příručka. ISBN 978-80-86131-95-5.

KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *Odpovědi na otázky o smrti a umírání: etický manuál pro mediky, lékaře a sestry*. Praha: Tvorba, 1995.

KUTNOHORSKÁ, Jana. *Etika v ošetrovatelství*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 163 s. Sestra. ISBN 978-80-247-2069-2.

KYBAL, Vlastimil. *Svatá Anežka Česká: historický obraz ze 13. století*. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2001. 316 s. Pontes pragenses; sv. 8. ISBN 80-86263-14-2.

MÜHLPACHR, Pavel. *Gerontopedagogika*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. 203 s. ISBN 978-80-210-5029-7.

Největší malíři: život, inspirace a dílo. Praha: Eaglemoss International, 2000-[2002].
ISSN 1212-8872

NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky: polemika*. Vyd. 1. Praha: Aurora, 2002. 147 s. ISBN 80-7299-048-9.

NULAND, Sherwin B. *Jak lidé umírají: úvahy o závěrečné kapitole života*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 1996. 283 s. ISBN 80-7176-264-4.

NYDAHL, Ole. *O smrti a znovuzrození: pohled buddhismu na poslední okamžiky života*. 1. vyd. Praha: Buddhismus Diamantové cesty linie Karma Kagjü - Bílý deštník, 2011. 270 s. ISBN 978-80-903821-8-3.

PELCOVÁ, Naděžda. *Vzorce lidství: filosofické základy pedagogické antropologie*. Vyd. 2., přeprac. a rozš., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7367-756-5.

PETRUSEK, Miloslav a FIALA, Jiří, ed. *Společnost a kultura: sociologické úvahy a eseje*. 1. vyd. Praha [i. e. Břeclav]: Malovaný kraj, 2012. 189 s. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97; 14. ISBN 978-80-904956-5-4.

První civilizace: od počátku dějin do r. 970 př. n. l. České vyd. 1. Praha: Svojtka a Vašut, 1997. 168, iv s. Dějiny světa. ISBN 80-7180-131-3.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]: přepracované vydání*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2006, ©2004. 390 s. ISBN 80-7367-124-7.

SÍGL, Miroslav. *Co víme o smrti*. Vyd. 1. Praha: EPOCH, 2006. 415 s. ISBN 80-87027-11-6.

SOGJAL, GAFFNEY, Patrick, ed. a HARVEY, Andrew, ed. *Tibetská kniha o životě a smrti*. Vyd. 2., V Argu 1. Praha: Argo, 2005. 470 s. Tibet. ISBN 80-7203-661-0.

SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství: [proměny vztahu člověka k posvátnému]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. 245 s. Antropologie. ISBN 80-7178-886-4.

SOUKUPOVÁ, Helena. *Anežský klášter v Praze*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1989. 404 s. ISBN 80-207-0046-3.

STUBHANN, Matthias, ed. *Encyklopedie Bible*. 1. vyd. Bratislava: Gemini, 1992. 2 sv. [351, 740 s.]. ISBN 80-85265-30-3.

ŠOLC, Václav. *Indiánské historie*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977. 326, [3] s. Spirála

ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2013. 223 s. Psyché. ISBN 978-80-247-3736-2.

TYRLÍK, Mojmír. *Morální jednání*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 2004. 134 s. Spisy Masarykovy univerzity v Brně. Filozofická fakulta = Opera Universitatis Masarykianae Brunensis. Facultas philosophica, č. 355. ISBN 80-210-3535-8.

VÁCHA, Marek Orko. *Návrat ke Stromu života: [evoluce a křesťanství]*. 1. české vyd. Brno: Cesta, 2005. 166 s. ISBN 80-7295-080-0.

VÁCHA, Marek Orko. *Tančící skály: o vývoji života na Zemi, o člověku a o Bohu*. 1. české vyd. Brno: Cesta, 2003. 187s. ISBN 80-7295-041-X

V dobách starověkého Řecka: od r. 970 do r. 277 př.n.l. Čes. vyd. 1. Praha: Svojtka a Vašut, 1997. 339, iv s. Dějiny světa - Larousse. ISBN 80-7180-132-1.

VOKURKA, Martin a kol. *Praktický slovník medicíny*. 5., rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 1998. 490 s. ISBN 80-85800-81-0

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Průvodce všedním životem v novověku*. 1. vyd. Úvaly: Albra, 2009. 61 s. ISBN 978-80-7361-061-6.

VOUGA, François. *Dějiny raného křesťanství*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1997. 267 s. ISBN 80-85959-22-4.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Jejich Veličenstva pyramidy*. 2., přeprac. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986. 397 s. Spirála.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Na počátku byl Sumer*. 2., přeprac. vyd. Praha: Panorama, 1983. 260 s., [32] s. obr. příl. Stopy, fakta, svědectví. Velké civilizace.

Seznam použitých zahraničních zdrojů

CENTKOVÁ, Mária, a BALOGOVÁ, Beáta. *Filozofia Sociálnej Starostlivosti O Terminálne Chorých*. 1. vyd. Prešov: Akcent print, 2007. ISBN 9788089295012.

CROUCH, David. *Tournament*. London: Hambledon and London, 2006. xv, 235 s., [8] s. obr. příl. ISBN 1-85285-531-2.

VAN GENNEP, Arnold. *The rites of passage*. Chicago: <<The>> University of Chicago Press, 1960. xxvi, 198 s. ISBN 0-226-84849-3.

Seznam použitých internetových zdrojů

Databáze demografických údajů za obce ČR. [online]

© Český statistický úřad, 2013 [cit. 2014-01-30]. Dostupné z:

http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/casove_rady_regionalni

HONZÁK, R. *Pojďme si povídat o vztahu duše těla.* [online]. [2013-12-3]. Dostupné z:

<http://psychologie.cz/pojdte-si-povidat-o-vztahu-duse-tela/>

BOUNNI, A. *History of Iran* [online]. [2013-10-10]. Dostupné z:

http://www.iranchamber.com/history/articles/achaemenid_persian_syria.php

Pojem kurtoazie. [online]. © 2005-2014. [2013-11-27]. Dostupné z:

<http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/kurtoazie>

Seznam doporučených internetových zdrojů

KOLOUCH, A. *Skythské vojenství*. [online]. Dostupné z:
<http://antika.avonet.cz/article.php?ID=2717>

Mučící nástroje inkvizice. [online]. © 2011. Dostupné z:
svata-inkvizice.cz/category/stredoveke-tresty-a-zarizeni-pro-jejich-vykonavani/

O šamanech. [online]. Dostupné z:
<http://www.samanskajurta.cz/index.php?p=4>

ROZEHNAL, J. *Historie Egypta*. [online]. © 2010. Dostupné z:
<http://www.egyptologie.cz/historie/>

The Codex Borgia. [online]. Dostupné z:
<http://www.angelfire.com/dc/dresdencodex/webborgiaeng.html>

Seznam tabulek a grafů

Graf 1: Časová osa výzkumu

Graf 2: Vývoj počtu sociálních pohřbů ve sledovaných obcích

Graf 3: Vývoj celkového počtu pohřbů ve sledovaných obcích

Graf 4: Porovnání procentuálního vývoje sociálních a celkových pohřbů

Graf 5: Vývoj počtu uhrazených žádostí

Graf 6: Vývoj úspěšnosti uhrazených žádostí

Graf 7: Přehled pohřbů v mikroregionu bez obřadu a s obřadem

Tabulka 1: Přehled sociálních pohřbů v jednotlivých obcích v období 2009 až 2013

Tabulka 2: Počty úmrtí v jednotlivých obcích

Tabulka 3: Procentuální nárůsty sociálních a celkových pohřbů

Tabulka 4: Podíly sociálních pohřbů na celkových pohřbech v jednotlivých obcích

Tabulka 5: Mediánové hodnoty podílu sociálních na celkových pohřbech ve sledovaných obcích

Tabulka 6: Přehled refundací vynaložených prostředků

Tabulka 7: Mikroregionální data pohřbů bez obřadu

Bibliografické údaje

Jméno autora: Jana Krejsová

Obor: Andragogika

Forma studia: kombinované studium

Název práce: Percepce smrti v lidských dějinách versus současnost

Rok: 2014

Počet stran textu: 117

Počet titulů českých použitých zdrojů: 59

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 3

Počet internetových zdrojů: 4

Vedoucí práce: PhDr. Miloš Chlad, CSc.